

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

PORTRET: Ratko Cvetnić

Ratko **Cvetnić**: Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet (razgovor vodio Vedran Kukavica)

Ratko **Cvetnić**: Čez pole i vrvje (ulomak)

O Ratku Cvetniću pišu Mladen **Klemenčić**, Strahimir **Primorac**, Neven **Vulić** i Lada **Žigo Španić**

KNJIGA U FOKUSU

TOMISLAV BRLEK: *OD MATOŠA DO MALEŠA*

O toj i drugim antologijama pišu Krešimir **Bagić**, Andrea **Milanko**, Pavao **Pavličić**, Ivana **Sabljak**, Ana-Marija **Posavec**, Andreja **Šagud**, Diana **Rosandić Živković** i Božica **Brkan**

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Ivana **Šojat**, Ratko **Bjelčić**, Pero **Pavlović** i Melanija **Ivezić Talan**

ANTIKVARIJAT

ANĐELKO VULETIĆ: *GORKO SUNCE*

O romanu pišu Kristina **Grubeša**, Ivan **Sivrić** i Nada **Derek**

MEDIOTEKA

Domagoj **Brozović**: Maurović i Zagorka između šunda i luksuza

KRITIČAREV IZBOR

Zlatko **Kramarić**

SUVREMENI ŽENSKI GLASOVI IZ UKRAJINE

Ija Kiva

Galina Kruk

Katerina Mihaljicina

Marina Ponomarenko

Odabrala i prevela s ukrajinskog
Alla Tatarenko

ESEJ

Stanko Andrić:

Rat Rusije protiv Ukrajine

Godište 79 • **BROJ 3-4**

Ožujak – travanj 2023.

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST I DRUŠTVO

Godište 79, broj 3-4, Zagreb, ožujak – travanj 2023.

Nakladnik: Društvo hrvatskih književnika

Za nakladnika: Zlatko Krilić

Uređuju: Julijana Matanović i Mario Kolar

Adresa uredništva:

Društvo hrvatskih književnika

Trg bana Josipa Jelačića 7/1, 10000 Zagreb

Tel. 01 4816 931, 4883 580

E-mail: republika@dhk.hr

Tajnica uredništva: Vladimira Poljanec

Lektura: Jakov Lovrić

Dizajn: Jasna Goreta

Prijelom: Neven Osojnik

Tisak: Og grafika, Jastrebarsko

Časopis je objavljen uz potporu
Ministarstva kulture i medija RH

Časopis je objavljen uz potporu
Grada Zagreba

Časopis je objavljen uz potporu
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Cijena pojedinačnog dvobroja je 10 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 15 €, izvan EU-a 20 €.

Godišnja pretplata je 50 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 100 €, izvan EU-a 120 €.

Godišnja pretplata za članove DHK-a je 30 €, izvan Hrvatske u zemljama EU-a 50 €, izvan EU-a 70 €.

U sve cijene uključena je poštarina.

Uplate u Hrvatskoj vrše se na žiroračun Društva hrvatskih književnika, IBAN: HR5223600001101361393 (Zagrebačka banka d.d., Zagreb), poziv na broj: 0105-2023, opis plaćanja: Republika 2023.

Uplate iz inozemstva: Croatian Writers' Association, Zagrebačka banka d. d., Savska 60, Zagreb, Croatia, IBAN: HR5223600001101361393, SWIFT banke ZBAHR2X.

Časopis *Republika* u kontinuitetu izlazi od 1945. godine do danas.

Društvo hrvatskih književnika njegov je nakladnik od 1981. godine.

KAZALO

PORTRET: Ratko Cvetnić

Ratko Cvetnić: *Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet* (razgovor vodio Vedran Kukavica) / 3

Ratko Cvetnić: *Čez pole i vruje* (ulomak) / 23

Mladen Klemenčić: *Povratak u mikrorajon* / 28

Strahimir Primorac: *Cvetnićeви pripovjedači* / 37

Neven Vulić: *Ekonomija očekivanja – Ratko Cvetnić* / 41

Lada Žigo Španić: *Ratko Cvetnić: dijagnostičar osame u bezbožnoj civilizaciji* / 49

KNJIGA U FOKUSU | Tomislav Brlek: *Od Matoša do Maleša*

Krešimir Bagić: *Antologija ili izbor?* / 57

Andrea Milanko: *Na eliotsku ruku skupljeno društvanje* / 67

Pavao Pavličić: *Kita cvitja razlikova* / 71

Što je to antologija?

Ivana Sabljak: *Zašto su antologije važne?* / 79

Ana-Marija Posavec: *Antologija: subjektivan i ovjeren izbor književnih tekstova mozaične strukture* / 83

Andreja Šagud: *Antologije kao poticaj za daljnje čitanje* / 87

Diana Rosandić Živković: *ŠČ!* / 89

Božica Brkan: *Antologije bez narječja* / 94

ANTIKVARIJAT | Anđelko Vuletić: *Gorko sunce*

Kristina Grubeša: *Kad ljubav presahne* / 97

Ivan Sivrić: *Accipe librum et devora illum* / 100

Nada Đerek: *Gorčina* / 106

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Ivana Šojat: *Rogus* / 111

Ratko Bjelčić: *Bojazan od riječi* / 119

Pero Pavlović: *Tko će riječi krilate zatvoriti u knjige* / 125

Melanija Ivezić Talan: *Mjesto gdje se love arbuni* / 135

NOVI PRIJEVODI

Suvremeni ženski glasovi iz Ukrajine: Ija Kiva, Galina Kruk, Katerina Mihaljicina i Marina Ponomarenko; odabrala i prevela s ukrajinskog Alla Tatarenko / 143

ESEJ

Stanko Andrić: *Rat Rusije protiv Ukrajine* / 157

MEDIOTEKA

Domagoj Brozović: *Maurović i Zagorka između šunda i luksuza* / 183

KRITIČAREV IZBOR: Zlatko Kramarić

Uništene sudbine (Angela Marsons: *Slomljene kosti*) / 192

Obitelj iznad svega (Lucy Foley: *Mala smrt*) / 194

Politika je naša sudba... (Amin Maalouf: *Stijena Tanios*) / 198

Bolje od najboljeg (Hans Rosenfeldta: *Ljeto vukova*) / 200

Zašto djeve moraju umrijeti (Alex Michaelides: *Djeve moraju umrijeti*) / 203

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK-a* / 207

SLIKOVNI PRILOZI

Marija Adrić Soldo: portret Ratka Cvetnića / 4

Andrija Maurović: detalji i stripske table iz kolekcionarskog izdanja stripa *Grička vještica* (Više od stripa, Sarajevo, 2022.) / naslovnica, 22, 36, 78, 110, 182

PORTRET

Ratko Cvetnić

INTERVJU

Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet

Razgovarao Vedran Kukavica

Ljude koje poznajemo, kažu, najteže je intervjuirati jer onaj koji potiče razgovor upada u napast intuitivno nametati svoju već stečenu sliku o onome s kim se razgovara, a još je gore od toga ako mu se omakne otkrivati javno što se zna privatno, što doista ne pripada u bolje običaje intervjuiranja. Stoga mi valja u razgovor s Ratkom Cvetnićem krenuti što banalnije, kao kakvim pozdravom na cesti, manje pitanjem, više bezopasnim klizećim startom „na loptu“...

R Dakle, mi jedva dogovorismo ovaj razgovor, novopečeni umirovljenik „više ništa ne stiže“, pa je li ta prebukiranost nastala s napuštanjem ureda u pukom strahu od slobodnog vremena ili o čemu je riječ?

– Da, malo sam se preračunao s odlaskom u penziju, jer jedino što se stjecajem okolnosti promijenilo s 1. srpnja lanjske godine dodatne su obveze. I tako će po svoj prilici biti do Olimpijskih igara u Parizu 2024. kad ću, valjda, predati sva svoja kancelarijska žezla mlađima. Ako uopće nađem takve bedake.

R ... a možda su akademici jednostavno traženiji na tržištu književne teorije i prakse pa naručitelj, pretpostavljam, tvoj angažman odnedavno drukčije vrednuje? Zapravo, kakav je to uopće osjećaj probiti se u probrano društvo HAZU-a?

Autorica: Marija Adrić Soldo

– Nije loš. Skupina ljudi pozove te da se pridružiš njihovu društvu. Ništa više i ništa manje.

R Vratimo se načas u umirovljenički kontekst – Amerikanci rade cijeli život da bi se utovarili na kakav kruzer – tebi se, koliko znam, slabo putuje... zašto? Po čemu je to isprazno? Zar nije Wittgenstein lijepo napisao kako zemljopis treba izbaciti iz kurikula jer će djeca kad odrastu putovati, a putovanja su „nastava geografije uživo“?!

– Wittgenstein je po svoj prilici i tu bio u pravu. Ali, prije svega dodajem stihove Tonča Petrasova Marovića uklesane na onaj šandarac na splitskoj Rivi: „Ne treba nikamo ići / nigdje drugdje tražiti / što jest i tu je.“ Ja ne podnosim putovanja, baš fizički, aviona se grozim, mogao bih putovati jedino brodom, ali sumnjam da bih tada izlazio na obalu. Osim toga odbija me romantično banaliziranje „dalekih krajeva“ – ideja da se slikam na devi pred Keopsovom piramidom mi je, da budem iskren, užasavajuća.

R Nasuprot tomu... fascinantna opsesija Turopoljem, Mraclinom... svima koji te poznajemo ide već pomalo i na živce tolstojevsko odbrojavanje do Uskrsa i ritualni povratak na Jančetov grunt, strepnja nad prezimljavanjem sibirskog drena i mladog oraha? Pa, što ima u tom selu toliko privlačno?

– Prije svega, Jančetov grunt u Mraclinu jest moj *fundus curialis*, dvorno mjesto, temeljni posjed koji imam kao član drevne Plemenite općine turopoljske. Na tom gruntu moji žive stoljećima, tu sam prohodao, živio do polaska u školu, vraćao se stalno, sve dok se nisam za stalno i vratio. S vremenom je došla i svijest o Mraclinu, sučiji od oko „iljadu duš“, o tradicionalnoj zajednici koja funkcionira kao proširena obitelj i koja predstavlja ne samo svojevrsni relikat naše praslavenske prošlosti – o tome je Radoslav Katičić dosta toga napisao – nego, bojim, se i format u kojem će preživljavati buduća Europa, ono što od nje ostane. Barem ako je vjerovati pokojnom papi Ratzingeru i njegovim predviđanjima još iz šezdesetih i sedamdesetih godina, koja se polako, ali sigurno ostvaruju. Ono najprivlačnije jest možda upravo to što se pojmovi poput „zajednice“ ili „budućnosti“ u ovim selima još nisu pretvorili u ideološke apstrakcije.

R Pišeš li na Knežiji ili u Mraclinu? Je li stvaranje sezonski uvjetovano?

– Pisanje baš i nije, ali skrb oko vegetacije jest. To discipliniranje prirode u razdoblju od kasnog ožujka pa do studenoga traži dosta vremena, oštro oko i nemilosrdna sječiva. To bi hrvatski vojnik uvijek trebao imati sa sobom. Radi se o 3000 kvadrata, a svaki traži bar malo pažnje. Nekad sam

Danas sam uvjeren da nema boljega slušača od lovor-višnje. Mogu doći na grunt u bilo kakvom raspoloženju, napravim jedan konverzacijski krug i sve je opet na svom mjestu

mislio da odrasli muškarac koji se bavi hortikulturom ima neki problem s testosteronom, da sad ne kažem nešto politički nekorektnije, a onda sam počeo samoga sebe hvatati u ozbiljnom razgovoru s biljkama. Nikakav *small talk*, da

se razumijemo. Danas sam uvjeren da nema boljega slušača od lovor-višnje. Mogu doći na grunt u bilo kakvom raspoloženju, napravim jedan konverzacijski krug i sve je opet na svom mjestu. U svakom slučaju taj posao pojede mi dobar dio dana i dobar dio energije, pa kad tome pridodam ostale obveze, za artistsko preludiranje po tipkovnici ne ostaje baš puno.

R Jedan naš nagrađivati pisac objašnjava kako rudarski mrvi tekst, glanca i polira, od 300 kartica ostaje mu, veli, jedva sto... koliki je tvoj – da se izrazimo ekonomski – postotak iskorištenosti rukopisa? Kratiš li ili nadopisuješ?

– Moja tehnika, ako to mogu tako nazvati, svakako podrazumijeva dosta peglanja teksta, stalno iznova, sve do časa u kojem pegla više ne zapinje. Kojiput me pitaju zašto sam prvu knjigu objavio s četrdeset. Zato što prije nisam imao *word processor*. U tome trudu, a peglanje je, baš kao i rudarenje, nepopularan sport, teško mi se odreći bilo čega, stoga već u startu nastojim biti ekonomičan. Rečenicu ili pasus koji odmah ne stane na noge odmah i brišem, tako da mi je, ugrubo gledano, postotak prilično visok.

R Konkretno – s obzirom na briljantan stil, patološki pitak i podatan tekst – mora li se pisati teško da bi se čitalo lako?

– To je vrlo individualna stvar. Netko piše teško i loše, drugi lako i dobro. Italo Calvino zavrteo je onu znamenitu postmodernističku slagalicu

u romanu *Ako jedne zimske noći...* i tome se nema bogzna što dodati. No, koji god postupak da se primijeni, važno je da tekst – mislim da je to Tenžerina opaska – na kraju ne smrdi na znoj. Pišem samo u situacijama kad sam sâm sa sobom kao piscem. Situacije nisu baš česte, ali tako je, valjda, bolje za obojicu. Dakle, kasno sam debitirao i nisam objavio puno, ali me tješi jasna svijest da sam napisao najviše što sam mogao. Možda i koji redak previše.

R Znaš li što je zajedničko Marku Grčiću, Veselku Tenžeri, Milanu Ivkošiću i Ratku Cvetniću?

– Da, svi smo jedan dio života proveli u *Vjesnikovim* pogonima. Usto, mislim da smo sva četvorica u nekoj fazi zanemarili svoje univerzitete. Pribrojio bih još i Denisa Kuljiša.

R ... i dobro, nije li možda vrijeme da netko u ovoj poplavi memoaristike opiše taj regal u podrumu napuštene zgrade na križanju Savske i Slavonske, te lektorske izbe, taj pothvat opismenjavanja? Možda čak i da se napravi kakav dokumentarac dok su pojedine časne starine još na životu?

– *Vjesnik* je velika tema, mislim i na NIŠPRO i na istoimeno „glasilo saveza socijalističkog radnog naroda“. Jedna od rijetkih doista nacionalnih institucija u kulturi koja je stvorena u socijalizmu. Naravno, *kuća* se raspala na vjetrometini tržišta, ali mislim da je Milanovićevo gašenje lista *Vjesnik* kulturocid i da su argumenti za to gašenje bili neodrživi. Da je na tržištu nizio gubitke. Dobro, ali zašto su onda konkurentskim novinama oprošteni nekoliko puta veći gubici? I kako to da je nevidljiva ruka tržišta poštedjela, pazi sad: ljubljansko *Delo*, sarajevsko *Oslobođenje*, beogradsku *Politiku*, podgoričku *Pobjedu*, skopsku *Novu Makedoniju*, prištinsku *Rilindju*, novosadski *Dnevnik*, a baš *Vjesnik* nije? Naravno, mi sad imamo pun kiosk glasila saveza socijalističkog radnog naroda, koja pune zagrebački i splitski dopisnici iz Jugoslavije, ali imamo li neki tiskani medij – imamo li medij uopće

Imamo li neki tiskani medij - imamo li medij uopće - u kojem su vijesti poredane po važnosti? To je jednostavno civilizacijsko pitanje. U kojem se, slobodan sam tvrditi, nitko nije ni približio *Vjesniku*

– u kojem su vijesti poredane po važnosti? To je jednostavno civilizacijsko pitanje. U kojem se, slobodan sam tvrditi, nitko nije ni približio *Vjesniku*. Čak ni tvoj HRT, koji radi razmjerno dobar balans između interesa Partije i javnog interesa.

Osim toga, NIŠPRO je imao nekoliko naslova koji su neodvojiv dio naše poslijeratne povijesti, ne samo povijesti novinarstva – *Vjesnik u srijedu, Start, Danas, Izbor*, potom listove koji su formirali popularnu ili pučku kulturu socijalističkoga doba – *Plavi vjesnik, Studio, Vikend, Arena, Alan Ford...* To je cio niz velikih novinara i urednika i načina na koji su se nosili s partijskom projekcijom „zadane stvarnosti“. Ogromna tema, u mom slučaju i obiteljska jer je stari sve to kupovao i čuvao, a i stric je jedno vrijeme radio kao novinar. Iz svoga zimskog dvorca na sedmom katu Knežije imam neometan pogled na neboder i svaki put me uhvati tuga. Dio uspomena na to doba uspio sam ugraditi u *Polusan*, a kolektivnu memoriju *Vjesnikove* korekture održavamo na povremenim večerinkama, mi koji smo još živi.

R Koliko ti danas smeta nizak standard pismenosti ili – posve instinktivno – čak i tipfeleri? Ima li ih?

– Tipfeleri su neiskorjenjivi, kao karijes ili prhut. Naravno, ogromna medijska produkcija znatno je snizila kriterije, ali strateški problem jesu sve nepismeniji naraštaji fakultetski obrazovanih mladih ljudi. Radim volonterski kao redaktor na nekim malim portalima koji imaju svoje oduševljene sljedbe, pa to oduševljenje onda prijede i na mene, ali ono što mi može uništiti volju jesu, primjerice, diplomirani novinari koji nisu u stanju složiti malo dužu rečenicu a da ne naprave bar jednu pogrešku – gramatičku, pravopisnu, faktografsku... Osamdesetih, kad sam radio korekturu *Sportskih novosti*, slagari su bili u stanju napraviti osnovnu lekturu svakog teksta koji je stigao u redakciju. Zatim ovi potpuno neuki radijski voditelji i voditeljice, koje naši taksisti, čini mi se, obožavaju. Naravno, danas kad je medijski svijet u službi *infotainmenta*, sve to skupa nema nekog značenja, pa nema ni posljedica. U doba kad sam ja počinjao trijebiti tipfelere, ako bi – ne daj Bože – s rotacije sišao neki Josip *Brzo* Tito ili Đuro *Prcar* Stari, za pet bi minuta milicija bila na regalu. Zato sad kao redaktor želim zadržati barem onu zadnju liniju obrane – ne smije biti pogrešaka u naslovima. Ako nam je već suđen neki Đuro *Prcar*, neka ga dolje u tekstu.

R Nerado polemiziraš – sjećam se napada u srpskim *Novostima* pa onda vrijeđanja jednog dnevnikaškog kolumnista – mog susjeda iz Donjeg Proložca – nijednom nisi uzvratio, zašto?

– Jednostavno: ne čitam te novine.

R Gase li se napadi ignoriranjem?

– Moguće, ali nije u tome stvar. Ja takve novine ne čitam ne zato što me ne zanimaju ili zato što bih ih prezirao, nego stoga što sam sav taj svjetokrug pročitao, s punim angažmanom, onda kad je nastajao, sedamdesetih i osamdesetih. Na samom izvoru. Sad mi je gubitak vremena čitati pastiše i derivacije, čak i kad se bave mnome. Moram se tu malo vratiti u gimnazijske dane. U Klasičnoj gimnaziji imali smo prilično živahnu literarno-novinarsku grupu koja je izdavala gimnazijski list *Mi*, a i nekakve *underground* samizdate. Sve skupa stalno je bilo na rubu skandala širih razmjera, što nas je zapravo palilo. U grupi su bile neke mlađe i talentirane cure pred kojima smo se kočoperili – Lada Kaštelan, Andrea Feldman, Jasmina Kuzmanović, Ines Sabalić... – dakle sve buduće ozbiljne pojave naše akademske i kulturne scene. Svi smo jako držali do sebe i do Klasične kao brenda. I onda je došla neka inicijativa da se nađemo sa sličnom takvom ekipom iz V. i X. gimnazije, dakle iz najboljih zagrebačkih realki toga doba, koju je predvodio Zoran Franičević, i da probamo napraviti zajednički projekt: omladinske novine. Imali smo inicijalni sastanak u „Kvarneru“, kafiću na Džamiji, tamo gdje je sad „DM“, i te večeri smo se otprilike „dogovorili da ćemo se dogovoriti“. Ti su dečki bili politički potkovaniiji, imali su jasniju ideju, Franičević je imao dobar pregled kadrovske situacije po komitetima, ali naš je entuzijazam pred tom, politički definiranom ambicijom brzo splasnuo i mi smo se vratili našem malokalibarskom novinarstvu.

No, ta je ekipa za koji mjesec pokrenula *Polet* i tu je zapravo počelo moje dugo, sasvim intimno, ali intenzivno remplanje s omladinskim tiskom toga vremena, obračun koji se zapravo nikad nije probio izvan granica moje sobe. Ako ne računamo njegove odjeke u *Polusnu* i *Povijesti Instituta*, mnogo godina poslije. Osnovni problem koji me je tištao bio je taj naboj između „liberalizma“ s jedne strane – koji je Partija dopuštala dok god se držao popularne kulture, tog dječjeg zabavišta – i elementarnog iskustva socija-

lističke svakodnevice s druge, koje mi je stalno govorilo da je sve to skupa laž. U tome procjepu ja sam, najiskrenije, jedva čekaao svaki novi broj *Poleta*, *Studentskog*... listova u kojima su pisali mnogi ljudi koje sam poznao, dapače s kojima sam i sad dobar, mnogi od njih iznimno talentirani, da vidim jesu li u proteklih tjedan dana došli pameti. Naravno, dječja posla, sve skupa.

Ali kad danas čujem nekoga od protagonista omladinskih osamdesetih kako tvrdi da je to bio „nedosegnuti stupanj slobode“, onda pomislim na Ernesta Brajdera kojeg su udbaši bacili kroz prozor stana u Trnskom, ili

Kad danas čujem nekoga od protagonista omladinskih osamdesetih kako tvrdi da je to bio „nedosegnuti stupanj slobode“, onda pomislim na Ernesta Brajdera kojeg su udbaši bacili kroz prozor stana u Trnskom

na Gotovca i Paragu, ili na pisca, doduše osrednjeg, Stjepana Đurekovića, dakle na ljude koji su teško stradavali dok je ekipica *čilala* pred Zvečkom. Da ste tada nekog od tih mladih ljudi pitali kako je to moguće, kako se pendrek uklapa u ritam muzike za ples – takva su pitanja,

naravno, u novovalovskom raju bila zabranjena – oni bi se sasvim smeli. *Ignoramus et ignorabimus*. Ne znamo i ne želimo znati. Oni ideološki osvješteniji vjerojatno bi rekli da u raju vlada takav nedosegnuti stupanj slobode da svakoga koji u to posumnja doista treba baciti u zatvor. Ili kroz prozor. Shvaćam, takvo je bilo vrijeme. Ali zbog ovih koji bi isto to ponovili i danas, a pun ih je kiosk, izbjegavam mjesta na kojima bih se ponovo sretao sa svim tim nedosegnutim stupnjevim.

R Kako bi objasnio – pa čak i u izlizanim političkim kategorijama – svoj svjetonazorski put? Kako si dospio do ovog stupnja desnila, odnosno „krvožednosti“ kako netko od već spomenutih napisao?

– To je sasvim u skladu s izlizanom komitetskom podjelom spektra na ljevicu, centar i ekstremnu desnicu. Podjela je, izgleda, i dalje na snazi. Ne bih se stavljao u desnicu, ponajmanje krvožednu, nego baš u klasičnu konzervativnu *grohaču* u kakvoj su me od blata zemaljskoga zamiješali moji *antecessores*. Dobro, imao sam jednu liberalnu fazu, ali to je neizbježni danak ludoj mladosti, pogotovo ako te se dočepa kakva lakomisljena djevojčica... Smatram da postoje vrijednosti koje su nepromjenjive, da bilo kakve

strukturne društvene promjene imaju smisla samo tamo gdje su doista nužne i gdje su dobro promišljene. I slažem se sa svetim Franjom kada kaže da je čovjek upravo onoliki koliki je pred Bogom.

R Je li doista konzervativizam – nekoć srednjostrujaški svjetonazorski pravac – postao marginalan? Nekima čak i – sam po sebi – posve šokantan?

– Veliki britanski konzervativni filozof Roger Scruton, koji je – *besides* – smatrao da je konzervativizam izvan prostora engleskog jezika jednostavno nemoguć, rekao je: „Živimo nizvodno od kršćanstva“. To bi se moglo protegnuti i na konzervativizam. Europu su nekada davno stvorili benediktinci, kroz mrežu svojih samostana, a Europsku uniju demokršćani poput De Gasperija, Schumana, Adenauera, doduše kroz carinsku uniju za ugljen i čelik. Danas više nemamo demokršćanstva, nemamo ni konzervativne ideje, pa diktatura progresa polako potvrđuje Toynbeejevu tvrdnju da civilizacije ne umiru, nego počinu samoubojstvo. Imali smo tlapnju o liberalnoj demokraciji kao kraju povijesti, a danas vidimo – recimo kod Patricka Deneena u knjizi *Zašto liberalizam nije uspio* – da taj isti kraj povijesti proizvodi probleme koje više nije u stanju rješavati. Primjerice, Švedska, tradicionalno socijalna, socijaldemokratska zemlja, naglo je skrenula udesno. Zašto? Susretljivost prema migrantima – ali, ne zaboravimo, i potreba za njihovom radnom snagom – stvorila je usporedno društvo, to sad sami priznaju. Migranti listom glasuju za lijeve opcije – a to su vrlo disciplinirani glasači – jer im to jamči najvišu razinu socijalnih prava i tako malo-pomalo grade svoje *no-go* zone, restauriraju konformniju inačicu svijeta iz kojeg su došli. Na to domorodačko stanovništvo reagira okretanjem prema desnim, ponekad i radikalnim opcijama. I tu je paradoks demokracije – patrijarhalno, konzervativno, mahom muslimansko glasačko tijelo glasa za ljevicu, a socijaldemokratsko za ljutu desnicu. Ali, da se razumijemo, to što se događa u Europi nije povratak konzervativnoga, ne radi se o povratku onom chestertonovskom zdravom razumu, nego je to nastup desnoga populizma. Ondje gdje se političari schumanovskog tipa smatraju „srednjovjekovnima“, ondje će se množiti mali Mussoliniji. I tako se europska politika ponovno vraća obračunu između nacionalnih i internacionalnih socijalista. Junak na junaka. Možda dočeka-mo da opet sklope pakt poput onoga iz kolovoza 1939.

R Reklo bi se da nisi osoba koja lako s papirićem nacilja u onu rupu na glasačkoj kutiji?

– Pa, tako nekako. Ali, izlazim redovito i uvijek imam sličan problem: ni za jednu frakciju Partije ne glasam, iako joj priznajem da je – gotovo pa od Anindola – najveća i najorganiziranija društvena snaga Hrvatske. A, s druge strane, od glasanja za sekte nema velike koristi, neovisno koje su boje. Neki se sprdaju s tim što je Plenković maturirao na Kardelju. Ali, od koga se uči upravljanje partijskom državom? Od Starčevića, Supila ili Radića sigurno ne.

R Kako objašnjavaš svoje jedva i s čim usporedivo lansiranje u književnu orbitu prvijencem *Kratki izlet*?

– Tu se poklopilo nekoliko, po samu knjigu – a i autora – sretnih okolnosti: najprije, bilo je nekog općenitog iščekivanja da se napokon pojave autentični literarni refleksi rata, pa su s pojavom Alenke Mirković ta nadanja još i porasla, potom se dogodilo da je moj rukopis preko Andree Feldman

došao u ruke Velimira Viskovića, koji ga je brzo potom objavio upravo u ovom časopisu, *Republici*, gdje je pak tekst uočio Marko Grčić i odmah ga feljtonizirao u *Globusu*. Dalje je sve išlo po nekoj inerciji i – zanimljivo – sve što se s *Kratkim izletom* nakon toga događalo, i pohvale i pokude, nekom se alkemijom pretvaralo u čistu reklamu. Izdavač se, naravno, odmah našao, a mene kao autora to je, doslovno iz dana u dan, sve više legitimiralo kao „pisca“. Zahvaljujući lansirnoj rampi koju su postavili Visković i Grčić, a potom i nagradi „Gjalski“, ta bi mi legitimacija ostala čak i da nisam više ništa napisao.

Međutim, ako me pitaš bi li takav spoj sretnih okolnosti bio moguć danas, moram reći da jednostavno ne vjerujem. Književnosti je u medijima ostalo tako malo prostora, a i to malo uglavnom progutaju aktivizam s jedne strane i estrada s druge strane, da ona sve više postaje – neki dan sam to negdje pročitao i potpuno se slažem – ekskluzivni prostor za upućene, nešto poput klasične glazbe. Tko bi se po medijima svađao oko Pendereckog? Ili neke Šipuševe opere? Prilično sam siguran da bi u doba *Kratkog izleta* bilo nezamislivo da knjige poput Šimpraginog *Izvjestaja o generaciji* ili Katunarićeve *Zbogom, pustinjo* prođu ispod radara. A radi se o razdoblju od jedva 25 godina!

Književnosti je u medijima ostalo tako malo prostora, a i to malo uglavnom progutaju aktivizam s jedne strane i estrada s druge strane, da ona sve više postaje ekskluzivni prostor za upućene, nešto poput klasične glazbe

R Kako gledaš na termin „antiratna proza“? Zašto ne nazivamo prozu koja tematizira hipohondriju „antibolesničkom“?

– Eto, to je aktivizam. Aktivizmu književnost treba samo zato da pošalje poruku, aktivizam svodi književnost na ideologiju, dakle na vlastitu jednodimenzionalnost. Jednom su pitali Marinkovića koja je poruka njegove *Glorije*, ili *Kiklopa*, ne sjećam se, pa je odgovorio da poruke šalju poručnici i da su to obično naredbe. Kad su Srebrna krila pjevala „Nek živi ljubav, nek prestane rat, pruži mi ruku, kao bratu brat“, to je bio banalni estradni primjer „antiratne poruke“ koji se kotrljao Jugoslavijom. Još ranjeni glas Vlade Kalembera nije ni utihnuo, a već je, brat bratu, izbio rat. Pri tome treba naglasiti: aktivizam ne znači nužno da u njemu nema književnosti. Ali

za to treba izniman talent, a ljudi koji posjeduju takav talent najvjerojatnije će se baviti književnošću, a ne aktivizmom.

R U *Blatu u dvorištu* ispisana je manirom čeških majstora toliko beskrajno čitka dekompozicija socijalizma – kako je to moguće da pisac kojemu se pripisuje protujugoslavenstvo, ekstremno desničarenje i slično uspije to izvesti bez trunke pjenidbe, srdžbe?

– Ako imaš junaka koji pripovijeda iz tradicionalne, konzervativne perspektive, a usto je dovoljno rano, još kao dječak, da tako kažem „demobiliziran“, i otada živi u kolicima, onda nema mjesta za srdžbu. On sve što mu dolazi mora prihvatiti sa zdravim razumom, jer to je jedino što je ostalo neoštećeno. Naravno, ponekad je ironičan, ali teško se tome othrvati kad ozbiljne izazove vidiš svuda oko sebe. Galama ne ide uz zagovor zdravog razuma, najveću buku i bijes – i to je ironična akustika našeg doba – srećemo uz zagovaranje tolerancije.

R U drugoj polovici prošle godine književnu javnost uznemirio je ženomrzački eksces jednog našeg kolege... kako gledaš na to i trebamo li možda kao suspolci osjećati kolektivno grizodušje?

– U sukobe na književnoj ljevici, fala na pitanju, ne bi se štel mešati. Ko je kaj dobio, nek si nosi.

R Postoji li „žensko pismo“ u Hrvatskoj – da ne upotrijebimo navodno neprikladan naziv „ženska književnost“ – ili je to općenito besmislen termin, pogotovo u svjetlu rodnih kategorija, pa bi i „pisama“ moglo biti dvoznamenkast broj?

– Nakon onog povijesnog nastupa zastupnika njemačkog AfD-a Steffena Königera za govornicom brandenburškog parlamenta, mislim da smo zaslužili malo poštene od budalaština *woke*-kulture. Ta tipično marksistička zabluda da se društvene nepravde mogu ispravljati isključivom akcijom onih koji su žrtve, ili samo misle da su žrtve, još uvijek uzima danak diljem kruglje zemaljske. Dakle, „žensko pismo“ postoji, i to je aktivističko pismo. Na sreću postoji i velika književnost koju su napisale žene, kao što postoji i

velika književnost koju su napisali ljevaci, crnci, neplivači, invalidi... da sad ne nabrajam u nenadmašnom stilu uvaženog zastupnika Königera.

R Jesi li ikad razmišljao napisati roman u prvom licu jednine u ženskom rodu? Bi li to išlo?

– Ne bih se upuštao, premalo znam o ženama. No, napisao sam nekoliko kratkih „ženskih priča“, a vidim da se probnim čitateljicama sviđaju. „Piši o ženama kakve poznaješ“, to mi Lada Kaštelan savjetuje. Možda poslušam, ali nipošto pod cijenu da ugrozim ta nježna prijateljstva.

R Koliko uopće treba krasti od života? Posljednjih mjeseci svjedoci smo uradaka u kojima autori i autorice detaljno opisuju gotovo svaki svoj snošaj, uredno upisujući i još uvijek aktivne brojeve mobitela sudionika...

– Da? Gdje bi se to moglo pročitati? Ja isto tako kradem, od života, često i tuđih, ali ne iz tuđih knjiga. Eventualno posudim. Doista, malo toga sam izmislio, imam sposobnost pamtiti narativne strukture, viceve, anegdote, tuđa sjećanja... Ne tvrdim da je to samo po sebi poseban talent, ali ako pamtiš građu, polugotove elemente, lakše ćeš složiti zamišljenu cjelinu. Evo ti jedna takva priča iz *Vjesnika*. Starog partijaša, „ali“ – kako bi dodali u Mraclinu – „poštena čovjeka“, dopao je početkom šezdesetih zadatak: firmi u kojoj je radio došao je u posjet poslovni partner iz Švicarske, pa je poštenog člana – koji je uza sve znao

i njemački – dopalo da gosta provede po Zagrebu. U to doba, u nedostatku nekih atrakcija, poveo ga je u Botanički vrt. Švicarcu se Botanički svidio pa su tako, uz šetnju i razgovor dočekali sumrak. Našijenac je

gosta dopratio do hotela i tu, na samom ulazu, Švicarac se najednom sjeti da mu je na klupi u Botaničkom ostao fotoaparatus. A našega čovjeka u tom času pukne neki amok socijalističkog patriotizma i on samo odmahne: „Ne morate se uopće brinuti, gdje god da ste ga ostavili tamo ćete ga sutra i naći. Naši su vam ljudi takvi“. Švicarca to nije baš utješilo, ali mu nije preostalo drugo jer je Botanički već zatvorio kapije. I sutra ujutro, njih dvojica upute

Ja isto tako kradem, od života, često i tuđih, ali ne iz tuđih knjiga. Eventualno posudim. Doista, malo toga sam izmislio, imam sposobnost pamtiti narativne strukture, viceve, anegdote, tuđa sjećanja...

se natrag – i doista nađu fotoaparat na toj istoj klupi. E sad, gdje je priča: taj stari partijaš iskreno je priznao da mu je ta noć bila jednako teška kao ona koju je svojedobno proveo u ustaškom zatvoru. „Kog sam mu vruga išao ono govoriti, pa gdje mi je bila pamet!“ Čak je razmišljao da se usred noći i usred svoje grozničave nesаницe popne preko ograde Botaničkog i sam potraži taj fotoaparat.

Eto, kome je do *sujeta*, nek izvoli, ja priču prenosim bez *copyrighta*.

R Književnom scenom kruži legenda kako si jednostavno nenadmašan u pogađanju nagrađenih na natjecanjima u povjerenstvima... navodno kad zaokružiš svoje favorite prije sjednica još dugo po okončanju mašeš papirićem ponad stola... Osjećáš li možda krležijansko poslijeratno nadahnuće u prepoznavanju trendova ili čak Fricovu moć da njima upravljaš?

– A, ne, dogodi se i meni da u žiriju ostanem „na osami pokraj mora“, ali je stvar u tome da se ljudi na poslu te vrste moraju znati dogovarati, predočiti svoje očiste, dati svoje argumente, čuti druge. Imam već dosta takvih utakmica u nogama, na različitim razinama, ali za sada pamtim samo pozitivna iskustva. I godi mi osjećaj da na izvjestan način sudjelujem u formiranju – nazovimo to tako – javnog ili institucionalnog ukusa.

R Često se referiraš u knjigama na literaturu kojom se baviš – recimo u *Blatu* su citati baš jako izraženi – što je za fikciju u Hrvatskoj prava rijetkost – otkud potreba da onomu tko čita tvoju knjigu preporučuješ i druge?

– Upravo sam pročitao vrlo zanimljivu knjigu – žanrovski bi je bilo teško odrediti – *Kad više ne razumijemo svijet*, južnoameričkog pisca Benjamina Labatuta. Dakle, dobre knjige

Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet, one nas naoružavaju za situacije u kojima ljudi pred nama i našom djecom počnu mljeti gluposti. Volio bih da i moje knjige nekome uđu u taj red na polici

pomažu da razumijemo svijet, one nas naoružavaju, kako kaže američka konzervativna novinarka Megyn Kelly, za situacije u kojima ljudi pred nama i našom djecom počnu mljeti gluposti. Volio bih da i moje

knjige nekome uđu u taj red na polici. Stoga nastojim otkriti – odnosno, to u moje ime otkriju moji junaci – koje su knjige meni pomogle u tom

naporu. Bilo bi dobro da si svatko napravi takav popis, dakle ne nužno najdražih ili najboljih knjiga, nego doista onih koje su nam pomogle razumjeti svijet još od trenutka kad smo naučili čitati. Evo, neki dan u *Glasi Koncila* Božidar Petrač, u povodu svoga prijevoda Dantea, kaže da *Komedija* nije samo poezija, nego dokument cijele civilizacije tadašnjega zapadnoga svijeta. Nezaobilazni dokument, dodao bih, ako želimo razumjeti sami sebe.

R Pa dobro, što ti je, osim Labatuta, ove zime ležalo na noćnom ormariću?

– Međurečan, Rumena Bužarovska, Čehov, uvijek *Biblija*, ponešto od „filozofske filologije“ moga prijatelja Bojana Marottija, Kindl... Šareno društvo. Volim Houellebecq: to je autor koji piše o najvažnijim stvarima našeg vremena. *Pokoravanje* je remek-djelo, a to što Houellebecq povremeno glumi Houellebecq, poroci su *seleba*, ne pisca, pa to ne treba uzimati k srcu. Od novijih stvari htio bih prije svega istaknuti Sesardićev *Konsenzus bez pokrića*, knjigu koja me podsjetila na uzbuđenje s kojim sam čitao Lasićevu *Krležologiju* ili Bančevu *Nacionalno pitanje*. Potom Douglas Murray i njegov *Rat protiv Zapada*, kao i dvije prethodne knjige toga izvanrednog autora. Čovjek nije ni Hrvat, ni heteroseksualac, ni vjernik, mogao bi, dakle, ravnati bilo kojom zagrebačkom kulturnom ustanovom, a kad čitam njegove knjige pitam se – a to je ne samo ključna nego ključajuća točka tog uzbuđenja – zašto ih nikad neće pročitati oni kojima bi najviše koristile?

R Neki naši pisci već su se rukovali sa svim čitateljima, pojedini su već nastupili u svim naseljenim mjestima u RH, hodaju za svojim knjigama kao mater za ludom kćeri... tebi se baš i ne da raditi promocije uopće?

– Volim napraviti onu jednu, kao „aldomaš“ na kraju obavljena posla, pogotovo kad iskrnsne prilika za *knajpu* kakvu smo složili u Mračinu krajem 2018., za *Blato u dvorištu*. Ali nikad nisam financijski ovisio o pisanju, to obično kažem i izdavaču, pa mi se jednostavno ne ide na promotivne turneje. To je posao za profesionalce. No, bojim se da sam se usprkos tome – ili možda baš zato – i ja rukovao sa svim svojim čitateljima.

R Kad će sljedeći naslov i o čemu će biti riječ?

– Zapravo, sljedeći je već pred vratima tiskare. To je putopis po Turopolju koji će izaći u Petrinim knjigama skupa s još dva žanrovski slična teksta koji potpisuju Pavao Pavličić i Goran Tribuson, a sve pod nadzorom našeg dugogodišnjeg urednika Zorana Maljkovića. Zoran je zapravo smislio taj projekt. To je više publicistički tekst, svojevrsni nagovor na izlet u Turopolje, biciklistički, pješački, kakav god, pod uvjetom da se čovjeku, čitatelju i posjetitelju, ne žuri. Drugi naslov, koji spremam negdje za kraj godine, jest zbirka kratkih priča pod naslovom *Nulta tolerancija*. Nedostaje mi još koja da zaokružim cjelinu. Ta visokoobvezujuća parola, koju sam si uzeo za naslov, traži – ako je uopće potrebno naglasiti – da sastavnice budu na odgovarajućem nivou, kako bi zbirka sve kojima padne u ruke mogla, je li, senzibilizirati i educirati.

R Vidio sam na lokalnom mraclinskom portalu tvoju fotografiju iz dječjih dana s loptom – prilično neobičan detalj, reklo bi se sasvim izvan konteksta, čini se, posve službene razredne fotografije ispred škole. Je li ti možda žao što nisi nogometaš?

– Žao mi je što nisam bio *školovani* nogometaš. U mome naraštaju u Trnskom bila je jedna izvanredna generacija koju je vodio naš „drug iz fizičkog“, poslije moj kolega u Zagrebačkom sportskom savezu, legendarni Viktor Hršak. Iz te su generacije braća Mlinarić, potom dečki iz malonogometnih ekipa Tiffanyja, Morgana, odnosno velikonogometnog NK Trnskog 75, dakle današnjeg Hrvatskog dragovoljca. Maksimir je tada bio tri puta dalje od Trnskog nego što je danas i moji starci nisu htjeli ni čuti... Zato kad gledam Brunu Petkovića u onim njegovim najgorim izdanjima, kao da gledam sebe. A s druge strane gledam klince po ovim turnirima po Turopolju – da se razumijemo, po običnim selskim turnirima – i vidim tehnički i taktički već tako dorađenu djecu da bi nas ondašnje vjerojatno pregazili, što bi *Maminjo* rekao, ko plitak potok.

R Odakle ta fascinacija sportom? Napisao si 2004. sjajnu monografiju o 110 godina skijanja u Hrvatskoj, među onima si koji održavaju na životu hrvatski badminton – kakav je to spoj književnosti i sporta?

– Mislim da nekog posebnog spoja nema: to su dva intenzivna interesa u kojima sam uživao otkad znam za sebe. U književnosti najprije, naravno, kao slušač – u mojoj obitelji je i s tatine turopoljske i s mamine dalmatinske strane bilo dobrih pripovjedača – a poslije i kao revni čitatelj. U školi sam imao odlične nastavnike i iz hrvatskog i iz tjelesnoga tako da su se ti interesi razvijali s „institucionalnom podrškom“. Nakon nogometa došao je badminton, sport koji me je jednostavno hipnotizirao, i tek sam tu, u individualnoj disciplini, shvatio što je to „sportski talent“ – stalna želja za pobjedom. Ništa drugo.

Zapravo, mogao bih reći da je spoj došao tek sa sportskom publicistikom, kojom sam se bavio sasvim rekreativno, ali kad sam dobio ponudu da radim tu skijašku monografiju, već sam imao dosta materijala vezanog za povijest hrvatskog olimpizma, što mi je zapravo bio osnovni interes. Priča je gotovo filmska: uoči prvih Igara modernog doba, u Ateni 1896. godine, Hrvati su radili na tome da se u odnosu na Peštu postave onako kako su se Česi već pozicionirali prema Beču. Ukratko: da u Ateni nastupe pod vlastitom zastavom. To je bio velik, strateški politički projekt i – sudeći po Bučarovoј prepisci – stvar se već stiskala prema realizaciji. Time bismo barem na tom prvom olimpijskom stadionu, atenskom Kalimarmaru, ostvarili trenutak kakvog-takvog suvereniteta. *I da zadovolen bu, jenput i Hrvat.* Na tom stiskanju su predano radili i Franjo Bučar i njegov mentor Iso Kršnjavi, a iz prikrajka ih je pratio cinični Khuen-Héderváry – koji je iz Pešte stigao, nemojmo zaboraviti, u provincijalnu garnizonsku varoš, a vratio se *znogiran* iz jednog pristojnog austrougarskog grada. U određenoj podcijenjenosti Khuen me neodoljivo podsjeća na Stipu Šuvara. Franjo Josip dolazi, dakle, u listopadu 1895. u Zagreb da vidi čudo te preobrazbe, noseći u džepu ordenje za Kršnjavog i Bučara. I onda, u času kad je sve spremno za trijumf, skupina tadašnjih BBB-ovaca, predvođena Stjepanom Radićem i Vidrićem, pred carom demonstrativno pali mađarsku zastavu. Klasični hrvatski autogol. Proći će još cijelo krvavo stoljeće prije nego što na Igrama nastupimo pod vlastitom zastavom. To je bio povijesni razboj na koji sam navukao skijašku priču – od Bučara i Cmroka do Albertvillea, i moram priznati da mi je to knjiga u čijem sam nastanku najviše uživao. Naravno, kad u naslovu imaš takvu špičastu brojku – 110 – onda znaš da je knjiga u slavu naručitelja, a ne u slavu neke zaokružene povijesne cjeline, ali naručitelji – Zagrebački skijaški savez i Milan Bandić – imali su jasan motiv. Trebalo je i na taj način

legitimirati jedan riskantan poslovni potez, a to je, dakako, bila utrka Svjetskog kupa na Sljemenu.

Promocija je bila u Staroj gradskoj vijećnici, baš na datum – 12. studenog – kad je Bučar osnovao skijašku sekciju Prvog hrvatskog sklizalačkog društva, i taj smo datum svi imali upisani u kalendare još od časa kad je projekt započeo, tamo negdje 2000. godine. Pa ipak se dogodilo da je promocija već počela, a knjiga je tek izlazila iz tiskare u Gundulićevoj. Na pozornici same makete, korice s blokom praznih stranica. Juniori Medveščaka su pakete s knjigama – koje će na kraju promocije sveprisutni Miki, kao glavni sponzor, dijeliti zaslužnim starinama – u živom lancu nosili od kombija u Mesničkoj gore do Vijećnice, dok smo mi uvodničari maksimalno otezali s pozdravnim peroracijama sve dok nije stigao znak da su knjige tu. Eto, to ti je bio pravi spoj sporta i književnosti.

R Ima ona u Bosni „da je sport zdrav, ne bi umaro“: kako bi ocijenio razinu tjelesne spreme hrvatske kulturne i književne elite?

– Trebalo bi provesti dijagnostiku, naravno. Ali, slutim tužan odgovor: ispod svake razine. Ali ne zbog elite, nego zbog našeg načina života. Hrvatska je sportsko čudo, ali ne samo stoga što tako mala zemlja osvaja tako velik broj svjetskih i olimpijskih odličja nego prije svega zato što sport nema gotovo nikakvu nacionalnu strategiju, a usto taj dio kulture, govoreći

Hrvatska je sportsko čudo, ali ne samo stoga što tako mala zemlja osvaja tako velik broj svjetskih i olimpijskih odličja nego prije svega zato što sport nema gotovo nikakvu nacionalnu strategiju

u najširem smislu, gotovo potpuno zaobilazi sve što je odraslo. A i ono što nije, bojim se. Nakon srednje ili faksa dečki još malo haklaju, eventualno do trideset i pete, četrdesete. Pa u fotelju. Žene ni to. Slovenija je za nas, to govorim kao profesionalni fiskulturnik, drugi planet.

Dončić nije pao s Marsa, nego je produkt sustava koji uključuje i rano skautiranje i obitelj i školu i stručni rad i tako dalje i tako bliže. A kod nas su u sportu i dalje presudne obitelji, svojevrсни sportski OPG-ovi, a dalje što Bog da. S iznimkom nogometa i možda još kojeg sporta, odnosno saveza, koji je ustrojen tako da se zna tko mu je gazda. Hrvatski olimpijski odbor, u kojem još uvijek zdušno obavljam neke funkcije, radi dosta stvari, ali je

u cjelini ipak troma i dosta birokratizirana struktura, pa mi se više sviđa krovni ustroj kakav vlada u Sloveniji ili Srbiji.

Ipak, da se vratim na pitanje, valja spomenuti – makar za utjehu – da u hrvatskoj književnosti ima vrlo ozbiljnih sportaša. Primjerice, Silvija Šesto, Tajana Obradović, Kristian Novak, da ostanemo samo kod ovih mlađih, bili su vrhunski natjecatelji, prvaci, reprezentativci u svojim sportovima. Franjo Bučar, otac hrvatskog sporta, bio je književni povjesničar. A moj pokojni imenjak Ratko Zvrko – podsjećam na najveći sportski uspjeh hrvatske književnosti! – ostao je na nogama sve tri runde protiv Tysona toga doba, trostrukog olimpijskog prvaka Laszla Pappa. To je uspjelo malo kome u njegovoj generaciji.

R Navodno imaš besplatan ulaz u teretanu jer vlasnici misle da nudiš mladeži nadu kako će i oni biti spremni i u zrelim godinama?!

– A, više nije besplatno. Otkako je kulturni Metalac u Domu sportova pogodila bijela kuga, odnosno nedostatak radne snage, pa je u prijedpodnevnim satima zatvoren, preselio sam se na Savu, u Mladost. Prava stara željezara, bez suviše elektronike, malo pohabana, ali vrlo ugodne atmosfere. Mi veterani u svom kutu, juniorke u tajicama u svom, pravi spoj mladosti i iskustva kao osnovni preduvjet svakog sportskog uspjeha.

R: Kad smo već u *Republici*, kao član mladeži DHK-a iskoristit ću na kraju prigodu i za vrbovanje... Zašto nisi član nijednoga književnog društva?

– Članstvo je prije svega obveza, bar tako to shvaćam, a meni je obveza, posebno neprofitabilnih, već odavno preko glave. Ali uvijek sam za međublokovsku suradnju. Miroljubivu aktivnu koegzistenciju. Povremeno surađujem i s jednim i s drugim društvom, imam drage ljude i u jednom i u drugom, iako priznajem da su mi ozbiljnije simpatije ipak na strani izvorne udruge. Drago mi je da je novo vodstvo izvuklo DHK iz letargije umirovljeničkog kluba, u što se – čini mi se – s vremenom počelo pretvarati. Štoviše, ideju g. Krilića da se unutar Društva osnuje literarna sekcija, kao simpatizer svesrdno pozdravljam.

Andrija Maurović: detalji iz stripa *Grička vještica* (Više od stripa, Sarajevo, 2022.)

Andrija Maurović (Muo u Boki kotorskoj, 1901. – Zagreb, 1981.), genijalni umjetnik stripskog medija, najznačajniji je *strip-autor* Hrvatske i prostora cijele bivše Jugoslavije. Njegova umjetnost pripada samom vrhu svjetskog stripa. Nakon što je 1924. napustio studij na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti posvetio se ilustriranju knjiga, novinskoj ilustraciji, karikaturi i stripu. S obzirom na pionirsku ulogu u razvoju stripa često ga se naziva i ocem hrvatskog te ex-jugoslavenskog stripa. Od svojeg prvog stripa *Vjerenica mača*, koji je izlazio u zagrebačkim *Novostima* 1935., izaziva ogroman interes čitatelja, a posebno su ga proslavili stripski vesterni (*Trojica u mraku*, *Posljednja pustolovina Starog Mačka* itd.) te suradnja u stripskim revijama *Mickey Strip* i *Oklo*. Ono što ga čini genijem stripa su briljantnost kompozitnog crteža, atmosfera, scenografija, kostimografija, dinamika rakursa snimanja, sekvencijalno filmsko kadriranje, karakterizacija protagonista, grupne scene te odnos svjetla i sjene. Poslije 1930-ih novo zlatno doba njegovog stripa dolazi 1960-ih, kada, među ostalim, crta Zagorkinu *Gričku vješticu* te za legendarni *Plavi vjesnik* radi fenomenalne slikarske stripove, kao što su *Kišova zagonetka*, *Biser zla*, *Djevojka sa Sjere* itd. Posljednjih deset godina života posvetio se asketskom životu, slikajući velika platna s apokaliptičnim motivima i crtajući eksplicitnu stripsku erotiku. Zaboravljen od svih, umro je u siromaštvu.

Ratko Cvetnić

Čez pole i vrvje

(ulomak)

Vjerojatno ništa ne daje osjećaj povezanosti s prostorom kao one razdaljine koje ste svladali vlastitom snagom. To najbolje znaju planinari i alpinisti. Kad sam položio vozački ispit, odmah nakon gimnazije, uslijedilo je razočaranje: kao vozač nisam uspio naći nikakvog zadovoljstva u kutiji na kotačima, pogotovo ne u tome što mogu za čas stići s jednog mjesta na drugo. I vrlo sam se brzo oprostio od volana. Vozačka je istekla i nikad mi nije palo na pamet da je idem obnavljati: ja sam, što se voznog parka čovječanstva tiče, bio i ostao puki putnik. Avion samo u nuždi. Ali, pješaćenje, nekad i trčanje, prije svega bicikl, dulje plivačke rute, jedrenje uz pouzdana kormilara... daju osjećaj fizičkog ovladavanja prostorom koji nas upućuju na to da čovjek nije samo društvena nego i teritorijalna životinja. Usprkos tome što svi poznajemo primjere koji bi mogli potvrditi suprotno. U svakom slučaju, od prvih dana u Trnskom osjećao sam potrebu objediniti svoj zavičaj. Za početak to su bili izleti biciklom do Klare i Čeha, najsjevernijeg dijela tadašnjeg Turopolja, ali premda je onodobni cestovni promet bio zanemariv (u Trnskom se nogomet igrao na svakom parkiralištu), ipak se iz tih biciklističkih ophodnji rodila ideja da udaljenost od Trnskog do Mraclina najprije svladam pješice.

Možda je sve bila tek pritajena čežnja za povratkom (koju ću ostvariti tek znatno poslije), no ono što mi je u tom času trebalo za avanturu bio je suputnik: netko tko će istodobno biti i svjedok i sudionik. Veljko je bio pogodna osoba: za glavu viši od svih u generaciji, s interesima usmjerenim prema tehnici i sa svim socijalnim obilježjima klasičnog *geeka*. Ali, sve je nadomještala njegova dobroćudna narav koju se lako dalo pilotirati kroz sve što je bilo izvan uskog polja njegovih osnovnih interesa. Uspio sam ga nagovoriti da se jedne lipanjske subote, taman po završetku četvrtog osnovne, *prošetamo* do bakine kuće u Mraclinu. Gdje je to? Pa, tu odmah iza Klare. Dugujem još jedno važno svjedočanstvo o tome vremenu: naime, i moji i njegovi starci imali su punu informaciju o našem naumu, nije to bila nika-

kva huckleberryjevska *frenta*: dva dječaka od jedva 12 godina naumili su, hodajući uz željezničku prugu, sami prijeći dvadesetak kilometara prema Sisku. Veljku je mama još zamotala poklon za moju baku – čokoladu, koja se za četiri sata našega pješaćenja od Trnskog do Mraclina sasvim rastopila. Sjećam se da je dan bio krasan i da nas je mala kriza stigla tek kod Velike Gorice. O čemu smo razgovarali? Dječaci u toj dobi imaju nepregledno polje interesa i tema: od onih fundamentalnih, ima li Boga, za koga navija drug Tito, pa sve do one koja će uskoro postati jedina – i ostati to idućih nekoliko desetljeća – tko je najljepša djevojčica u razredu. U Mraclin smo stigli taman na ručak: Veljko se odmah poslije izvalio u ligeštul i zaspao istog časa. Predvečer nas je stari autom vratio u Trnsko. Danas bi roditelji, i moji i njevovi, vjerojatno završili kod socijalnog radnika.

Svetoklarskom nastavljamo ulijevo, oko dva kilometra, do Sv. Klare i raskrižja s Mrkšinom (postoje prečice Malnarovom i Čavoglavskom, ali one nas uvode u mali labirint divlje i poludivlje gradnje koji nije jednostavan ni odveć literaran za objašnjavanje), pa Mrkšinom uz crkvu, školu i birtiju Pelikan (izvrсни gableci, pogotovo za one koji ne podcjenjuju kamiondžijski ukus), do T-raskrižja, na kojem možemo krenuti lijevo, preko nadvožnjaka. Na nadvožnjaku smo zapravo opet na Remetinečkoj (tj. u Ulici Luje Naletilića, koju smo mi iz Trnskog po nekoj inerciji nastavili zvati Remetinečkom) kojom sada možemo produžiti još dva kilometra – a to je sad već *Stara Sisačka* – sve do skretanja za Malu Mlaku. Ali, za ovu priliku na T-raskrižju skrećemo desno, vraćamo se na sjever stotinjak metara uz „rezidenciju Kastelan“ i skrećemo u prvi lijevi odvojak, uskim asfaltnim putem koji obilazi igralište NK Čehi. Treća zagrebačka liga, vječni derbi s Odranskim Obrežom i vječni rat s krticama. Prolazimo kroz selo glavnom cestom do *križnog dreva* s natpisom „Molite se da ne padnete u napast“ („... a ni s bicikla“ – dodate u sebi i prekržite se), potom nastavljate lijevo prema svjetloplavoj zgradi zadruga. Tu je otprilike bila granica naših prvih biciklističkih zaleta iz Trnskog. Ali potkraj osnovne škole već bi se odvažili spustiti do čičkog jezera, iza Velike Gorice, znali smo čak zaobići milicijske patrole koje su obično dežurale na utoku stare u novu Sisačku, i preko Hrašća nastaviti prema Gorici. Danas je to gotovo u potpunosti urbaniziran prostor, ako se to može zvati urbanizmom, ali u to doba je između svakoga od naših sela i sučija bilo krasnih poljoprivrednih prospekata, sjenokoša i kukuruzišta kroz koja ste se mogli, pješice ili biciklom, neopaženo provući

do Gorice ili čak do Siska. To su vam one poljoprivredne kulture kroz koje su nogometni suci nedjeljom spašavali živu glavu.

Na raskrižju koje obilježava spoj Gornjih i Donjih Čeha najprije nekoliko riječi o putu kojim nećemo ići: Odranski Obrež – Donji Dragonožec – Markuševac, ugodna, sasvim ravničarska krivulja kojom bismo izbili na županijsku cestu Lukavec – Pisarovina i vratili se na našu osnovnu trasu. Moguć je i nastavak prema Dragonošću i Lipnici, koji predstavlja jednu od najljepših ruta po Vukomeričkim goricama, pogotovo u povratku, kad na jednom prijevoju Gornjega Dragonošća panorama Zagreba iskrsne pred vama kao fatamorgana. No, ovaj put idemo lijevo kroz Donje Čeha pa prema Maloj Mlaci.

U Čeha se može doći i jednom prečicom, izravno sa Stare Sisačke. Put je nedavno asfaltiran i vrlo je ugodan, ali Donji Čehi su točka u Turopolju na kojoj su psi najnegostoljubiviji prema biciklistima. Pripremite suzavac. Ali da se odmah razumijemo, za bicikliste koji od kućnih ljubimaca prije svega očekuju dobar odgoj nema nikakvog zadovoljstva jadnoj životinji, koja je ionako talac svojih jednostavnih nagona, sasuti papreni škropec u njušku. Zadovoljstvo se, naime, sastoji u tome da to napravite pred vlasnikom.

Donji Čehi – Mala Mlaka – Odra – Hrašće

Prolazimo ispucalim kolnikom kroz zeleni potez vodozaštitnoga područja i bogatu sjenu koju baca drvored na ulazu u Malu Mlaku. Promet je slab, ali vam to neće pomoći da s ceste uočite jedan od najljepših – i najzapuštenijih – primjeraka ladanjske arhitekture u ovom dijelu Hrvatske: dvorac Kušević-Plavšić. Opkoljen je baražnom kombinacijom šikare i drvoreda, gotovo neprozirnom, pa vam se vrlo lako može dogoditi da se provezete pokraj i ne primijetite kakav se komad povijesti raspada odmah iza toga grmlja. Ali, zato će stotinjak metara dalje, s lijeve strane, iza gustog ornamenta kovane ograde iznenada izroniti tamna silueta velike korablje.

Saborski zastupnik i hrvatski kralj bunceka i karea, na samom početku ovoga stoljeća preselio je masivni hrastovi čardak iz Mraclina na prostrani grunt na raskrižju Laskočice i Malomlačke. Drvena katnica, u Mraclinu poznata kao *Fabijanov čardak*, nalazila se na glavnom seoskom trgu, odmah kod kapele sv. Vida, tako da je ostala zabilježena u specifičnoj dokumentaciji iz dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća – u fotografijama i

filmovima Škole narodnoga zdravlja iz vremena kad je Andrija Štampar provodio famoznu akciju asanacije koja je ime Mraclina dovela čak do visokih kuloara Lige naroda. Ova dokumentacija nesumnjivo može, ili da ostanemo na oprezu, mogla je olakšati rekonstrukciju čardaka. Međutim, dodatna oprema, koja je trebala prenijeti mnogobrojne poruke naručitelja, vezane ne samo za značaj našeg sabornika nego i za tragičnu (i tako tipičnu) bleiburšku epizodu njegove obiteljske povijesti, pokvarila je dojam.

Obogatiti se može u jednom naraštaju – s ukusom ide mukotrpnije. Jedan od simptoma kojim *nouveau riche* obilježava nepoznati kraj svoje nove društvene situacije jest preuzimanje atributa plemstva: slučaj nam je poznat i iz tzv. obnove Medvedgrada i iz – dvostruko takozvane – faksimilne obnove Kulmerovih dvora. Kralj bunceka pripada urbarskoj Maloj Mlaki, dakle onoj točki Turopolja koja nije dio *Plemenite općine* i koje nema status *sućije*, pa to dodatno uslošnjava semantičko polje na kojem je naručitelj posadio

svoje figure. „Mekni se muž – ide plemenitaš“ – tako se oslovljavalo urbare u ono nepismeno i bosonogo vrijeme kad je pozdrav imao mužu prenijeti *memento* na to kako stoje stvari na tom svijetu. U Turopolju još ima živih koji pamte neraspoloženje, čak i sablazan što bi pratila brak između pripadnika plemenitaške zajednice i urbara. Ali, dodatna oprema kojom je car vratine i lungića uresio svoju rekonstrukciju nepogrešivo otkriva izvore na kojima se napajao imaginarij marljivoga školarca iz Male Mlake: kovane ograde gornjogradskih palača i zrinjevačka kolonada poprsja bile su baš ono što je nedostajalo obiteljskoj i osobnoj povijesti – onakvoj kakvom ju je snio – pa stoga nije čudo da su ograda i kolonada iskrsnule u sjeni, ni krivog ni dužnog, Fabijanova čardaka, kao krunski svjedoci bolje prošlosti.

Naravno, imati novaca znači da si možete dopustiti tragikomične i skupe pogreške u ukusu – famozna *struka* rado će vam ponuditi svoje usluge – pa ne treba biti ekspert da bi se uočio niz stilskih prekršaja već u samoj obnovi čardaka, ali, procjenjujući malomlački slučaj „preko svega“, nižepotpisani recenzent usudio bi se reći da čin u svome ukupnome efektu ipak zaslužuje prolaz. Zašto? Zato jer je njime, ma kako nespretno, čardak, kao najrepresentativniji objekt tradicionalne pučke kulture Turopolja i Posavine, stavljen na doslovni i simbolički pijedestal: impozantnost hrastove mase, koju su anonimni majstori paliri kroz stoljeća doveli do upravo antičkih omjera, sačuvana u izgledu ove arke ukotvljene na križanju Laskočice i Malomlačke ulice, već iz daljine svjedoči ne samo o najvišem izrazu turopoljske pučke kreativnosti nego i o obvezi (ma kako skorojevićevski shvaćenoj) da tu baštinu sačuvaju upravo oni koji imaju novaca i žele da se to vidi. Po svemu drugome obnova Fabijanova čardaka ostaje tek ulaštena drvena kutija za lažni nakit.

Mladen Klemenčić

Povratak u mikrorajon

Prve slike i prvi doživljaji koje pamtim iz najranijeg djetinjstva vezani su za Trnsko, novozagrebačko naselje u kojem su moji roditelji, kao i mnogi drugi tadašnji mladi bračni parovi, uz pomoć povoljna dugoročna zajma i tzv. stambene zadruge, kupili svoj prvi stan. Bilo je to početkom 60-ih godina prošloga stoljeća kada se počeo ostvarivati plan proširenje grada na desnu obalu Save, projekt koji se obično pripisuje zagrebačkom gradonačelniku Holjevcu, najveći i najrevolucionarniji urbanistički zahvat u Zagrebu od kraja Drugoga svjetskog rata pa sve do danas. Novi dio u gradskim se planskim dokumentima tada nazivao Južnim Zagrebom, a pojedina naselja nisu još imala svoja današnja imena. Naše se naselje prvotno nazivalo „mikrorajon Novi Zagreb“. S tim imenom upisano je i na plan grada tiskan 1961., prvi na kojem je zabilježeno. Nakon što je napušten pojam mikrorajon, prepisan iz kakve sovjetske petoljetke, jedno je vrijeme aktualan naziv bila stambena zajednica, da bi tek u drugoj polovici šezdesetih prevladao danas uobičajeni pojam naselja. Doselili smo se doslovce na rub grada. U vezi s infrastrukturom, uslugama, opskrbljenosti i prometnom povezanosti, u svemu smo oskudijevali, no s vremenom se i to nekako počelo rješavati. Otvorene su prva trgovina mješovitom robom, pošta i ambulanta. Uspostavljena je i autobusna linija. Školsku zgradu dobili smo 1964., taman kada sam i ja stasao za đaka prvaka.

Trnsko su naselile u pravilu mlade obitelji s djecom, pridošle iz svih krajeva Hrvatske, pa i iz drugih dijelova „regije“. Za većinu njih bio je to prvi vlastiti stambeni prostor, početak zajedničkog obiteljskog života ispunjen nadama u bolje sutra. U toj zajednici u nastajanju, mjesta je bilo samo za dvije generacije, roditelje i djecu, dok je treća generacija, ona baka i djedova, uglavnom ostala tamo odakle su se prve dvije doselile u Trnsko. Za nas djecu središnji punkt bila je, naravno, osnovna škola, doslovce pretrpana đacima. Nastavu smo pohađali u tri turnusa, a i sve druge tzv. „vanškolske“ aktivnosti odvijale su se u školi ili na školskom igralištu. A u školi, u skladu s vremenom zbivanja radnje, sve je bilo u znaku izgradnje socijalističkoga društva: primanja u pionire, ispraćaji i dočeci štafete, priredbe o državnim

praznicima, pa čak i njezino ime. Naša je škola, naime, nazvana po manje poznatom ratnome junaku Kreši Rakiću, zagrebačkome ilegalcu i sudioniku nekih važnih ratnih diverzija.

U istu tu školu, iste jeseni 1964. kada i moja malenkost, krenuo je i Ratko Cvetnić, danas ugledni hrvatski pisac i akademik, a onda samo jedan od mnoštva zbunjenih i pomalo preplašenih dječaka. U predškolskom i ranom školskom razdoblju svi smo bili vezani za najuže susjedstvo – u okvirima naselja to je značilo ponajprije za zgradu stanovanja i možda još dvije-tri njoj susjedne zgrade – a kada smo krenuli u školu bili smo upućeni ponajprije na razredno društvo. Ratko Cvetnić stanovao je u zgradi u blizini samoposluživanja u kojoj je bila i pošta, pa se i nazivala „poštanskom“, a ja sam bio u „desetki“ uz sisačku prugu. Naše zgrade dijelila je za dječaku dob prilična udaljenost, a kako je u školi Ratko bio u razredu B, a ja u razredu A, u toj ranoj dobi nismo se mogli družiti. Ni u višim razredima osnovne škole, kada se krug poznanstava s razreda širi na cijelo godišće, preduvjeta za druženje nije bilo jer su Cvetnića roditelji upisali u školu „u grad“, dok sam ja poput većine ostao u „Rakiću“. Ni u srednjoj školi putevi nam se nisu križali: Ratko je išao u klasičnu gimnaziju u Križanićevu, dok je moja gimnazija bila na Rooseveltovu trgu. Čak nismo ni putovali na istu stranu, on je išao na Glavni kolodvor, a ja na Mažuranac. I zaposlili smo se svaki na svojoj strani, ja u Leksikografskom zavodu, a Ratko isprva u *Vjesnikovoj* korekturi i potom u Zagrebačkom sportskom savezu, promičući tamo manje popularan sport, badminton, i spajajući pritom hobi s poslom. Razlikovao se i krug prijatelja u kojem smo se kretali: Ratko se najviše družio sa svojim gimnazijskim kolegama i badmintonskim partnerima krugova, dok su moji prijatelji uglavnom bili vezani za Trnsko. Međutim, ono što smo možda propustili kao klinici, nadoknadili smo četrdesetak godina poslije kao zrele osobe. U međuvremenu obojica smo se i odselili iz Trnskog u drugi dio grada, no roditelji su nam ostali u Trnskom, pa ni jedan ni drugi nismo izgubili svaku vezu s naseljem, a po potrebi imali smo gdje i prenočiti.

Od 2001. do 2010. imao sam čast i zadovoljstvo uređivati *Hrvatsku reviju*, Matičino glasilo burne i slavne prošlosti. U gotovo svakom broju priređivali smo tematske blokove koje bismo počeli pripremati mjesecima ranije kako bi sve bilo na vrijeme gotovo. Jedan od takvih tematskih blokova bio je i onaj o kvartovima naših gradova. Uspjeli smo okupiti po imenima uistinu jak autorski sastav. Uvodne tekstove pisali su Pavao Pavličić i Ognjen

Čaldarović, a o pojedinim su kvartovima pisali autori čija su imena jamčila vrhunske tekstove: Tribuson je, primjerice, pisao o bjelovarskoj Plinari, Nuhanović o vinkovačkim Lapovcima, Jurica Pavičić o splitskom Spinutu, sociolog Polšek o zagrebačkoj Trešnjevci. O šibenskoj Gorici pisao je Milivoj Zenić, ravnatelj Gradske knjižnice, a ističem ga jer su Cvetnić i on na tragu tog temata kasnije razvili prijateljske odnose.

Kao odan Trnskaš razumije se da sam silno želio da se u tom kvartovskom mozaiku nađe mjesto i za moje naselje, no trebao nam je pisac koji će nas u tom biranom autorskom društvu dostojno zastupati. Ratko Cvetnić bio je već poznat po svome književnom prvijencu *Kratkom izletu*, od njegove sestre doznao sam da mu kvartovska nostalgija nije strana, a i iz nekih intervjuva bilo je vidljivo da bi ga tema mogla zainteresirati. Usto, računao sam i na generacijsku solidarnost, stoga nisam puno dvojio kome ću se obratiti. Dogovorili smo se brzo i bez mnogo objašnjavanja, a ni na tekst nije trebalo dugo čekati.

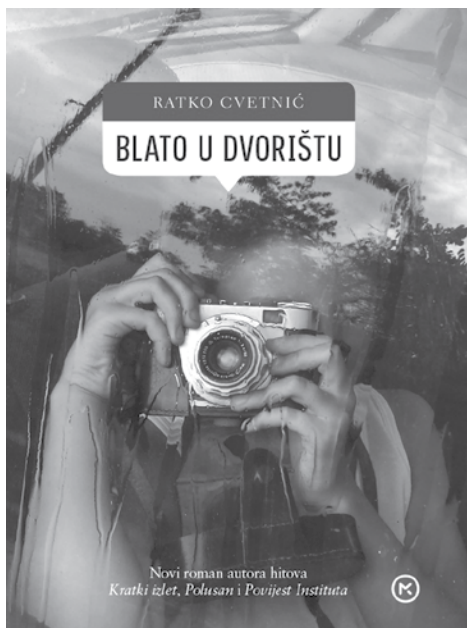
Kada sam Ratkov tekst prvi put pročitao, mome zadovoljstvu nije bilo granica. Tekst je bio baš onakav kakvim sam ga zamišljao, jedino što je bio bolji i uvjerljiviji nego da sam ga sam pokušao napisati. Iako se nismo dogovarali o pojedinostima, u tekstu je bilo obilje amblematskih detalja bez kojih bi opis Trnskog bio manjkav: Holjevčev vizionarski skok preko Save, Tonkovićevo Most slobode, Aleja Borisa Kidriča (danas Dubrovačka avenija) i Velesajam, Jelinekovi neboderi i Bartolićeve peterokatnice (službeno iskazivane kao četverokatnice kako bi se izbjegla ugradnja dizala), osnovna škola, drug Hršak (naš nastavnik tjelovježbe) te naseljski ridikul kojega je Cvetnić literarno nazvao Panenkom, objedinjujući češko podrijetlo i zavidno baratanje nogometnom loptom stvarne osobe. Sve su to bile nužne referencije za vjeran opis našeg naselja iz najranije etape njegova postojanja. Nije izostao ni drug Tito, vrhovni pokrovitelj bez čijeg se blagoslova ništa nije događalo. Oživjele su zaboravljene slike, začuli su se zvukovi iz prošlosti, raširili mirisi minulih dana. Stil je bio, treba li uopće reći, jasan i precizan, pitak i privlačan, slikovit i evokativan, ironičan, (samo)kritičan, ali i dobronamjeran, danas bi se moglo reći pravi cvetnićevski.

Ratkov tekst iz *Hrvatske revije* bio je početak našeg intenzivnog druženja i putovanja natrag u djetinjstvo, zajedničkog povratka u naš mikrorajon. Iz dana u dan razmjenjivali smo poruke, podsjećali jedan drugoga na koje kakve detalje iz prošlosti, nalazili se i razgovarali dugo kao da smo željeli

popraviti to što nismo „kliknuli“ u dječjačkoj dobi. No, nismo bili samo nostalgični, nego i konstruktivni jer smo shvatili da kvartovska priča koju smo načeli otvara neslućene mogućnosti novih nastavaka.

U tome su nam išle na ruku još neke okolnosti. Dok smo nas dvojica sve intenzivnije počeli smišljati što bismo još mogli udruženim snagama napraviti, počela su i neformalna okupljanja skupine uglavnom bivših stanovnika Trnskog u lokalnu Drugi otok u Medulićevoj ulici, čiji je vlasnik također bio jedan od Trnskaša. Ja sam imao svoj krug prijatelja i poznanika, a Ratko i njegove dvije sestre, Sanja i Marija, proširili su ga svojim poznanstvima. Osobe, događaji i druge teme odrastanja u Trnskom bile su glavni motiv i poveznica među sudionicima tih večeri, a uz sjećanja i pokušaje rekonstrukcije ranih godina pojavile su se i prve memorabilije. Kako je količina memorabilija – ponajprije fotografija koje su kolale među sudionicima prvih okupljanja – rasla, odlučeno je da se pokrene *webica* na kojoj bi prikupljeni multimedijски materijal bio prezentiran i opisan, i na kojoj bi sve šira skupina trnskonostalgičara imala neku vrstu svoga informacijskog servisa. S tom inicijativom spontano je došlo i do naziva Virtualnog zavičajnog muzeja Trnskog. Okvirni nacrt *web*-stranice izradili smo sami te je uz nužnu pomoć profesionalaca oko funkcionalnog i dizajnerskog dijela registrirali na mrežnom mjestu www.trnsko.net, a Ratko je, koristeći se svojim iskustvom iz badmintonskog saveza, postao njezinim administratorom. Stranica se zahvaljujući mreži privatnih e-adresara pokazala idealnim medijem za najavu i praćenje aktivnosti našeg „zavičajnog kluba“ i muzeja. Te smo povremene aktivnosti nazvali „akcijama“ i zabilježili ih tekstem, slikama, audio- i videozapisima, čime su i same postajale muzejskim eksponatima. Istodobno, skladište Virtualnoga muzeja nastavili smo popunjavati novim priložima kojih je bilo sve više jer se krug nostalgičara počeo širiti.

Akcije zavičajnog muzeja nizale su se u vremenskim razmacima dovoljnima da nas dvojica osmislimo sljedeću i da se ostali sudionici zažele novog druženja. Ratkov tekst o Trnskom, zajedno s još nekoliko memoarskih tekstova prikupljenih od drugih Trnskaša te ponešto prikupljenih fotografija, objavili smo u drugom Matičinom časopisu *Kolu* kao tematski blok posvećen naselju. Kao autorica jednog od tekstova pridružila se i spisateljica Sanja Pilić, što je po našoj procjeni podizalo literarni rejting naših uradaka. Potom smo uvidjeli da aktivnosti treba ubuduće vratiti u naselje pa smo u dva navrata u naseljskom kafiću Mrav upriličili izložbe starih fotografija

naselja i njegovih stanovnika prikupljenih s naslova zavičajnog muzeja. U jednoj je zgodi na livadi u Trnskom organizirana „ambijentalna“ izložba slika, radova Svetozara Domića, slikara koji je za života bio stanovnik Trnskog i na slikama prikazivao naseljske motive. Poslije toga opet tulum u Mravu. Zavičajni muzej potaknuo je i snimanje televizijske emisije o naselju te stavio na raspolaganje slikovni materijal iz svog fundusa. U prepoznatljivom nostalgičarskom raspoloženju emisiju je majstorski realizirao iskusni televizijski redatelj Tonko Jović u okviru ciklusa „Slikovnica“. Premijerno je prikazana, a gdje drugdje nego u Mravu.

Tijekom navedenih aktivnosti došli smo do niza vrijednih podataka o prošlosti naselja. Primjerice, otkrili smo datum iz kojeg proizlazi i važna obljetnica ne samo za Trnsko nego i za Novi Zagreb u cjelini: riječ je o formalnoj odluci tadašnje gradske uprave, preciznije Narodnog odbora grada Zagreba, o početku izgradnje naselja, objavljenoj 9. ožujka 1960. Obilježavanje 50. obljetnice tog događaja postalo je važnim ciljem Muzeja, kojemu su prilagođeni aktivnosti i rokovi u sakupljanju materijala. U tome je središnji, a nedvojbeno i najsloženiji projekt u kojem je naš muzej sudjelovao bila studijska izložba „Pola stoljeća Trnskog – priča jedne generacije“ što je

u razdoblju svibanj-rujan 2010. bila postavljena u Muzeju grada Zagreba. Realizirana je kao prva izložba u okviru dugoročno zamišljenog projekta Muzeja grada „Zagrebački kvartovi“. Obuhvatila je 270 kataloških jedinica, pretežito fotografija, ali i zračnih snimaka, planova i nacрта te video- i audiozapisa, a glavnina izloženog materijala potjecala je iz fundusa našeg Muzeja. Uz izložbu, Muzej grada objavio je i opsežan i bogato opremljen katalog, svojevrsnu monografiju naselja.

Aktivnosti našeg virtualnog muzeja smišljali smo nas dvojica, stoga smo sami sebe proglasili kustosima. No kao kustosi nismo samo mudrovali, nego smo radili i druge poslove, vodili korespondenciju sa sve širim krugom zainteresiranih, nosili izabrane fotografije na kaširanje, postavljali izložbu na panoe u Mravu, obavještavali medije (i nailazili na dobar odaziv), oglašavali akcije muzeja po naselju, lijepeći po zidovima plakate koje smo prethodno također sami proizveli. Ništa nam nije bilo teško i svemu smo pristupali s mnogo dobre volje. Naš entuzijizam hranio se više nego povoljnim odzivom među Trnskašima, ponajprije našim vršnjacima iz prve generacije koja je u naselju odrasla, ali i među mlađom publikom. U realizaciji naših zamisli uživali smo nesebičnu potporu vlasnika kao i osoblja Mrava koji su pokazali veliko razumijevanje za akcije zavičajnoga muzeja. Uskakali bi spremno i drugi Trnskaši. Poznati *jazz*-kritičar Davor Hrvoj fotografski je bilježio svako novo druženje u Mravu, a snimljeni materijal već dan ili dva poslije bio bi svima dostupan na našoj stranici. Pionir gastronomskog novinarstva Rene Bakalović spremno se prihvatio kuharske uloge za proslavu 50. obljetnice u Mravu. Naseljski, pak, glazbenici, gitarist Tomislav Tenšek Snoppy, džezzer Mladen Domić, rokeri Max Juričić i Marino Pelajić rado su zabavljali društvo u Mravu, a kada smo otvarali izložbu u Muzeju grada na Gornjem gradu, Maxov je sastav Ljetno kino u atriju održao koncert u punom trajanju.

Naš zajednički rad nije ostao nezapažen ni izvan kruga sunaseljana, pa su nas kao znalce kvartovske tematike počeli pozivati i u radijske i televizijske programe, a 2009. nastupili smo i na pravom znanstvenom skupu u organizaciji Instituta za etnologiju i folkloristiku. Štoviše, naše izlaganje objavljeno je i u zborniku što ga je Institut tiskao. Ono što smo pokrenuli hobistički, iz čiste zabave, na taj je način doseglo i akademsku razinu.

U sve što smo Cvetnić i ja zajednički radili, sam se nikad ne bih upustio. Na početku nismo ni nas dvojica znali dokle ćemo dogurati. Išli smo opre-

zno, korak po korak, ne razmišljajući daleko unaprijed, no svaka sljedeća zamisao bila je veća i zahtjevnija od prethodne pa je zamišljena krivulja prikaza aktivnosti imala stalnu uzlaznu putanju. Povjerenje između nas dvojice bilo je neograničeno i potpuno, započeti poslovi nisu ostajali nedovršeni, a da kroz cijelo desetljeće ružna riječ nije pala. Sav uloženi trud i vrijeme vraćalo nam se kroz zadovoljstvo koje smo osjećali, dijeleći uvjerenje da radimo dobar posao. Može li biti veće nagrade od toga? Zbog toga, a i zbog stečenoga prijateljstva možemo reći: vrijedilo je.

Baveći se mnogobrojnim aktivnostima vezanim za naš zavičajni muzej, razumljivo je da smo se dodirivali i svih drugih tema te cjelovitije upoznavali jedan drugoga. Štoviše, Ratko je postao rado viđen gost u mojoj obitelji. Pratili smo, dakako, i njegov književni rad, iz prve ruke doznavali što radi i kako mu ide. Na početku našeg bavljenja kvartovskom tematikom bio je objavljen tek *Kratki izlet*. Ostale svoje nagrađivane romane objavio je nakon što smo već pokrenuli naš vremenoplov pa smo o njima razgovarali još dok su bili u nastanku. Uostalom, moja supruga i ja bili smo među rijetkim osobama od Ratkova povjerenja koje su rukopise dobivale na uvid u radnoj varijanti, s mogućnošću da autoru predlože i moguće preinake.

Gdje smo danas? Naš „povratak u mikrorajon“ trajao je od sredine prvog do sredine drugog desetljeća ovog stoljeća, dakle približno deset godina. Manje-više sve što smo zamislili, ostvarili smo ili ispunili. Tulume u Mravu nastavili su organizirati mlađi od nas, a za proslavu sljedeće obljetnice naselja, one stote, bilo je prerano pa je pri kraju tog razdoblja ostala još samo naša naseljska *webica*, iako i ona sve siromašnija novostima, dok me naposljetku jednoga dana Ratko nije obavijestio da nas zbog zastarjelosti programske potpore skidaju i s međumrežja.

Iako smo muzej zvali virtualnim, iza njega je ipak ostalo i nešto artefakata. Ono što smo objavili i tiskali i dalje je svakome dostupno. Ako tko ima problema da do nečega dođe, uvijek može pitati jednog od nas dvojice. Izložbeni panoi iz Muzeja grada preseljeni su još 2010. nakon zatvaranja izložbe u predvorje osnovne škole u Trnskom, koja se, usput rečeno, odavno više ne zove po Kreši Rakiću. Nadam se da su panoi s fotografijama, dakle „slike s izložbe“, i dalje tamo kako bi nadolazeći naraštaji malih Trnskaša mogli vidjeti kako je njihovo naselje nekoć izgledalo. Jovićevu kvartovsku emisiju imamo snimljenu i možemo je pogledati kad god poželimo. Prikupljene fotografije i ostalu dokumentaciju, pohranili smo i u svakom je tre-

nutku možemo ponovno koristiti. To čuvamo kao „zavjetni kovčeg“ naselja. A naselje, naš mikrorajon, i dalje je na svom mjestu, nije mu ni potres naškodilo. Vrijeme ipak uzima svoj danak, građevine stoje, ali ljudi odlaze, pa su nas u međuvremenu pojedini sudionici muzejskih akcija i poklonici muzeja zauvijek napustili. Otišli su nastavnik tjelovježbe Hršak, nesuđena nogometna zvijezda Panenka ili pak Ratkov šibenski pajdaš Zenić, kao i neki drugi nama dragi i u naselju znani ljudi. Otišli su i naši starci, a njihove stanove ni Ratko ni ja nismo zadržali.

Naseljski se muzej, dakle, ugasio ili je stavljen u mirovanje, ali to nije nimalo narušilo naše prijateljske odnose. Istini za volju, vidamo se rjeđe jer smo izgubili zajedničku „igračku“, no to ne znači da smo jedan drugoga izgubili iz vidokruga. Nastavili smo i stručno surađivati, i to na mnogo formalnijem projektu. Na Ratkov poticaj, naime, i uz njegovu pomoć, u Leksikografskom smo zavodu objavili Turopoljski leksikon kao jedno u nizu izdanja o pojedinim hrvatskim regijama.

A pisati o Ratku i ne spomenuti Turopolje bilo bi više nego manjkavo. Družeci se s Ratkom, doznao sam da osim našeg mikrorajona, urbanog zavičaja, on ima i ruralni zavičaj. Najranije djetinjstvo do polaska u osnovnu školu većim je dijelom proveo kod bake u turopoljskom selu Mraclinu. Kako se počelo približavati vrijeme za penziju i kako smo i svoju mikrorajonsku epizodu počeli privoditi kraju, primijetio sam da sve više vremena provodi na *Jančetovu gruntu*, na mraclinskoj djedovini, u uzorno uređenom starom turopoljskom čardaku. Moglo bi se čak reći da se *preselil v Turopole*. Tamo iz sjene, iz drugog plana, ali sigurnom rukom, upravlja kulturnim i kulinarskim pothvatima nekadašnje sućije *Plemenite občine*. Poziva me redovito, a ja dođem kad mogu.

Pišući ovaj tekst na poziv urednice *Republike*, ali birajući temu po svom nahođenju, nastojao sam Ratka Cvetnića predstaviti na široj javnosti manje poznat način. Birajući temu učinilo mi se da je naš zajednički projekt bio pothvat vrijedan pozornosti i da će Ratka prikazati u pravome svjetlu. Pritom nisam mogao sebe posve izostaviti ili nisam znao kako to učiniti, pa se zbog toga ispričavam. Na kraju krajeva, i u Ratkovu sportu badmintonu osim pojedinačno igra se i u parovima, pa se nadam da će se i sam glavni lik komotno osjećati jednom kada mu *Republika* dođe u ruke.

Strahimir Primorac

Cvetnićevi pripovjedači

Svoju prvu knjigu, *Kratki izlet: zapisi iz Domovinskog rata* (1997.) – najvažniji datum u književnoj karijeri Ratka Cvetnića, ali i značajan događaj u našoj suvremenoj književnosti – ovaj pisac objavio je samo dvije godine nakon završetka rata i samo četiri godine nakon svoga jednogodišnjeg vojničovanja na Južnom bojištu. Kažem „samo“, jer podnaslov knjige prilično jasno sugerira da je riječ o memoarskim zapisima, dakle o posebnoj vrsti autobiografije, gdje se događaji najčešće opisuju nakon stanovita vremenskog odmaka. No tema je očito bila vruća, famozna je „distanca“ preskočena i tekstovi zgotovljeni, pa dijelove buduće knjige tada četrdesetogodišnjem Cvetniću objavljuje najprije *Republika* (u brojevima 5-6, 7-8 i 9-10/1997.), a onda i revija *Globus*. Malo je kojem našem piscu, a pogotovo nije nekom tko je do tog časa kulturnoj javnosti bio potpuno nepoznat, tako uspješno pripremljen teren za izlazak knjige, koja se uskoro pojavila u nakladi Dumančićeve izdavačke kuće *Ceres*. Ne znam čije su i kolike zasluge za taj događaj, možda se dio cijele priče i poklopio, ali jasno je da je ključ svega ta odlično napisana memoarska proza, tj. njezin lucidni autor.

Ovaj tekst započeo sam *Kratkim izletom* zbog toga što me se njegova pojava svojedobno toliko dojmila da i dandanas kad čujem autorovo ime prvo pomislim na tu knjigu. No čini se da je to dobar izbor i za moju pravu nakanu – da napišem nekoliko rečenica o pripovjedačima Cvetnićevih romana (i usput dodam pokoju o nekim elementima piščeve poetike), jer se upravo narator *Kratkog izleta* po jednom važnom detalju razlikuje od pripovjedača *Polusna* (2009.), *Povijesti Instituta* (2013.) i *Blata u dvorištu* (2018.). Riječ je o tome da je taj prvi pripovjedač ujedno i lik prikazane pripovjedne zbilje i da se s njima dvojicom izjednačava i onaj treći, sam autor – sva trojica se, dakle, odazivaju na isto ime i prezime: Ratko Cvetnić. Što je logika memoarske, autobiografske proze. U ostalim romanima pripovjedači se također javljaju u prvom licu jednine, opet su to likovi koji izravno sudjeluju u radnji, ali nijedan se od njih ne može izjednačiti s imenom autora. Na pojedine detalje piščeve poetike mogu nas uputiti neki implicitni ili eksplicitni iskazi ugrađeni u roman koji problematiziraju oblikovanje tek-

sta, odnose između dokumenta i fikcije, svjetonazorska pitanja itd., a ponekad mogu biti korisni i razgovori s piscima objavljeni u medijima. Cvetnić, čini se, nije pisac koji odveć voli javno nastupati, davati intervjue, pa se tu ne može mnogo doznati o poetici njegova književnog stvaralaštva; u ono malo razgovora za medije koje sam pročitao, on zapravo znatno više govori – i to vrlo obaviješteno i s jasno izraženim stavovima (s kojima se, naravno, ne moramo uvijek slagati) – o društvenoj problematici, o životnoj filozofiji, o ideološkim, političkim, etičkim, povijesnim i sličnim problemima koje smo naslijedili i koji nas iscrpljuju.

Ipak, iz izvještaja jednog portala sa zagrebačkog predstavljanja romana *Blato u dvorištu* može se doznati da iza sudbine građanske obitelji Remenar, koja je 1945. prognana iz svog doma u Zagrebu u blatno turopoljsko dvorište, zapravo stoji stvarna sudbina obitelji Kamenar, čije je čak četiri generacije pisac dobro poznao i s nekima od njih bio blizak. Objasnio je da je riječ o poratnim godinama, da ga je zanimalo kako se obiteljski živjelo u gradu, a kako na selu u rigidnu ideološkom okruženju, a 20. je stoljeće stoljeće ideologija. Rekao je kako se uhvatio ideologije koju dobro poznaje, za koju misli da nije ni bolja ni gora od one prethodne, ali se u njoj u spisateljskom smislu dobro snalazi, kao što se dobro snalazi u Turopolju, gdje je smjestio radnju romana. Kad je već riječ o toj vrsti snalaženja, za Cvetnića se može kazati da se u takve rizike ne upušta; on, recimo, odlično poznaje novinarski zanat i taj milje, kao što poznaje i književni svijet. Zato su pripovjedači njegovih romana uglavnom iz ta dva svijeta ili su negdje između (pa i onaj koji je od djetinjstva u invalidskim kolicima bavi se jedno vrijeme novinarskim poslovima u lokalnoj redakciji). Na pitanje u jednom intervjuu nije li za pripovjedača zamka to što se u romanu spominje dosta povijesnih i dokumentarnih detalja, Cvetnić je odgovorio da te činjenične detalje vidi kao „jednu vrstu unutarnje armature romana“.

Cvetnić kaže da mu je „najlakše pisati iz pozicije *Ich*-forme, pa su zato moji pripovjedači dosta načitaniji – načitaniji su od mene. To mi daje neku vrstu slobode u njihovoj općoj retorici, brbljavosti (...).“ Doista, njegovi su romani, a nisu iznimka ni *Zapisi*, puni imena – ili čitljivih aluzija – domaćih i stranih pisaca, filozofa, političara, moralista čijim situaciji odgovarajućim citatima znade bljesnuti vrlo precizno, često duhovito, ali isto tako nečije gluposti ironizirati i izrugati im se. Ironija je, uz sarkazam i cinizam, inače ključna figura Cvetnićeve proze, a pisac je tu u brojnim

minijaturama, osobito u *Kratkom izletu*, iskazao veliko majstorstvo. Jedna rečenica najbolje će pokazati dvije temeljne karakteristike ove proze: „Ako i stoji da smo se negdje ogriješili o načela tzv. civiliziranog ratovanja – mi u Hrvatskoj, hvala Bogu, imamo danas toliko pepela da se njime možemo posipati do sudnjega dana. Ako treba.“ Prvo, iz ovog se iskaza može jasno razabrati da pripovjedač neće lakirati postupke Hrvatske vojske (na dva-tri mjesta govori o ubijanju zarobljenih četnika), čime kod čitatelja stječe legitimaciju vjerodostojnosti. A zatim, govoreći ironijski o pepelu (njime će se za počinjene grijehе „neciviliziranoga ratovanja“ posipati Hrvati, ali pepeo su zapravo stvorili Srbi spalivši trećinu Hrvatske), Cvetnić pokazuje svoju osnovnu pripovjednu strategiju. Ali Cvetnićeva ironija zna biti i duhovita: „Ni jedan od dva kineska upaljača koja sam imao nije htio upaliti. Propast Zapada vjerojatno je potpisana u času kad je vrh kineske Partije shvatio da je budućnost potrošačkog društva u boflu.“

U *Polusnu*, romanu koji se pojavio čak dvanaest godina nakon *Kratkog izleta*, pripovjedač više puta eksplicitno očituje ne samo svoje književne ambicije nego i svoje shvaćanje književnosti. To je shvaćanje polemički i nepomirljivo suprotstavljeno novovalovcima, suvremenoj popularnoj kulturi, prevladavajućim modelima koji pred „bitnim pitanjima društvene zbilje bježe u eskapizam, a simbolički ih promoviraju npr. *Polet* i *Quorum*: „(...) bijeg od tzv. politike je samo izlika da se izbjegne očitovanje prema temeljnim pitanjima ljudskoga postojanja. U tom izbjeglištvu ne može nastati nikakva literatura, stoga ne čudi da bi se u mladoj hrvatskoj prozi – zapetljanoj u potrazi za metatekstualnim i intertekstualnim ključevima – jedva pronašle dvije suvisle kartice.“ Ili: „(...) ima li šansi da se ikakav suvisli idejni (i fabularni) koncept probije u našu suvremenu omladinsku prozu, u taj hokus-pokus koji je započeo još nakon krugovaša, a koji sveuđilj eksperimentira na samo jednu jednostavnu temu: može li se književni tekst napisati bez književnog talenta.“

I tek ovlašan pogled na teme koje je Cvetnić naćeo ili se njima naširoko u romanima bavio pokazao bi „kako su dećki s asfalta“ (pripovjedaći) zaokupljeni vremenom u kojem žive, ali i postupno, stalno koraćaju u sve dalju prošlost te suvremenosti. Tako je u *Kratkom izletu* u središtu pažnje Domovinski rat, u *Polusnu* Zagreb u vrijeme raspada Jugoslavije, u *Povijesti Instituta* vrijeme kad su iz roditeljskih ormara počeli ispadati kosturi, a na koncu, u *Blatu u dvorištu*, prve godine poslije rata, koje su pojeli skakavci, s

pogledom čak na kraj 19. st. Naravno, u tim širim romanesknim okvirima našle su se i mnoge druge teme svoga vremena, neke su se i ponavljale u izmijenjenu ruhu: propast socijalističkih poduzeća, radnički štrajkovi, ideološka presija i politička konfuzija, medijski rat, prestrojavanje i nacionalno čišćenje armijskih redova, nezadovoljstva i pobune radnika – nestanak cijelog jednog svijeta sa svim njegovim ideološkim, ekonomskim i moralnim načelima i ritualima, a iz tih ruševina rađanje jedne nove, nepoznate zbilje; istraživanje prošlosti i otkrivanje potajnih, zakulisnih radnji, problem lustracije, što se krije u povijesti jedne kulturne institucije, pitanje istine, kriminal, konvertitstvo i demagogija političara, kaos u medijskom prostoru; analiza komunističke vladavine, rastakanje građanskoga sloja, „mi vjerujemo da povijest vodi Božja providnost. Dakle Bog, koji je govorio po prorocima. A ne kroz manifeste, deklaracije i rezolucije ove ili one ideologije“; „vjerovao sam da će jednom (...) iz oblaka prašine opet izroniti naš stari, građanski srednjoeuropski svijet, zajedno sa svojim drevnim institucijama i njihovim kršćanskim upornjacima...“

Vratimo se, na kraju, kroničaru remenarskih sudbina, pripovjedaču u invalidskim kolicima koji muku muči s tim kako da obiteljske priče pretvori u „svojevrsne artistske činjenice“, a s druge strane kako da izbjegne bijes onih u obitelji koji u ponekoj njegovoj zamjenskoj fikciji ipak naslute činjenice neugodne po njih, „prepoznaju se“: „Dakle, kad o životu svoje obitelji i svom životu razmišljam kao o romanu, a bio sam tako razmišljao i prije negoli sam se odlučio na ove zapise, pomislim što bi moglo zadržati pozornost čitatelja u situaciji u kojoj ne mogu ponuditi ništa od velikih romanesknih zapleta – ništa nalik ljubavnoj priči, nikakvu detekciju ili potjeru za krivcem, nikakve avanture u egzotičnim krajevima. (...) Pokušao sam ih uvjeriti da čovjek ne mora biti doktor književnosti da shvati kako autor i pripovjedač nisu ista osoba, kako je pripovjedač, čak i kad je u *ich* formi, samo jedan od likova u priči...“

Neven Vulić

Ekonomija očekivanja – Ratko Cvetnić

Malokad ostanem osupnut tupokutnim dušobrižničkim komentarima, Mali jedan mi se urezao u pamćenje. Naime, u tekstu o Krleži usput sam spomenuo da ga definitivno nisam dovoljno iščitao i zato „ne mogu reći kako sam pravi poznavatelj“. (Pa koliko je ljudi u cijelosti pročitalo golemi Krležin opus koji broji više od stotinu naslova – a koji, uzgred budi rečeno, dosad nisu sabrani u jedinstvenu biblioteku?) Odmah sam pozvan na red (da zašto to radim?) – uz savjet da bi takve stvari bilo bolje prešutjeti. Hajdmo se malo farbati.

Ono meni bjelodano, drugima je bilo naivno sapunanje vlastite kritičarske daske, ali osobni sam nedostatak znanja namjerno ogolio jer mi se nije činilo oportunim tu krležološku činjenicu prešutjeti. Upravo suprotno, taj istinoljubivi tik u međuvremenu se kod mene zbog važnog razloga uvriježio: kako bi me dodatno podjario da upravo ono što u tom poraznom kontekstu spomenem – što prije i pročitam.

I romani Ratka Cvetnića (premda je autor itekako živ) donedavno su za mene ležali pokopani na tom istom Markovu polju neostvarenih čitalačkih želja, lebdio je godinama njegov nemirni duh iznad svog knjiškog groba, potpiren ovlaš uhvaćenim komentarima da je Cvetnićev *Kratki izlet* najbolji naš roman o posljednjemu ratu i slično. Ali dosad se nisu stvorili optimalni uvjeti da se posljednje počivalište ondašnje Cvetnićeve duše (i ostalih njezinih iteracija) razruje i razudi.

Nekoliko me vlastitih reakcija na Cvetnićeve tekstove iznenadilo.

Prvo: pobudili su u meni odavno odbačena sjećanja na dječачke zgode iz ratnoga razdoblja, odsjeve obiteljske povijesti koja je, kao i svaka druga, istodobno i utješno topla i poprilično tragična. Izazivački element njegova pisma, onaj koji život prikazuje kroz vječni sukob s vremenom i okolinom, daje do znanja da promatrački pogled protagonista, ponekad kirurški hladan, nikako nije bezazlen, dapače, zna biti iznimno okrutan, ali je vješto umotan u šećer beskompromisne sprdnje i crnog humora. Takvi literarni postupci, kliničko dijagnosticiranje stanja i minuciozno prizivanje sipkih efemeralija, uskrsavaju kućne duhove i samim time me guraju u neželjenu borbu s nji-

ma. Isto tako čitatelja vještom i neprestanom igrom fragmentima sjećanja (Cvetnić bi u *Polusnu* rekao: poezijom fine mehanike) hipnotiziraju lavinom evokacija unutarnjih doživljaja, a ne gomilanjem situacija i događaja.

Drugo: začudno, ne svadam se s pripovjedačem i ne karam ga. Premda bi to netko mogao šuplje racionalizirati (recimo: Tko se tuče, taj se voli!), na ovome mjestu moram napomenuti da mi je traljavo pripovjedno tkanje priuštilo mnoge trenutke anksioznosti, mržnje i susramlja, što me neopisivo živcira jer se u tekst emotivno involviram, bio on dobar ili loš, i nerijetko sam na temelju nečije proze zaključio da je i sam autor osoba s kojom, primjerice, ne bih nikada popio kavu. Moja uskogrudna istina glasi ovako: ipak težimo osobama barem donekle komplementarnima u znanju, mišljenju i duhu, makar naša očekivanja (slučajno ili hotimice) u tekstu iznevjeravali. Ova maglovita tvrdnja u konačnici znači da cijenim kvalitetno izvedenu pripovjednu pozu – onu koja pravilno i štedljivo razmješta narativne kamene temeljce na kojima se pažljivo gradi strukturna geometrija i idejna tendencija priče, što se potom neumoljivo i besprijekorno ulančava, čemu je Cvetnić i školski i akademski primjer. Neobično mi je što ne mašem glavom u neodobravanju, a usto cijenim suptilnost izraza i stalno osvježavanje jezika kako bi se uklonile okamine odveć korištenog i pretjerano poznatog u izrazu.

Treće: ova stavka naslanja se na ono što pokazuje već spomenuti Krleža (Cvetnić o njemu veli: „Da ne zaboravim i Krležu, kao prvu i posljednju temu“), a što u mnogočemu nalikuje i prozi nedavno preminule Dubravke Ugrešić. Ratko Cvetnić spomenutim bešavnim, strukiranim jezičnim krojem dopušta humoru života i ironiji sudbine stvarati fascinantne obrasce, od šarmantno neukusnih, gotovo vulgarnih tropa (ali đavolski smiješnih) do nježnih i ganutljivih.

Ad 1. – Sjećanja

Kad sam napunio devet godina, s osnovnoškolskom djecom u razredu vrištao sam od sreće kad bi se oglasile sirene za zračnu uzbunu, što je značilo da nastave taj dan više nema. Cvetnić postavlja komplementarno pitanje: „Bavi li se u hrvatskoj književnosti itko čovjekom koji danas hoda Ilicom?“ Sirene bi utihnule, a mi klinici hodali kući tom istom Ilicom, onim mjestima koja se spominju u *Polusnu*: „Subotom uvečer pivo i sok u kuglani Grmoščica“, ili pak, na istom mjestu gdje je hodikala „Barbara Šagud, neka-dašnja vlasnica dućana u Kustošiji“.

Nešto kasnije, 1997. godine, meni je bilo četrnaest kad je Ratko Cvetnić objavio *Kratki izlet*. Točno u to vrijeme (a nakon našeg sedmogodišnjeg izbivanja s mora i moje ondašnje dječaćke zbunjenosti TV scenografijom balvan-revolucije) zbio se i povratak moje obitelji u mještašce kraj Šibenika, preko pontonskoga mosta. Cvetnić u *Izletu* veli: „Maslenica se ne skida s ekrana“, a mi smo umovali nad činjenicom da su dolje relativno nedavno padale granate, što mora značiti kako su sva prozorska stakla na obiteljskoj vikendici sigurno skrhana i treba kupiti nova.

O tome se govorilo skroz do mora, tihom cestom sve do prvog susjeda koji mi je jednom kasnijom prigodom, kad sam ga pitao zašto nitko ne dokrajči ruševinu kuće iza njegove, rekao:

– To je srpska kuća.

Minirana s južne strane, ostala je jedva jedvice stajati na zubu skrhanog zida i nakon eksplozije. Često sam promatrao to statički najslabije mjesto i na trenutke snatrio o tome kako će se na nekoga uskoro stropoštati cijela kuća, skupa s cijelim gornjim katom. Uglavnom, to je sve bilo srpsko, i moga se susjeda dalje od toga nije dalo pomaknuti. Omađijano je ponavljao, srpska je, srpska, srpska, kao da nešto ne razumijem, a danas ga, vele mi, tremor drma po cijele dane u nekom domu za nemoćne kraj mora.

Odrastanje i tumaranje identičnim mjestima, prizivanje amorfnе mase dječaćkog ratnog sjećanja, ali i cvetničevski spomen očeve smrti iz *Polusna* nagnali su me u određene predjele u koje nerado zalazim: „Sjećam se da sam putem od kina do kuće, dok me vodila za ruku, ridao punim grlom, a opet ne bih mogao tvrditi da sam imao jasnu svijest o onome što se dogodilo. Smrt je u toj dobi još uvijek prevelika apstrakcija (ako je danas uopće drugačije), ali se ipak i sada jasno sjećam osjećaja bolnog, bespomoćnog susreta sa svijetom u kojem za mene više nema toga velikog zaklona: u sasvim intuitivnoj refleksiji osjetio sam da se svijet iz kojeg sam ušao u kinodvoranu i onaj u koji me učiteljica izvela nepopravljivo razlikuju i da u ovome drugom manjka netko čiji ću nedostatak osjećati čitav život.“

Simboliku očeve odsutnosti dosljedno provodi kroz roman, prepoznajem se u arhetipskoj sceni protagonistova prisjećanja kad bi ga stari pokrivaio, „zamahnuo dekom iznad kreveta i – pridržavajući je za rub – pustio da padne preko mene kao neki zaštitni plašt, kao novi sloj sna, taj čas uživanja u nečemu što istodobno pripada i javi i snu, i meni i njemu, bio je vitamin od kojeg je raslo moje povjerenje u Staroga i u svijet u koji je odlazio svako-

ga jutra“. Naravno, u tome možemo prepoznati i sugestiju dječачke potrebe za zaštitom koja se skriva u samom nazivu romana, što čini tek jednu od razina simbolike tog naslova („još uvijek me u polusnu mogao prevariti osjećaj da je otac ponovo tu i da popravlja moju deku“). Čin blagotvornoga pokrivanja dekom zauvijek je obilježen odnosom oca i sina, gdje je otkriće da pubertetliju, nakon očeve smrti, pokriva netko drugi – vrsta razočaranja i retraumatizacije spoznajom da oca zaista više nema, a time je i svaki novi dan necjelovit – „zato što sam buđenje doživio kao prevaru“.

Ad 2. – Osvježavanje izraza i humor

Ljudska glupost (ima li kakve druge?) vodi nas putem sličnim onome biblijskome koji stremlji u raj iznad oblaka: toliko je nepodnošljivo uzak da o nj stružemo ramenima – samo što staza ljudske gluposti nepogrešivo vodi k mizantropiji. Cvetnićev protagonist Modrić o tome kaže: „Ako je inteligencija, prema jednoj od popularnijih definicija, sposobnost snalaženja u novoj situaciji, onda je glupost dar da se svaka situacija doživi kao nova.“

Srećom po Cvetnićevu prozu, komika je neizostavan stilski kontrapunkt sirovom materijalu predratnog, ratnog i poratnog života. Zato protagonist Modrić iz *Polusna* usput kaže: „... po pitanju hrane postavljam samo dva uvjeta: da ima dosta i da se ne miče.“ Ipak, često je upravo čovjekomrštvo katalizator i facilitator (galgen)humora: „U pola sedam ujutro u prepunom tramvaju u čovjeku je budna jedino mizantropija.“ Takav primjer je i onaj velečasnog Dvornekovića, koji „zapravo, ne voli ljude, što u svećeničkom zanatu i nije tako rijedak slučaj – tek ga boli osjećaj da je mandat prostro *ante porcos*“. Njegova se rezignacija skriva u „svijesti o tome kako najveći doseg naših napora nije u tome da stvari poboljšamo..., nego tek da im sačuvamo podnošljivost. U toj spoznaji Dvornekovića, kao i svakoga koji čuti specifično neraspoloženje kad se okrene licem prema kolektivu, osjećam kao svoga duhovnoga brata.“

Posebno je protagonist gnjevan kad govori o mediokritetima zaraženima sindromom spasitelja: „Moram reći da nemam nikakvih principijelnih simpatija prema narodnim herojima i mučenicima bilo koje vrste. (...) mislim da u Ideji za koju su spremni podnijeti svaku žrtvu ne vide ništa drugo nego ogledalo u kojem se zajedno s publikom mogu diviti sami sebi.“

Defetističkih ocjena ne manjka: „Život je, općenito, igra na ispadanje“, dok mizantropiju potvrđuje i tvrdnja da treba „izbjeći mogućnost da u bilo kojem trenutku Povijesti ostanem nasamo s malim čovjekom. Od toga me

društva, najdraži rođače, hvata takva strava da se ne želim ni navirivati.“ To ide ruku pod ruku s tvrdnjom da je „ljubav prema drugome ionako češća kod pasa nego kod ljudi“. Svejedno, protagonist navedeno razblažuje toliko potrebnom dozom milosrđa prema slabokrvnim likovima, uz svijest da „sve to ne znači da treba ikoga kamenovati. Ljudi nisu ni izbliza toliko zli koliko su slabi.“

Ad 3. – Ironije sudbine i vulgarni tropi

Nije tajna da su Cvetnićeви romani tu i tamo izazvali pokojnu kontroverziju, a mislim da nije naivno pretpostaviti kako bi dežurni *woke* dušobrižnici danas reagirali da, kojim slučajem, *Kratki izlet* tek bude objavljen. Dijapazon oštih opaski u Cvetnićevim romanima jedan je od glavnih i najukusnijih začina njegove proze, a žestinom varira. Primjerice, latentni sukob s oportunističkim pjesnikom u *Polusnu*, gdje se protagonist obračunava s marketinškim zrakopraznostima komparatista sa satnom tarifom, raspliće se prilično ugladeno: „Poetski izričaj koji polazeći od arhetipske pozicije pretekstom svezremenskoga propikuje tkivo naše suvremenosti.“ To je jedna oduševljena recenzentska posveta s klapne, koju sam uspio zapamtiti iz sedmog ili osmog pokušaja, kao da ju je smislio Bambi, a koja bi isto tako mogla stajati uz klavirski koncert ili uz ulje na platnu. Ili uz sir u ulju.“

O ratnom sentimentu prema onom već spomenutom *srpskom*, Cvetnić u *Kratkom izletu* početka govori mirotvorno i prosvijećeno, da bi u naglom obratu gandhijevsku gestu iznebuha pretvorio u sarkastični komentar, implicirajući vulgarnu, šovinističku rimu koja je ‘92. godine bila itekako aktualna, čak i među klinčadijom na Ilici: „U budućoj Evropi granice će biti simbolične, pa i naša bi granica prema Srbiji cijelom svojom dužinom mogla biti zasađena maslinama – tim simbolom mira. Ukoliko se pokaže da podneblje ne odgovara maslinama, moglo bi doći u obzir i neko drugo drvo. Vrbe, na primjer.“

Mimo spomenutoga, dva su me tematska kompleksa posebno zainteresirala: onaj koji se u *Polusnu* odnosi na temporalnost i onaj u kojem se općenito nazire autorov, makar i donekle ironijski, pogled na vlastitu proznu produkciju.

Sve što sam dosad od Cvetnića pročitao (ako za potrebe ovog argumenta iz fokusa interesa izmaknemo ono političko u njegovim tekstovima), u krajnjoj liniji predstavlja oblik borbe sa zaboravom – gubitak dragocjenih i formativnih, ali i posve beznačajnih trenutaka: što autor jednom rečenicom

svodi na „emotivne groznice koje nastaju iz nemoći da se vrijeme zaustavi sve dok doživljaj mjesta ne bude sasvim iscrpljen, potrošen“.

Protagonist iz *Polusna* zafrkantski će kazati: „Kako je rekao onaj Francuz: Mladost je divna stvar, samo šteta što ne dođe malo kasnije“, da bi to poslije pojasnio metaforom prolaska željezničke kompozicije: „... intuitivno sam shvatio što je to povijest – vlak koji prolazi i mi koji mašemo.“ Prolazak vremena sagledan je kao gubitak potencijala, ali istodobno i kao život sam.

Taj prustovski sentiment bojazni od samozaborava i gubitka sebe, kao i pokušaji samoočuvanja, nadopunjavaju se, nadograđuju i objašnjavaju na nekoliko mjesta. Razrada „psihološke osnove samog osjećaja temporalnosti“ razlog je i sukoba s uredništvom *Gordogana* koje je odbilo jednu njegovu priču, pa im Modrić poručuje: „Poštovani družo uredniče, dopustite jedno objašnjenje: utjecaj Jugoslavenskih željeznica na moje poimanje vremena sličan je Bergsonovom utjecaju na Prousta po istom pitanju. Je li Vam sada jasnije?“

Na tragu narodnih mudrosti, kaže se da je vatra dobar sluga, a loš gospodar: može li se nešto slično aplicirati na koncept vremena i vrijeme samo, nad kojim nemamo nikakvu kontrolu, osim nesretne mogućnosti da ga premjerimo i pokušamo se logistički organizirati da se posve ne izaspe kroz naše prste? Ujevićevska perspektiva također je moguća, kao svojevrsna predaja pred thanatosom zaborava, ili možda bezglasni, krotki put u pakao: „Putujemo, bez sjećanja, bez uspomena, bez pamćenja. Putujemo, bez sebe... Prošlost postaje sve više mrtva gruda zemlje, okovi; bježimo od prošlosti. Svijet je velik, a ništavilo i praznina još veći.“

Cvetnić komplementarni doživljaj pasivne prolaznosti također bilježi: „Neprestano gledam vremenu u leđa, sve mi curi kroz prste, čitav svemir, ove zvijezde na nebu, ova pučina grada sa svojim svjetlima kao planktonom, sve se to prosijava kroz mene kao da ne postojim.“

U *Polusnu* se ne libi korištenja one metode koju nazivamo „naknadnom pameti“, na nekoliko nas razina uvlači u pripovijedanje o vremenu koje istječe, ali i kojemu se vraća. To i eksplicitno napominje: „Vrijeme obrće perspektive sporo, ali temeljito: što nam danas izgleda tužno, sutra će biti neozbiljno, što nam je danas lijepo, sutra će izgledati smiješno, i tako dalje, u različitim kombinacijama koje statički um, nemoćni talac sadašnjosti, sam nikada ne bi domislio“, da bi se potom u jednom pasusu pojavila kombinacija motiva ljudske ograničenosti temporalnom linearnošću i onime što

to, začudo, u metafizičkom, ali i političkom smislu, znači: „... ponekad mi se čini da vrijeme prolazi mnogo brže nego ga doista stignem proživjeti pa me stalno progoni potreba da ove neproživljene komade vlastite prošlosti izvlačim natrag na svjetlo (neki dan mi je sinula nejasna, ali na trenutak neobično živa metafora: kao konopce potopljene u vodi) baš zato da bih ustanovio njihovu pravu, konačnu vrijednost. Nisam siguran koliko je moj prustovski napor uspio zabaviti teško ranjenoga Hrvoja, a nisam siguran ni koliko je pomogao meni. Dogodi se da me ta opsesivna potreba gotovo uvjeri kako je u prošlosti moguće nešto popraviti na način da se popravak osjeti i u sadašnjosti pa se tlapnji predam poput djeteta, a to onda završi bolnom, premda očekivanom spoznajom o tome kako je povijest čvrsto fiksirana upravo u svojoj nepopravljivosti.“

Upravo je ono političko o čemu se ovdje govori, a što prožima sve Cvetnićeve romane, no o tome niti stignem niti želim ovdje govoriti – nego ću samo naznačiti da je „centralno pitanje umjetnosti“ kod ovoga autora „čovjek koji u tu funkciju pokušava staviti svoj skromni literarni dar: nazovimo to pitanje estetikom moralnoga“. Drugim riječima, „izludit će vas spoznaja da u osnovnoj filozofiji Josipa Broza ima daleko više Hughha Hefnera nego Lenjina“, ili, pak, trećim riječima pripovjedača Modrića, ponovljenim apelom o nužnosti promjene perspektive da bi se korigirao trasirani društveni kurs, „postajem svjestan da se projekcija budućnosti kod društvenih skupina ne može promijeniti ako se prethodno nije promijenila interpretacija prošlosti“.

Kad u *Polusnu* protagonist govori o sebi i nemogućnosti pisanja, zaključuje da je građa romana – on sam: „Vjeruj mi: dovoljna za čitav Veliki Hrvatski Roman, za urnebesnu pikarsku sagu o vitezu koji neprestano upada iz jedne banalnosti u drugu. Ali, tko uopće kaže da bih želio biti pisac? Možda ja doista želim biti moralist, koji usput i ne zna točno kako se ta potreba pretvara u literaturu.“

Na razmeđi osobnoga, društvenoga, povijesnoga, političkoga i literarnoga, ipak se Veliki Hrvatski Roman nameće kao tema *par excellence*, tema literarnosti koju usko prati pitanje kako se do nje, i kojim putem, naposljetku, dolazi. U tom kontekstu moram citirati jedan dojmljiv nadinterpretativni moment iz *Povijesti Instituta*, kad Stupar o svom kolegi veli: „Kao cjelina ‘Povijest Instituta’ otkriva autorsku kvalitetu o kakvoj govori upravo jedan od Vekijeve favorita, T. S. Eliot: s povjesničarske pozicije mogu ocijeniti

da su Vekiju nedostajala određena posebna znanja, ali ih je nadoknađivao stavom, odnosno onim što Eliot naziva ukupnošću mišljenja i osjećanja. S druge strane autentični literarni nanos, vibrantna međuigra dokumentarnoga i subjektivnoga, interpretativna sloboda u obradi nepoznatih, ali i vrlo poznatih ljudi i događaja, zahtijevaju pri čitanju pozornost koja obično ide uz ono što zovemo visokom književnošću: pozornost koja je spremna suočiti se i s teško prohodnom mišlju.“ Slutim da Cvetnićev pripovjedač cvetnićevsku knjišku dijagnozu postavlja najbolje.

Autor, neobična biljka. Njegova proza, ispisana krasno oblikovanim, fluidnim, sočnim rečenicama, odaje dojam da svete krave ne postoje, radilo se o našoj incestuoznoj kulturi, nedodirljivoj svetkovini zvanoj Domovinski rat, moćnom mitu jugoslavenstva (uz podsjetnik na Modrićev komentar dugačke ogrebotine na nozi partijske kolegice iz redakcije: „Čime se ta depilira? Srpom i čekićem?“) ili se, primjerice, govorilo o samoobnavljajućoj romantici novovalnoga razdoblja. To je možda ono što naziva svojim „važnim dobitkom“: „spoznaja da sve dok ne naučim ekonomizirati novcem, vremenom, živcima... uvijek mogu ekonomizirati očekivanjima“.

Svojom prozom daje do znanja da nismo još spremni za ujevićevske amnezije, premda i to ima svojih prednosti: „Potpuni zaborav je stanje sreće, blaženstva koje se trude da stignu sanjari; tabula rasa, utapanje u ništavilu... Amnezija je poratna bolest, kao i srcobolja, odjek velikih kriza.“

Na kraju, priznanje, ili još jedno sapunanje daske na kojoj stojim. Preostaje mi pročitati dvije Cvetnićeve knjige, jednu objavljenu, *Blato u dvorištu*, ali i jednu koja je upravo u tisku, *Čez pole i vrvje*, koja će do objavljivanja ovog teksta vjerojatno već biti u knjižarama. Da, obvezujem se na čitanje autora koji sam sebe osjeća, ali i pripovijeda „kao zadnji čuvar uspomene na još jedno ljeto koje završava“, što mi se čini zgodnom metaforom za ono što se može nazvati Cvetnićevim pripovjednim gorivom.

Lada Žigo Španić

Ratko Cvetnić: dijagnostičar osame u bezbožnoj civilizaciji

(o romanu *Blato u dvorištu*, Mozaik knjiga, 2018.)

U suvremenoj hrvatskoj prozi sve je više romana o obitelji, pisanih u prvom licu, pa bismo se mogli upitati je li to slučajnost ili postoji neki podsvjesni kolektivni poriv autora da zasade obiteljsko stablo (stvarno ili fiktivno) na pustopoljini „izgubljene“ globalne civilizacije. U ovom su se vremenu razmahale slobode pojedinca, strast za samodokazivanjem, osjećaj (lažnoga) kozmopolitizma u virtualnom svijetu „bez granica“. Radi li se doista o žudnji za zajednicom, za rodoslovljem u svijetu anonimnosti, evokacijom zavičaja i malog kolektiva u svijetu (sve)umreženosti? Je li riječ o nostalgiji za vlastitim korijenima u dobu digitalne mobilnosti, kada se stvara osjećaj pripadnosti svemu i svagdje, u svakom trenutku, a čovjek opet ostaje pasivan i osamljen za ekranom, u sve apstraktnijoj „mrežnoj“ masi? Možda je cijeli ovaj svijet postao nekom vrstom fikcije, pa su mnogi pisci poželjeli u knjigama stvarnost – obitelj, povratak sebi i Drugome, stvarno vrijeme u kojem su se zbivale povijesne i obiteljske intrige, stvarni prostor radnje... Iako se i ta djela zaodijevaju u fikciju, ipak je očito da je mala zajednica ušla u književnost na velika vrata.

Od kršćanske tradicije preko socijalizma do neoliberalnih parola

Roman *Blato u dvorištu* Ratka Cvetnića (dvostrukog dobitnika Nagrade „K. Š. Gjalski“) jedan je od takvih romana, a mogli bismo ih nabrojiti jako mnogo, od Hitrecovih *Kolarovih* (a i još unatrag) do najsuvremenijih „obiteljskih“ romana (Julijane Matanović, Ivane Sajko, Marine Šur Puhlovski, Ivica Prtenjače, Ivane Šojat...).

Uvodno i najkraće rečeno, roman *Blato u dvorištu* povijest je obitelji glavnoga junaka, njegovo kolektivno „ja“ koje on kao pripovjedač oživljuje sentimentalnim sjećanjima na bližnje dok drži u ruci staru, živopisnu crno-bijelu fotografiju, na kojoj su mnogi članovi obitelji u rodnom Brestovcu.

Već ta scena sadržava nostalgiju i sjetu za prošlim vremenima čiji će se okviri razbijati pod naletima osobnih i društveno-političkih vjetrova. Roman obuhvaća razdoblje od domobranske vojske (djed je bio radićevac i hrvatski nacionalist) preko komunizma (u kojem je obitelj zbog hrvatstva prognana u rodni Brestovec) pa do Domovinskog rata. Od kršćanske kulture do pretvorbe.

Sve započinje tom fotografijom, dozivanjem djetinjstva u Brestovcu (uz romantične ikone negdašnjeg zavičaja), sve kreće od iluzije, aranžirane emocijama, koju će vrijeme pretvoriti u razočaranje, u deziluziju. U romanu su poglavlja posvećena raznim članovima obitelji (onima koji se vide na fotografiji i koji se ne vide), a u obiteljsko-društvenoj priči, koja pitko klizi niz tobogan junakovih uspomena, sudaraju se različiti karakteri i bujni svjetonazori.

Na vrhu je obiteljske piramide djed Juraj Remenar, konzervativan nacionalist kojem su komunisti oteli sve, koji je govorio o „štajfu“, odnosno ponosnom držanju na vjetrometini života. Tu je i njegov sin Janko koji je poginuo kao domobranski časnik u partizanskoj diverziji i brat Alojz koji je sa sličnim stavovima pobjegao u inozemstvo. Nižu se brojni likovi iz uže i šire obitelji – junak ih jasnim portretiranjem razdvaja kao individue, da bi ih potom povezivao, preplitao njihove bogate životne storije u zajedničkoj obiteljskoj sudbi. Tu su i apolitični otac, povučeni glazbenik, majka koja je bila i ostala najpožrtvovnije biće u svim intimnim i društvenim transformacijama, tetak Ile koji je površno pao pod utjecaj komunističkih parola o boljem društvu, ujo Laci, najčvršće vezan za Zagreb iz kojeg je obitelj prognana itd. Uz djeda je najživopisnije portretiran brat Krešo, jedna od najčudnijih osobnosti – talentiran je glazbenik kojega su alkohol i dezorijentiranost odveli u propast. Poslije elitističke umjetnosti počeo je skladati i za partijske sletove, a grize ga i savjest što je bio za volanom tog kobnog dana 1965., kada je u prometnoj nesreći glavni junak (njegov brat) ostao bez nogu. Još je mnogo likova... prava galerija ljudi pod kapom dvolična (trolična) usuda. U ovom slojevitom romanu slobodno možemo poistovjetiti pripovjedača i autora, s obzirom na brojne polemične sekvencije koje su očigledni stavovi Ratka Cvetnića, izraženi i u drugim djelima, u različitim varijacijama (*Polusan, Povijest Instituta...*).

Cvetnić raslojava obitelj i društvo ne samo ideološki nego i sociološki, kulturološki, intimno. U želji da u zamahu obuhvati i činjenice i duh vre-

mena i osobne emocije, kreira duže literarne rečenice s klasičnom pripovjedačkom elegancijom, dakle miljama daleko od „stvarnosne proze“, premda je i ova proza stvarna da stvarnija ne može biti. Tako ćemo u ovome kompleksnom romanu iza obiteljskih portreta gledati zorno opisane društvene „scenografije“, od predratne, konzervativne građanske i kršćanske kulture, preko komunističke ideološke policije i parolaškog leksika do urbane kulture osamdesetih godina prošloga stoljeća, kada omladina počinje stvarati svoje kodove otpora i bunta (novi val, pop i druga glazba, uz kavane Blato, Zvečka, Kavkaz). Početkom rata počet će se rađati prizemna estradna kultura, u romanu tek dotaknuta, a u našoj svakodnevici razgranata i, nažalost, toliko duboko ukorijenjena da se pitamo koja bi je to sila mogla iščupati. I vratiti među mlade slavu roquera i pankera koji su hrabro prkosili *mainstreamu* i vlasti. (Eto primjera kako Cvetnićev roman potiče čitatelja na širenje poticajnih opservacija.)

Autistični kolektiv – novi proletarijat?

Pripovjedač često „probija“ svoju naraciju o obitelji provokativnim esejističkim osvrtom na današnje vrijeme ili britkom komparacijom ondašnjeg i sadašnjeg. Evocirajući vrijeme partije i rokerske mode, junak se pita: „Je li danas u Europi moguća *internacionalna brigada* koja bi se okupila oko bilo čega drugog osim oko festivala elektroničke glazbe? Bar na jedan produženi vikend.“ Rečenica poticajna za razmišljanje.

Cvetnić tim pitanjem sarkastično otvara važnu temu – nepostojanje zajedničkog zanosa u današnjem svijetu što vrvi od osobnih interesa, pod kapom demokratskog, tj. liberalnog kapitalizma u kojem je „imati“ (kao praktičnom biću) daleko važniji pojam negoli „postojati“ (kao duhovnom stvorenju). Doista, sve se manje osvrćemo na prošlost, na baštinu, a sve više trčimo prema futurističkoj budućnosti, u ime opstanka, u ime prizemne mantre „pobjednika“, naspram *luzera* koji su nekoć bili kreativni hedonisti, razarači sistema, a danas su jednostavno autsajderi, oni koji se na tržištu nisu snašli. Ovo bučno vrijeme, natrpano milijardama proizvoda i senzacija, postaje, paradoksalno, eutanazirano, svedeno samo na „privatnu“ stvar o kojoj se (dodajmo) ne smije još ni odveć zboriti zbog agresivne vladavine svih i svačijih prava. Sloboda govora prelazi u strah da se nekoga ne povrijedi, u šutnju, bojazan od mogućeg novog „verbalnog delikta“. Kakav

paradoks demokracije! Sve su to čitateljevi doživljaji koji se roje jednakom snagom kao i piščeve misli. Priča ide i naprijed i unatrag, ali se i kovitla u burnim društvenim zbivanjima i lamentacijama, katkada i poput tornada.

Pripovjedač (autor) na jednom mjestu spominje „kulturu zaborava“ i u komunizmu. Pa piše: „Na ulazu Memorijalnog centra žrtava komunizma u Bukureštu piše da je najveća pobjeda komunizma stvaranje ljudi bez pamćenja. Jezik agitpropa bio je službeni jezik toga zaborava. Na primjer: ako liberalnog intelektualca moje generacije pitate što pamti iz razdoblja socijalističke izgradnje, sjetit će se malo rokenrola, pokoje nestašice... da, i anegdote iz JNA.“

Pa i nacionalizacija, odnosno otimanje imovine (i iz obitelji Remenar u romanu), pripada „teroru zaborava“ (obiteljske prošlosti), a našli bismo još primjera... i u socijalizmu i u današnjem društvu.

Kad smo već kod zaborava, valja reći kako se u jednoj digresiji spominje i civilizacijski zaborav, konkretno „ontološka samoća“ koja ima najširi društveni kontekst. Tako pripovjedač zapisuje: „Svedena na kronologiju, priča o mojoj obitelji počela bi negdje osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća. To je vrijeme u kojem Nietzsche izriče znamenitu optužbu da smo ubili Boga, vrijeme u kojem se najstariji sin Fjodora Karamazova (kad smo već kod disfunkcionalnih obitelji) pita bi li u svijetu u kojem nema Boga sve bilo dopušteno.“

Na ovo autorovo lucidno zapažanje mogli bismo dodati: dokidanjem Boga, tj. autoriteta, svijet postaje partikularan (dodajmo i znanstveni relativizam), odnosno pojedinac je sveden na samoga sebe, što traje i danas. Poslije Drugoga svjetskog rata popularni Sartre govorit će o pojedincu koji je bačen u svijet protiv svoje volje, kojem je egzistencija na neki način „podmetnuta“ jer nema predodređeni razlog i svrhu. Biće je odvojeno od bitka, odnosno čovjek više nije univerzalno biće, nego mora sam ponijeti teret svoga postojanja. A to dovodi do mučnine, odnosno do užasa slobode, osamljenosti.

Tako Cvetnić kroz kronologiju obitelji, koju su obilježile maćehinska povijest i kancerogene ideje, zadire u razne fenomene društva, politike, mode, a sve je to isprepletano s privatnim sudbinama članova obitelji, njihovim brakovima, poslovima, rastavama, razočaranjima... Kada stariji počinju umirati i raseljavati se, kada Brestovec ostaje samo stopa u povijesti, glavni junak u kolicima pokušava najmlađem ostatku svoje obitelji preni-

jeti znanje i iskustvo svijeta, na razmeđu Jugoslavije i nove hrvatske države. Iako mu je, kako kaže, komunizam odnio pola života, pita se za koliko su malo novca ljudi otkupili bivše stanove, ljuti li ih pljačkaška pretvorba devedesetih, imaju li dozvolu za nošenje oružja, zašto je nova država vratila nacionaliziranu imovinu u vrijednosti ni deset posto od tržišne.

Novo poganstvo i demografska katastrofa

Priča se, dakle, seli iz vremena u vrijeme, katkada i skače iz dionice u dionicu, ali je istodobno tečna, jer sve je u građi romana povezano poput niti u grmlju. Glavni junak često gleda iz kolica svoje nećake, današnju mladež i preobrazbe svijeta i pita se zašto je Snoopy simbol, a Krist nije. Često zaranja u slojevite monologe, u kojima se poziva i na mnoge knjige i autore, pa roman ima podosta intertekstualnosti. Mnoštvo je u romanu opozicija između „starih“ i „mladih“, „bolje budućnosti“ i zamrle prošlosti, i te zanimljive komparacije daju romanu raskošnu intelektualnu snagu.

Pa tako, dok se klinici danas bave ekologijom, globalnim zagađenjem, pitanjem održivosti i ostalim postulatima za bolji život, junak se vraća u prošlost Europe koja je uspjela preživjeti propast Rima, svu navalu barbar-skih plemena, koja je iz malih utvrda i samostana u zabitima izrodila latinsko srednjovjekovlje, „vjerojatno najuravnoteženiju civilizaciju koja je ikad zaživjela na europskom tlu“. Pripovjedač ljutito nastavlja: „Ogromni novci koji se troše na oružje i vojsku, neravnomjerna raspodjela dobara i porezni pritisak usmjeren na srednji sloj – da ne spominjem nedostatak religioznosti, autistični hedonizam sve izoliranijih pojedinaca, napade na brak i obitelj, moralni relativizam, depopulaciju *und so weiter* – nisu li to simptomi iste kuge koja je od Rima u razmjerno kratkom roku napravila štakornjak? Paradirate naokolo sa svojim laicitetom, svojim pozitivizmom i agnostičkim frazama, svojim sveučilištima, koje je ionako osnovala Crkva, a što nam je to vrli novi svijet donio osim novog poganstva i demografske katastrofe? Čime biste vi preodgojili Visovac? Svojim budizmom iz konzerve?“

Junak priznaje da pada u očaj kada govori o novom životu, da dokida vlastito kršćansko milosrđe, da se ne može kontrolirati, što može biti opravdanje i za poneke radikalne stavove (primjerice, to divno srednjovjekovlje bilo je i puno inkvizicije, nedužnih vještica itd.). No, daleko od toga da je svjetonazor romana crno-bijeli, naprotiv, u historijskoj šaradi glavni junak

vidi stalnu igru paradoksa, ne vjeruje u fraze o progresivnoj povijesti, o napretku, o boljem životu. Očiti je napredak, na žalost, samo tehnološki. Glavni je lik daleko više metafizičko biće, uronjeno u ljudski usud, u humanizam i kršćanstvo, u lica i sjene bližnjih i pravednih, u svetost onih koji su se doista žrtvovali za Drugog. No pritom nije eskapist, učajuren u tradiciju, knjige i predaje, nego i buntovnik koji smatra moralnom obvezom pratiti i povijesnu maskeradu i suprotstaviti u sebi ono što jest i ono što bi trebalo biti. Uostalom, zar mu mentalna snaga nije savršen nadomjestak za tjelesnu nepokretljivost?

Roman u drugom dijelu sve više prelazi u esej junaka bogalja koji nastoji svoj tradicionalan svijet prenijeti nećacima. No ta mu viteška borba ne uspijeva. Jer mladi žive u velikom apsurd – sve je manje brige za zajednicu, a sve je veća briga za planet. Obitelji se raspadaju, a uzdižu se civilne udruge i građanski odgoj. Osim toga, ovo vrijeme harači po psihama novim slobodarskim trendovima i paradigmama, a mnogi se mladi za to vrijeme gube u komunama *New Agea*. Napredak Zapada prati njegov demografski pad – eto još jednog velikog paradoksa u procjepima velikih sloboda. Svašta će još proći kroz glavu glavnoga lika (i čitatelja koji se može misaono nadovezati na izazovne esejističke „umetke“), a roman će se, od obiteljskog, sve više širiti i produbljavati i kao društveno-socijalni. I postajat će sve dinamičniji, intelektualniji, temperamentniji, pa i sve disperzivniji u pokušaju gađanja svih atoma današnje poremećene civilizacije.

Od socijalističkog do globalističkog malograđanina

Junak je vjerovao kako će se nakon rušenja komunizma ponovno uspostaviti stari građanski svijet Srednje Europe, sa slikovitim čarobnim institucijama i dušom kršćanstva, no to se pokazalo fantazijom, gradnjom kula u zraku u njegovu instrospektivnom životu. On, odgojen u strogom radićevskom duhu, a to je uzvisivanje tradicije bez sukoba s režimom, odnosno uz oprez što se radi u blizini kuće, vjerovao je u izranjanje toga starog otoka sreće. No korumpirani socijalizam naslijedila je nova korupcija devedesetih, razvijana iz zasjede novih tajkuna koji su pokrali poduzeća – i tome se u romanu posvećuje prilično dramatičan pasus.

Osim obiteljskih likova koji doživljavaju razne uspone i padove u svojim životima, početkom Domovinskog rata u priču ulaze i novi likovi, od

branitelja do sumnjivih dama u barovima, koje erotskim točkama glume humanitarnu družbu. To je tek početak buduće estradizacije, trivijalizacije svega, od tiska do svakodnevice. Mnogo je tu sastavnica, tj. djelića društvenoga mozaika koji Cvetnić gradi od različitih materijala, od stvarnih do iluzornih.

I što je ostalo junaku od svih tih čudljivih vremena koje je proživljavao, a u kojima kao invalid nije mogao sudjelovati? Što se u njemu nataložilo osim srdžbe zbog svakojakih društvenih nepravdi koje su razorile njegovu obitelj i njegove snove? Ostala su mu spokojna sjećanja na bližnje i pokoji rituali – odlazak u birtije na kotačima, pravo na toplice i obilatu njegu, što je naslijedio iz socijalizma, sjećanja na arkadijsko djetinjstvo u Brestovcu, na okupljanje u Općinskoj hiži u vrijeme pojave prvih televizora. Mračni socijalizam počeo je pokazivati i neka dobrohotna lica, ali su mnoge stvari samo promijenile ime. Socijalistički malograđanin, onaj koji je nastao tijekom masovne industrijalizacije, tj. selidbom sa sela u gradove, počeo se transformirati u globalističkog malograđanina. Malograđanština u megacivilizaciji, u megagradovima, u megaumreženosti? Još jedan paradoks koji izvlačimo iz Cvetnićeve romana. A mogli bismo izvući još gomilu gluposti *homo sapiensa*, a osobito nemorala *zoon politikona*!

Zaključno, *Blato u dvorištu* široka je panorama, ne samo jedne obitelji nego i društva, pa i čovječanstva. Priča se ne razvija uvijek kronološki, nego se prekida, odnosno nadopunjuje energičnim esejističkim i novinarskim digresijama koje su prepune primjera, i knjiških, i političkih, i svakodnevnih. Slikovito kazano: duga rijeka, gusta voda, s mnogim tokovima i rukavcima! Prava struktura slojevita romana, iz pera majstora pripovijedanja.

tomislav brlek

od
Matoša
do
Maleša

antologija
moderne
poezije

LJEVAK

KNJIGA U FOKUSU

Tomislav Brlek: *Od Matoša do Maleša*

Krešimir Bagić

Antologija ili izbor?

„Samac u tuđini“

Pjesma najčešće prikazuje stanje, propituje identitet ili posreduje gledište lirskoga subjekta, koji je doživljajno i govorno žarište iskaza. Brojni su subjekti pojavnici likovi, emocije i intonacije. Iza njih proviruju percepcijske i spoznajne strategije, poetički i retorički režimi. Poslužiti ću se primjerima i suočiti dva lirski subjekta i dva pjesnička iskaza. Prvi potpisuje Antun Gustav Matoš, a drugi Branko Maleš. Na početku 20. stoljeća, u zadnjem, četvrtom katrenu pjesme „Zvono“, Matošev subjekt poručuje svojoj „ljubi“:

Glupost! Slabi živci! Pregni, misô,
I digni snagom uma volju bonu,
Budi vihor, bura, truba, buna
I orluj s gromovima, slična zvonu!

Radi se o pjesmi u kojoj se izmješteni subjekt („samac u tuđini“) uz zvuk zvona s tugom prisjeća rodnoga grada. U finalu pjesme taj subjekt poziva partnericu (s njom možda i sebe) na otpor i borbu, a Matoš njegov iskaz skladno raščlanjuje na dva deseterca i dva jedanaesterca, pri čemu se taj sklad naglašava rimom. Emfatičan ton obraćanja zaključuje neološki imperativ „orluj“ (glagol bi u infinitivu glasio *orlovati*) koji partnericu potiče na nsvakidašnju akciju, figurativno je diže uvis, potencijalno herojizira i prisposobljuje zvonu.

Potkraj 20. st. u časopisu *Quorum* (1990.) Branko Maleš objavljuje ovu pjesmu:

bojim se nešto
 napisati
 tko čita taj
 krade
 ako je to neka vrsta
 težeg zločina –
 pristajem!
 ako nije,
 zašto bih se izvrgavao
 ruglu
 poštenja?

Malešev je lirski subjekt raspršen, autističan i ironičan. Nalazi se u škripcu između misli (akcije) i gega, njegove su asocijacije trenutačne i paradoksalne, potječu iz različitih registara te kritički propituju identitet osobe koja piše i svijeta koji ne mari za napisano (bar kada je u pitanju literatura). Kratki spojevi kojima je prošaran govor tog subjekta prokazuju prirodu svijeta u kojemu se zatekao i prirodu komunikacije. Iako je pjesnički iskaz lišen tradicionalnih retoričkih uporišta (poput rime, metafore ili strofičnosti), upravo se pomoću tih kratkih spojeva gradi pričuvni položaj lirskome govoru i novoj lirskoj autentičnosti. Umjesto matoševskoga eksplicitnog otpora na djelu je implicitni otpor (ako je to još uvijek prava riječ za jaz između subjekta i svijeta); umjesto neologizma „orluj“ u igri je oksimoron „ruglo poštenja“.

Četiri asa

Lirski rukopisi spomenute dvojice pjesnika krajnje su točke *antologije moderne poezije* Tomislava Brleka, a dvije ovlaš komentirane pjesme sastavni dijelovi njihovih portreta. Naslov izdanja *Od Matoša do Maleša* dikcijska je atrakcija koja obećava da će istodobno biti pokazana „strast razlike“ u tako omeđenom razdoblju, ali i implicitno sugerirani tragovi kontinuiteta koji tu razliku omogućuju.

Osnovna informacija o knjizi mogla bi glasiti ovako: Tomislav Brlek je na 645 stranica predstavio 17 pjesnika: Antuna Gustava Matoša (8), Janka Polića Kamova (8), Antuna Branka Šimića (23), Tina Ujevića (32), Miro-

slava Krležu (22), Ivana Gorana Kovačića (1), Juru Kaštelana (38), Vesnu Parun (26), Milivoja Slavičeka (16), Ivana Slamniga (33), Antuna Šoljana (14), Vesnu Krmpotić (22), Danijela Dragojevića (21), Tončija Petrasova Marovića (18), Mariju Čudina (22), Sonju Manojlović (18) i Branka Maleša (16). Brojeve u zagradama, koji označavaju broj pjesama kojima je pojedini autor zastupljen, treba uzimati kao djelomično pouzdan orijentir jer se iza pojedinih naslova kriju poeme, poematične strukture ili pak veći broj tematski povezanih pjesama. Računamo li pjesničku aktivnost uvrštenih autora, tematizirano razdoblje proteže se od 1900. godine, kada je A. G. Matoš u pripovijesti „Nekad bilo – sad se spominjalo“ objavio prvu pjesmu „Hrastovački nokturno“, do 2022. kada je Sonja Manojlović objavila zbirku *Šale i opomene*.

Već se iz navedenoga daje zaključiti da je Brlek oblikujući svoju *antologiju moderne poezije* izradio opsežne portrete maloga broja pjesnika, što mu je omogućilo da pjesničke prakse uvrštenih prikaže ekstenzivno, prateći njihovu poetičku raznorodnost i diskurzivnu slojevitost. Takav je koncept antologije u nas veoma rijedak – većina se antologičara naime opredjeljuje za mikroportrete velikoga (nerijetko i prevelikog) broja pjesnika. Prednost Brlekova koncepta nedvojbeno je u tome što čitatelj dobiva širok i ozbiljan uvid u opuse uvrštenih, uvid koji upućuje na važne poetičke dionice, ali i na intrigantne rukavce tih opusa, na pojedinačnu dramu pisma i pisanja.

Rekao bih da je među našim kritičarima i književnim znanstvenicima Tomislav Brlek izrazito podesna osoba za sastavljanje takvoga tipa antologije. Literarno je iznimno obrazovan, poman je, lucidan i živ čitatelj, nisu mu strane neočekivane, smjele pa ni polemične odluke i tvrdnje. Uz to posljednjih se desetak godina pripremao za kompleksan posao antologiziranja tako što je priredio izbore iz pjesništva Bore Pavlovića, Tončija Petrasova Marovića, Milivoja Slavičeka, Ivana Slamniga i Jure Kaštelana. Odreda je riječ o temeljito sačinjenim izborima praćenim nadahnutim i akribičnim kritičkim i interpretacijskim sintezama.

Po naravi stvari svaka antologija pretpostavlja stanovit oblik razumijevanja predmeta, a ono (razumijevanje) podjednako se tiče izabranoga i izostavljenoga, prisutnoga i prešućenoga. Knjiga *Od Matoša do Maleša* odlično ilustrira tu dihotomiju. Čitatelj u njoj nalazi očekivane i iznenađujuće tekstove i informacije, ali mu jednako tako pojedine stvari mogu i ozbiljno manjkati. Brlekov je izbor moderne poezije skokovit i narativiziran. Sastav-

ljač implicitno upućuje na relacije među pjesnicima i poetikama, sučeljava ih, uvodi u igru odnos uvrštenih pjesnika prema temi, jeziku i formi, ali se pozicionira i spram antologičara koji mu prethode. Usredotočit ću se najprije na ono izabrano i prisutno. Između brojnih obilježja koja se mogu pripisati Brlekovu izboru i njegovoj arhitektonici te njegovu odnosu prema testovima i podtekstu izdvajam četiri. Budući da je onaj koji bira pomalo nalik kockaru jer ne može biti siguran u ishode svojih odluka, mogao bih reći da izdvajam „četiri asa“ koje skriva knjiga *Od Matoša do Maleša*:

1. DRAMATSKI POTENCIJAL. Na samom se početku susreću Matoš i Kamov. Prvi je artist i zagovaratelj tekstualne harmonije, a drugi protoavangardist i zastupnik estetike ružnoga. Matoš je predstavljen sonetima i poemom „Mora“, a Kamov izborom pjesama iz zbirke *Psovka i Ištipana hartija*. Poetički, retorički i svjetonazorni jaz između njih priziva u sjećanje polemički sukob koji je bitno obilježio književnu atmosferu prvoga desetljeća 20. stoljeća. Matoš je, naime, pjesnika *Psovke* i *Ištipane hartije*, odmah po izlasku tih knjiga (1907.), žestoko napao sarkastično opisavši njegovu poeziju kao „liriku lizanja i poeziju pljuckanja“. Iako su razlozi za taj napad dobrim dijelom bili izvanknjiževni (različita politička orijentacija, Kamovljeva bliskost s Matoševim „protunošcem“ M. Marjanovićevim), izvjesno je da ni između pjesničkih stilova dvojice autora nema puno dodirnih točaka. Činjenica da upravo stihovi Matoša i Kamova otvaraju Brlekov izbor sretan je „događaj“ koji ističe prirodu estetskih koncepata koji se zasnivaju na gotovo ritualnom osporavanju Drugoga i drukčijega. „Izbornik“ je tako čitatelju već na početku priredio ogledni primjer modernističkoga spektakla.

2. POVRAK ŠIMIĆEVIM AUTOGRAFIMA. Na različite je načine „eksplozivan“ portret Antuna Branka Šimića. Brlek ga je izgradio od ranih impresionističkih pjesama, pjesama *Preobraženja* i kasne Šimićeve lirike. Portret vrlo plastično otkriva razvoj Šimićeva rukopisa, tretman teme, opsesivno promišljanje jezika i oblika teksta, put od vezanoga do slobodnoga stiha, naposljetku i do pjesme u prozi. Iako je izbor obiman, u njemu se nije našlo mjesta za redovito uvrštavanje „udžbeničke“ tekstove poput „Opomene“, „Pjesnika“, „Teškog zraka“, „Povratka“ ili „Pjesme jednom brijegu“. Taj izostanak držim vrlinom izbora jer svjedoči o sastavljačevoj odlučnosti da ponudi uistinu vlastito čitanje. Posebna je vrijednost Brlekova predstavljanja Šimića odluka da poštuje izvornike tekstova, tj. da pjesme pisane ekavicom (a takva je većina) ostavi na ekavici. Kako je poznato, na teme-

lju tzv. Škerlićeve ankete iz 1914. dio hrvatskih i srpskih pisaca odlučio je pisati zajedničkim jezikom, što je u praksi značilo ekavicom i latinicom (s hrvatske strane, uz Šimića, to su činili Krleža, Ujević, Krklec i Cesarić). Za razliku od ostalih Šimić nije doživio slom te ideje pa nije bio u prilici odlučiti hoće li ijekavizirati svoje tekstove ili ih ostaviti onako kako su pisani i objavljavani. Međutim, pjesme su mu naknadno ipak ijekavizirane (vjerojatno je to učinio njegov brat Stanislav) i u tom obliku pretiskivane desetljećima. Šimićeva je ekavica postala stidno mjesto hrvatske kulture koje su se mnogi trsili sakriti, zanemariti ili opravdati. Čak ni tzv. kritička izdanja nisu poštovala pjesnikove autografe. Stoga će mnogi čitatelj Brlekove knjige s razlogom zastati kod Šimićevih pjesama i uspoređivati njihovu poznatu (ijekavsku) i manje poznatu (ekavsku) sonornost. Pjesnikova se ekavica do te mjere skrivala da je čak i Brlek u izbor uvrstio ijekaviziranu inačicu pjesme „Smrt“. Iako je riječ o tekstu koji pjesnik za života nije objavio, nepobitno je da je i on napisan ekavicom. U autorovim bilježnicama nađene su četiri inačice te pjesme (sve četiri na ekavici); usto, dva mjeseca poslije pjesnikove smrti, u srpnju 1925., inačica koja je poslije kanonizirana objavljena je u *Književnoj republici* – također na ekavici.

3. EKSKLUZIVNOST. Brlekovo iscartavanje pjesničkih portreta odlikuju informativnost, poticajnost i sklonost isticanju nedovoljno zamijećenih potencijala i dimenzija pojedinačnih lirskih pisama. On nedvojbeno želi ponuditi djelomice izvorne uvide, ali isto tako računa s tim da postojeći i često opetovani izbori dopunjuju njegov već zbog toga što su davno postali dijelom književne memorije. Kao i u slučaju Šimića, i u predstavljanju drugih nezaobilaznih pjesnika Tomislav Brlek izostavlja očekivane i uvrštava manje očekivane tekstove. U izbor Ujevića nije, primjerice, uvrstio pjesme poput „Svakidašnje jadicovke“, „Notturna“ ili „Pobratimstva lica u svemiru“, a jest tekstove poput „Poezije rječnika“ ili „Vrištanja u polutama“. Portret Vesne Parun oblikovan je bez redovito antologiziranih tekstova „Ja tjeram krdo riječi“ i „Usnuli mladić“, ali su u nj dospjele manje eksploatirane „Tri pjesme o Republici“. Gdjekad u izboru i sam postupi ekskluzivistički kako bi naglasio modernističko uporište opusa pojedinih pjesnika. Ivan Goran Kovačić predstavljen je samo čudesnom poemom „Jama“, dok izbor iz pjesništva Danijela Dragojevića obuhvaća četiri zbirke tiskane od 1968. do 1981. godine, dakle prvu dionicu njegova stvaralaštva. Mogli bi se, naravno, naći uvjerljivi razlozi zašto je kasni, „komunikativniji“ Dragojević izostao iz pregleda moderne

poezije. Doduše, u tom je kontekstu pomalo zbunjujuće to što je Brlek, prije toga, u izbor iz opusa Ivana Slamniga uključio i njegovu modernističku i njegovu postmodernističku dionicu, tj. što uzima u razmatranje i Slamnigove rane zbirke i one pisane lakim stihom. Iako ekvivalencije u pjesništvu u čistom obliku ne postoje, smatram da je bilo dovoljno razloga i „antologijskoga“ materijala da se postojeći izbor iz Dragojevićeva opusa dopuni (i osnaži) pokojim tekstom iz zbiraka tiskanih u posljednja četiri desetljeća.

4. KANON I KOREKCIJA KANONA. Osobito su uspjeli Brlekovi portreti Miroslava Krleže i Jure Kaštelana. Krleža je istodobno prikazan kao angažiran pjesnik, i to u rasponu od autora koji vjeruje u snagu „plamenog vjetra“ do autora koji sarkastično govori o žuđenom spasu koji su trebali osigurati „Crvena komuna i Plameni petrolej“, kao tihi lirik koji pjeva o smrti ptice, travi, starinskom ormaru, snijegu, čežnji, konjima pred krčmom te kao ingeniozni autor jedinstvenoga jezika i iskustva *Balada Petrice Kerempuha*. Ako je umjesno govoriti o korekciji kanona, onda je ona najočitiija u Brlekovu prikazivanju pjesništva Jure Kaštelana. Taj je po svemu izniman autor dobio velik prostor (najveći poslije Ujevića). Njegovo je pjesničko pismo prikazano u svoj njegovoj raznolikosti. Brlek je umješno naglasio intimnu i aktivističku Kaštelanovu frazu, predstavio ga i kao majstora jezika i kao humanističkoga mislioca, uputio na polifoničnost tog pjesništva i njegovu evokativnost koja pretpostavlja dijalog i s visokom literaturom i s usmenom kulturom. Korekcija Kaštelanova statusa logična je posljedica Brlekova čitanja koje je slijedilo literarnu dinamiku razvoja za razliku od prijašnjih čitanja koja su ili odviše „honorirala“ Kaštelanov lirski aktivizam ili upravo zbog njega umanjivala važnost njegova pjesništva.

I izbori iz opusa Tončija Petrasova Marovića, Milivoja Slavićeka i Branka Maleša posjeduju provokativnu preciznost i uzbudljivu širinu.

Mogao bih navesti još argumenata koji bi isticali vrline Brlekova oblikovanja pjesničkih portreta. No smatram da su i navedeni dovoljni da upute na aktivan sastavljačev odnos prema građi, minucioznost čitanja i osviještenost pojedinih poteza.

Načelnost i njezina djeca

Valja se osvrnuti i na drugu stranu, progovoriti o izgledu cjeline te spomenuti ono što knjiga podrazumijeva, tj. izostavlja i prešućuje. U opširnom

pogovoru naslova „Premise“ Brlek pojašnjava podnaslov knjige: *antologija moderne poezije*. Točnije: pojašnjava tri pojma koji se javljaju u tom podnaslovu, i to redosljedom obrnutim od redosljeda pojavljivanja. To čini s namjerom da objasni kriterije izbora pjesama i pjesnika te da odgovori na pitanje „zašto su izostale pojedine pjesme, odnosno, poetske ličnosti koje bi čitatelji mogli očekivati“. Govoreći o pojmu poezija, autor podsjeća na sličnosti i razlike između poezije i proze, naglašava da etimološki gledano poezija i fikcija dolaze od grčkih riječi koje pripadaju istom semantičkom polju, da i u latinskom dijele istu etimologiju, da se korijen *vers* „nalazi u čitavom nizu pojmova: konverzacija, inverzija, konverzija, versatilitnost, subverzija, diverzija, perverzija, univerzalno“ itd. Propitujući narav poezije referira se na Ujevića, Kaštelana, Slamniga, Užarevića, Kravara, Rancièrea, Barbierija, Agambena, Serresa, Badioua, Shoshanu Felman... U pitanju je načelna rasprava o fenomenu poetskoga, koja je – načelno – uvijek potrebna i dobrodošla, pogotovo iz tako upućenoga pera kakvo je Brlekovo. Ipak čitatelja antologije ona više upućuje na istančanost antologičarova mišljenja o poeziji nego što mu otkriva kriterije kojima se rukovodio pri izboru. Na izbor se, naime, u tom dijelu pogovora izravnije referira samo ova tvrdnja:

U razdoblju koje je ovim izborom obuhvaćeno, upravo se dijalektika odnosa stiha i proze pokazuje ključnom: evidentno je, naime, da je ono čemu slobodni stih u krajnjem izvodu teži upravo proza, ali i da taj cilj jedino može u potpunosti doseći tako da samog sebe ukine.

Iznesena je pretpostavka, iako također načelna, vrlo intrigantna. No izostaje njezina razrada, posebice takva koja bi se temeljila na uvrštenom poetskom materijalu.

Opis pojma moderno slično je koncipiran kao i opis pojma poezija. Brlek među inim navodi njegovu etimologiju, naglašava da je sam pojam paradoksalan jer inzistira na trenutačnom, sadašnjem i novom, a nužno se uspostavlja kao povijest, „preispisuje prošlo, odražavajući ga novim i čuvajući ga tako od zaborava“, najposlije podvlači da je moderna književnost ona koja samu sebe dovodi u pitanje te sučeljava „autentičnu“ modernost i pomodnost. Radi se o zanimljivoj filozofičnoj ekspertizi pojma koja je protkana brojnim referencama i tvrdnjama o aporičnosti samoga koncepta modernoga. Ta je ekspertiza opet dovela do načelnog izvoda koji nije baš

pojasnio konkretne akcije i odluke koje je antologičar donosio sastavljajući svoj izbor. Brlek piše:

Modernost stoga emfatički nije vremensko određenje, puka periodizacijska kontingencija, nego akutna svijest o sadašnjosti, koja je moguća jedino uz svijest o aktualnoj prošlosti. Već za Baudelairea, koji je inaugurirao taj pojam u estetiku i poetiku, modernost nije samo novo, 'prolazno, efemerno, kontingentno', to je 'samo polovica umjetnosti, čija je druga polovica vječno i nepromjenjivo', ali se to novo i prolazno ne smije podcijeniti, niti potisnuti u ime neke apstraktne i neobranjive ljepote.

Nije teško složiti se s tezom da modernost nije vremensko određenje, nego svijest o sadašnjosti, ali u književnosti postoje razdoblja u kojima je ta svijest evidentna i jaka, autori kod kojih je očita, stalno prisutna i pokretačka snaga. Ta je razdoblja, makar iz pedagoških razloga, važno jasnije omeđiti da bi se o modernosti uopće moglo govoriti, pogotovo da bi se moglo izdvojiti i posredovati njezine pojavne likove u knjizi kakva je antologija. Brlek već naslovom *Od Matoša do Maleša* omeđuje razdoblje kojim se bavi. Međutim niz pitanja iskače pri čitanju njegova izbora i pogovora na koja zainteresirani namjernik ne nalazi odgovore. Artikulirat ću samo tri:

Zašto načelna rasprava o pojmu moderno nije dopunjena i naznakom o potencijalnim značenjskim razlikama između njega i pojmova modernost, moderna i modernizam? U domaćoj kritici i književnoj povijesti uobičajilo se rabiti izraze moderna i druga moderna kao poetičke i periodizacijske pojmove. U oba slučaja riječ je o stilski raznolikim razdobljima – prvo se obično omeđuje godinama 1891. i 1914., dok se u drugom slučaju radi o ekskluzivističkim poetičkim konceptima artikuliranim između 1952. i 1969. godine. Naravno, pojedini autori izgrađuju modernističke idiolekte i izvan tih vremenskih odsječaka, tj. između 1914. i 1952. (Ujević, Krleža, Šimić, Ivšić) te poslije 1969. (Sever, Stojević, Maleš).

Zašto se uz filozofe i teoretičare sastavljač nije pozivao na one književne kritičare i povjesničare književnosti koji su pisali o pjesnicima i konceptualizirali pojave koje se antologiziraju? Brlek dijalogizira s Lyotardom, Jaušom, de Manom, Valéryjem, Agambenom, Derridaom, Adornom, M. Ristićem, Nancyjem i dr. (što je apsolutno dobrodošlo), ali ne i s hrvatskim književnim znalcima od Kombola, Frangeša, Pavletića, Flakera ili Šicela do Stamaća, Milanje, Bošnjaka ili G. Rema (što je u najmanju ruku neočekivano).

Zašto napokon podnaslov knjige ne glasi *antologija moderne hrvatske poezije* kada se već svi uvršteni pjesnici smatraju dijelom hrvatskoga književnog kanona?

Sasvim je moguće, štoviše izvjesno, da se Brlek na različitim razinama nastojao distancirati od domaće tradicije antologiziranja, kritičkoga i književnopovijesnoga usustavljanja te da je pokušao samim izborom „predložiti“ nove parametre posredovanja i kanonizacije književnih pojava, u ovom slučaju moderne (modernističke) poezije. Na neki se način to dade naslutiti iz pogovorne tematizacije pojma antologija. Valja istaknuti da je u fusnotama tog dijela pogovora pobrojao na desetke različito koncipiranih antologija hrvatskoga pjesništva i nekoliko antologija jugoslavenskoga pjesništva u koje je hrvatsko pjesništvo uključeno kao bitna sastavnica. Svoju je praksu supostavio antologijskim izborima Igora Mandića, Mihovila Kombola, Zvonimira Mrkonjića i Branka Maleša. Obrazlažući sam pojam antologija autor napominje da se antologije sastavljaju prema različitim principima, da „nose autorski potpis“, da se „uvijek razlikuju bez obzira na polazne afinitete priređivača i srodnost predmetnog materijala“ da bi nakon toga izdvojio ciljeve poduzetoga pothvata:

Odlika je ovog izbora da daleko veći prostor daje znatno manjem broju pjesnika, koji su objavljivali u relativno dugom razdoblju, čime se nastojalo predstaviti razvedenost poetskih težnji i različitost oblikovnih rješenja, umjesto da se opusi, s jedne strane, svode na tobože karakteristična ostvarenja, kako bi se, s druge, uvrstilo što više, jednako tako navodno, reprezentativnih usmjerenja u svrhu ilustracije „prividne pluralnosti koja samo kvantitativno varira i kombinira već poznate elemente“.

(...) ova je antologija zamišljena kao cjelina koja ostvaruje sebi svojstvenu logiku – premda, naravno, ne može biti riječi ni o kakvoj kvazi-evolutivnoj putanji, ipak se, držimo, može prepoznati morfološko nadovezivanje na prethodno ostvareno, što, razumije se, ne isključuje, već dapače pretpostavlja, ne samo otklone, nego i osporavanja.

U svakom slučaju, ovim se izborom nastojalo predstaviti ono što se – treba li napominjati, prema sudu priređivača – pouzdano može smatrati ostvarenim, kao orijentir s kojim valja računati, ali što upravo stoga predstavlja solidan temelj za daljnja pjesnička istraživanja. Bilo bi s tim u vezi nadalje poželjno da se manje pažnje posveti tome koja su pjesnička imena uvrštena, a više kojim su pjesmama zastupljena.

Antologijski su izbori uvijek osobni pa je naglašavanje da je u pitanju osobni izbor nepotrebno, čak paradoksalno. No ono je uzus antologičarova ponašanja, usputna legitimacijska gesta, baš kao što je uzus ponašanja čitatelja antologije rasprava o tome tko je uvršten, a tko nije. U slučaju Brlekove *antologije moderne poezije* nije lako izbjeći licitiranje imenima. Teško mi je, naime, zamisliti knjigu s takvim podnaslovom a da u njoj nema tekstova Zvonimira Mrkonjića, Josipa Severa, Zvonka Makovića ili Milorada Stojevića. Smatram da su u hrvatskome pjesničkom kontekstu njihova iskustva modernistička, razlikovna, dobrim dijelom samobitna. Iako mi je bliska odluka da se izbor svede na manji broj istinskih „orijentira“, spomenute autore nikako ne bih izostavio. Nasuprot tome razmislio bih o potrebi jesu li u istom tom hrvatskom kontekstu dovoljno egzemplarna modernistička iskustva (ostvareni „orijentiri“) Milivoja Slavičeka, Antuna Šoljana, Marije Čudine ili Vesne Krmpotić. Ako jesu, onda kao legitimni kandidati za istu antologiju stoje u redu: Gustav Krklec, Dora Pfanova, Drago Ivanišević, Boro Pavlović, Radovan Ivšić, Zvonimir Balog, Slavko Mihalić, Josip Stošić, Nikica Petrak, Goran Babić, Mario Suško, Ivan Rogić Nehajev, Stjepan Gulin itd.

Sveusve

Vjerujem da struktura ovoga prikaza, njegova duljina i raspravljana pitanja pokazuju da je knjiga *Od Matoša do Maleša* Tomislava Brleka vrlo poticajno i vrijedno izdanje. Doduše, nisu isto percipirani dijelovi i cjelina knjige. Dijelovi, tj. portreti izabranih pjesnika obuhvatni su, precizni, „otkrivački“, pozivaju na dijalog o autorskim stilovima, različitim aspektima moderne lirike i mišljenja o njoj. Cjelina izbora pak otvara niz praktičnih i metodoloških pitanja na koja (ovaj) čitatelj u samom izboru i pogovoru ne nalazi prikladne odgovore (ili ih možda ne prepoznaje). Da je podnaslov knjige *izbor iz moderne (hrvatske) poezije* mnogih bi nedoumica bili oslobođeni i autor knjige i njezin čitatelj.

Sveusve preporučujem Brlekovu lozinku *Od Matoša do Maleša* kao izvrstan *izbor iz moderne (hrvatske) poezije*. Ne dvojim da će je rado prigrliti čitatelji različitih očekivanja – oni koji bi s poezijom rado „orlovali“, ali i oni koji se ne bi izvrgavali „ruglu poštenja“.

Andrea Milanko

Na eliotsku ruku skupljeno društvanje

Iole upućeniji čitatelji hrvatske poezije 20. stoljeća imaju barem nekakvu predodžbu što ona jest i kako se razvijala. Sva je prilika da je slika tekstova pisanih u stihu (povremeno i u prozi, ali na to ćemo se još vratiti) nastala i oblikovana antologijama, književnim povijestima, kritikama i književnim priznanjima kao što su nagrade i kanonizacija školskim kurikulumom. Posao selekcije za nas su odradili neki drugi čitatelji, naši prethodnici i suvremenici, ponekad i sami književnici, a na nama je da nastavimo ondje gdje su oni stali. Međutim, književni povjesničari u pravilu su takav poduhvat provodili na način knjigovođa koji paze na usklađenost klijentova poslovanja i zakona. Ipak, književna kritika (*literary criticism*) nije knjigovodstvo, izričito je uvrдио Samuel Beckett pišući o modernom suvremeniku Joyceu *via* Dante. Antologija sastavljača Tomislava Brleka jedinstvena je jer se istodobno opire sistematizacijskoj ambiciji književnog povjesničara i pristranoj rigidnosti književnog kritičara. Ona priznaje subjektivnost, ali ne miješa subjektivnost s nedosljednošću ili hirovitošću. Velikodušna je s obzirom na broj i duljinu uvrštenih pjesama pojedinog autora, a da nije rasipna ili iracionalna diobom ograničenog prostora na maksimalan broj imena. U književnu vječnost – ma koliko ta veličina bila netočna i nemoguća – ne ulazi se ni demokratski ni izvanknjiževnim zaslugama.

Uputno je prije čitanja *Antologije* proučiti Brlekov pogovor u kojem se objašnjavaju sve tri imenice iz podnaslova. Riječ je, opet, o subjektivnom svođenju računa s dominantnim pristupima i navadama, pogrešnim očekivanjima od poezije i iskrivljenim predodžbama o modernosti, kao i o poslu antologičara. Iznese tvrdnje – s kojima je čitatelju slagati se ili ne – nisu polemički intonirane (premda nije isključeno da neće izazvati polemike), nego smjerodavne, tako da knjiga koja se nalazi pred čitateljem posjeduje unutarnju koherenciju i logiku. Premda bi se od nje moglo očekivati da unutar korica knjige zauzdava rasuti teret pjesničke produkcije 20. stoljeća ili da daje kakav panoramski pregled stanja, ona je daleko od toga i daleko više od toga. Doduše, povijesno gledano, antologije uobičajeno doista jesu bile „panoramski pregledi“ (627) sa zadatkom „dokumentirati trenutno

stanje ili evidentirati dosege prošlosti“ (628). Sama riječ antologija (grč. *ἀνθολογία*, od grč. *ἄνθος*: cvijet i *λέγειν*: brati), kako izvještava enciklopedijska natuknica, upućuje na sabiranje, odabir i klasifikaciju, kao što sugeriraju i znakoviti naslovi starih antologija – sadržavali su riječi vrt, cvijetnjak, vijenac. Od antičkog doba antologije su prvotno sadržavale epigrame i sastavljači su vodili brigu o što većoj inkluzivnosti umjesto selektivnosti. Takvo je rašireno shvaćanje smisla antologije prisutno i danas – primjerice, šesto izdanje Nortonove *Antologije engleske poezije* (oko 2300 stranica) iz 2018. godine oglašava se novim pjesnicima i uvrštava, pored neizostavnih imena, autore koji bi bili tek fusnote fusnotama u bilješkama predanih studenata anglistike. Brlek se međutim priklanja Mandićevoj rekonceptualizaciji, pa tako moderna poezija predstavljena u *Antologiji* (i antologijom) mora odražavati dosljednost, selektivnost, unutaraju arhitekturu, subjektivnu viziju. U suprotnom se postavlja pitanje o opravdanosti antologije: ako ona samo ponavlja gestu prethodnika i konsolidira već dodijeljeni status pjesmama i pjesnicima, od nje je više štete nego koristi, podmećući partikularni pogled pod panoramski, da i ne govorimo o iznuđenu konzerviranju jednoga statičnog snimka. Stoga ću, uz navedene riječi u kojima Brlek razabire stih, lat. *vers* (kao što su konverzacija, inverzija, konverzija, versatilnost itd.), kao ono što „omogućuje, ni manje, ni više, nego ‘rođenje smisla’ (619), dometnuti još jednu, pridjev *transverzalan*, za tip čitanja koji otvara ova antologija.

Sasvim tehnički, knjiga obuhvaća sedamnaest pjesnika. Odmah je zamjetno da je, za razliku od drugih antologija, malen broj pjesnika predstavljen većim brojem pjesama (iznimka je Ivan Goran Kovačić, od čijih je pjesama uključena samo jedna, poema *Jama*). Drugo, odabrane pjesme duljinom odudaraju od uobičajene navade da se uvrsti što više manjih pjesama – primjerice, od Matoševih soneta mjesto su pronašla samo četiri, ali i poema *Mora*; iz Ujevićeva opusa, pored *Oproštaja*, nalaze se još samo tri soneta, ali i sonetni ciklus *Molitva Bogomajci za rabu Božju Doru Remebot* i poema *Ridokosi Mesije*. Manje poznati Kamovljev sonetoidni ciklus *Roman* stoji uz bok poznate *Pjesme nad pjesmama* i *Ledenog bluda*. Od drugih imena pjesnika moderne prisutni su još (očekivano) Šimić i – Krleža. Tu se nazire još jedna „dodana vrijednost“ Brlekova izbora. Naime, pored mogućnosti transverzalnog motrenja soneta i njegovih varijacija i transformacija kod Matoša, Ujevića, Kamova, Parunice i Slavičeka, ili pak epitalamija kod Kamova i Slamniga odnosno poeme od Matoša, Kamova, Ujevića, Kaštela-

na, Kovačića, Krleže, Čudine pa sve do Petrasova Marovića, sastavljač poručuje da se granice nekog žanra mogu mnogo bolje razabrati promijeni li se motrište s kojeg se opažaju. To se podjednako odnosi na autorski opus. Promjena vizure, čitanje Krležine poezije uz bok Ujevićevoj ili Kaštelanovoj, utječe na revalorizaciju Krležina pjesničkog pisma, naime njegovo „štokavsko“ pjesništvo nimalo ne zaostaje za „kajkavskim“. Usto, odabrane pjesme otkrivaju putanju književnih postupaka iz poezije u prozu i obrnuto; dok se prvi smjer redovito isticao u vrednovanju Krležine proze, potonji je jednako prisutan, ali daleko manje zamijećen i ocijenjen – da spomenem samo neke postupke: pluriperspektivnost, višeglasje, narativnost. Objasnjavajući sastavnicu *poezija* iz podnoslova, Brlek zaključuje ono što Krležin opus zorno potvrđuje: „možda i jedino moguće određenje poezije spram narativnih oblika opetovano je osujećivanje a time i trajno odgađanje očekivanog razrješenja bilo kakvog (fabularnog ili aktancijalno) i na bilo koji način (metrički, semantički ili aktancijalno) uspostavljenog stanja“ (618).

Iako nije uputno iz pjesama izlučivati sadržaj, autoreferencijalnost je nit modernosti koja prolazi kroz sve predstavljene opuse – svaki autorski glas ima barem jednu pjesmu koja se nekako određuje prema pisanju pjesama i njihovoj recepciji, čak i onda kad govore o posve udaljenoj temi kao što su uzlovi kod Dragojevića (487, 488). Dapače, alegorijsko čitanje na koje poziva moderna poezija odgovara njezinu „dvostrukom zahtjevu – da bude prepoznatljiva kao pjesma, ali da istodobno suštinski mijenja predodžbu o tome što pjesma jest“ (617). Odatle modernost kao „akutna svijest o sadašnjosti, koja je moguća jedino uz svijest o aktualnoj prošlosti“ (Brlek 622). Modernost se razlikuje od *pomodnosti*, koja ne posjeduje svijest o aktualnosti u prošlom, kao i od *zastarijlosti*, koja pak ne posjeduje akutnu svijest o sadašnjosti. U Brlekovu antologiju pjesma ulazi jedino ako ono što je iz nje izvučeno, „ono što joj je specifično“ (622), zadovoljava uvjet modernosti i time jamstvo za postajanje klasikom: „sposobnost da se nepovratna minulost razlikuje od onoga što ne da nije mrtvo, nego nije ni prošlo“ (ibid.). Ta destilirana specifičnost, začudo, u modernoj se poeziji pokazuje kao svojevrsna univerzalnost jer je u ovom ili onom obliku prisutna u opusima svih izdvojenih pjesama (i pjesnika): muzikalnost stiha.

Brlekova antologija autorski je rad, u smislu u kojem je arhitekt autor zgrade koju grade timovi graditelja. Naime, „zamišljena kao cjelina koja ostvaruje sebi svojstvenu logiku“ (631), ona doista nudi „evaluacijsku per-

spektivu“. Iz tog ugla mnogošto se mijenja i uočava, djelujući kao optički efekt, anamorfoza. Osim što se mijenja spomenuta vizura na pjesnički opus (iz Dragojevićeva opusa, poznata po pjesmama u prozi i mikroesejima, nije uvrštena nijedna pjesma u prozi; Kaštelan, uvelike marginaliziran, izvan generacijskih poetika krugovaša, razlogovaca, kvorumaša itd., brojem pjesama nadmašuje sve druge autore), vizurom koja se ne obazire na napore književnog povjesničara nužno restrukturira nacionalni kanon: Marija Čudina, izmještena i fizički i književno iz nacionalnoga kanona, ovdje je modernistički zamašnjak, dok dugovječnog krugovaša Slavka Mihalića ili nacionalnih bardova kao što su Tadijanović i Cesarić – nema. Zacijelo će znatiželja i taština prvo pretražiti popis uvrštenih imena i to se ne može zaustaviti, ali ipak na tome ne bi trebalo ostati, nego pozornost posvetiti odabranim pjesmama.

U vezi s rečenim, umanjena je relevantnost periodizacijske perspektive na nacionalnu književnost. Zato je potpuno logična priređivačeva odluka da ne označi izvorni kontekst objavljene pjesme (izvori su navedeni na kraju knjige). Naime modernost Čudinina i Ujevićeva pjesništva nevezana je za Beograd (ili za Ljubljanu, u slučaju Krležinih *Balada*) kao mjesto objavljivanja pjesničkih zbirki, kao što ni naznaka pjesničke zbirke iz koje je pjesma preuzeta nije nikakvo jamstvo ili legitimacija za ulazak u obzor čitatelja književnosti. Time je naglasak stavljen na šire trendove i poetička rješenja u jednom književnom polju, a manje na pozicioniranje opusa pojedinog autora bilo u sinkronijskom, bilo u dijakronijskom presjeku. Daleko je to od sna književnog povjesničara, ali je sasvim dovoljno da se protrese kutija slova kako bi se iz nje izvukla živa riječ hrvatskog pjesništva.

Pavao Pavličić

Kita cvitja razlikova

Ni antologije više nisu ono što su bile.

Takve se konstatacije obično izriču sa sjetom i nostalgijom, ali ovdje je namjera upravo suprotna: vjerujem da je dobro što antologije više nisu ono što su bile prije.

A što su bile? Pa, bile su one, jednostavno rečeno, silno važne knjige. Bile su takve najprije po svojoj intenciji, jer imale su ambiciju da rezimiraju neko razdoblje, da utvrde što u njemu valja, a što ne valja, da uspostave hijerarhiju među tekstovima i autorima te da, barem implicitno, kažu što nam još treba. A bile su antologije važne i po načinu na koji su ih ljudi čitali: uvrštenje u takvu knjigu značilo je verifikaciju (da ne kažem kanonizaciju) pisca i njegova djela. Zato je javnost bila jako osjetljiva na antologije i oko njih je uvijek – nazovimo stvari pravim imenom – bilo mnogo zle krvi, koliko god da je, etimološki gledajući, antologija naziv za (književno) cvijeće.

Nije u tom smislu neobično što su katkada zvali antologije *međašima*: međaši se, naime, prave od kamena, pa su doista ljudi doživljavali ono što uđe u antologiju kao da se u kamen kleše, kao da je namijenjeno vječnosti i kao da tekstovima i njihovim autorima tu vječnost osigurava. Zato se nakon izlaska takve knjige još dugo – katkada i godinama – raspravljalo o tome što je u nju ušlo, a što nije, što je trebalo ući, a što nije trebalo.

Onda se to promijenilo. Najprije je sama književnost ponešto izgubila na društvenoj (i političkoj) važnosti, pa se malo što u vezi s njom danas smatra presudnim. Zato se drži da ni o antologijama nema smisla previše – ili previše strastveno – raspravljati i polemizirati. Ali, promijenilo se i shvaćanje književnosti unutar nje same, kod pisaca, čitatelja i kod kritike. Postali smo, naime, svjesni da u književnosti nema egzaktnog kriterija te da zato nema ni načina da se dokaže kako je neki tekst bolji ili gori od nekoga drugog teksta. Danas nam to zvuči logično, ali nije uvijek bilo tako: dovoljno je pogledati kako su ljudi – još u šezdesetim ili sedamdesetim godinama dvadesetoga stoljeća – teško pristajali na misao da egzaktnoga kriterija nema, jer to im se činilo kao bankrot svake sustavne misli o literaturi. Ali, ovaj stav koji imamo

danas s vremenom je prevladao, pa smo se pomirili s činjenicom da kritički i povijesni sudovi ostaju uvijek relativni, a njihova vrijednost ovisi prije svega o tome koliko su dobro obrazloženi. Ukratko, stigli smo do uvjerenja da je svaki takav posao – pa, dakako, i antologičarski, ili prije svih upravo on – nešto što je presudno obilježeno svojom subjektivnošću.

Iz toga slijedi da su i antologije uvijek subjektivni izbori iz nekoga korpusa i da tih izbora može – pa čak i mora – biti više. I doista ih danas i imamo znatno više nego što smo imali prije: ako samo pogledamo koliko je antologija hrvatske poezije načinjeno u posljednjih tridesetak godina – a njih autor ove knjige Tomislav Brlek pažljivo nabraja i datira, pa i komentira – bit će nam jasno da antologije više nisu nikakva propusnica za vječnost, nego tek posao – potreban i važan – kojim se daje jedno viđenje nekoga razdoblja u povijesti naše poezije. Takav se status toga posla pri čitanju – i ocjenjivanju – svake antologije prešutno podrazumijeva.

Ali, kad se kaže da su izbori u antologijama subjektivni, to nipošto ne znači da su proizvoljni. Sasvim obratno, svaki se antologičar trudi jasno staviti na uvid kriterije po kojima je birao tekstove i te kriterije što je moguće uvjerljivije obrazložiti. U tom smislu, svaki od njih onda nastoji biti dosljedan i držati se onih principa što ih je sam – već kad je pristupio poslu – izgradio ili od drugih prihvatio. Pri tome mu pak ne stoji na raspolaganju mnogo mogućnosti; točnije, ja ih vidim samo dvije i te sam mogućnosti u stanju prepoznati i opisati kod svake antologije.

Jedan je od tih kriterija takozvana estetska vrijednost. Ne kažem *takozvana* zato što bih u nju sumnjao – jer pjesme tu vrijednost većinom doista posjeduju – nego zato što smo uvijek svjesni da se ta vrijednost ne može dokazati i da u tom pogledu moramo vjerovati antologičaru na riječ. Utoliko više što on u svojoj knjizi nema prilike tu vrijednost obrazlagati, a i kad bi imao, ne bi to mogao učiniti na uvjerljiv i svakome prihvatljiv način. Bilo kako bilo, u toj je koncepciji – ili tome kriteriju – antologija zapravo zbir poetskih tekstova koji su sami po sebi lijepi, kreativni, inovativni, koji, ukoliko, imaju one osobine koje možemo smatrati vrijednima. U okviru takve koncepcije nema mnogo mjesta za razmišljanje o opusima – jer opus može biti golem, a da se u njemu nađe tek pokoja dobra pjesma, i može biti malen, a da vrijednih pjesama bude više – a ni o odjecima pojedinih pjesama i opusa, odnosno o njihovom utjecaju, jer temeljno je mjerilo vrijednost teksta samoga po sebi, bez obzira na to kako tu vrijednost odredimo.

Druga je mogućnost – drugi kriterij – povijesna važnost pjesme i opusa. Tu se gleda kako se pjesnik odnosio prema tradiciji, kakav je i koliki autoritet imao u svoje vrijeme i poslije, kako su ga primali čitatelji, koliko je utjecao na druge pjesnike, koliko su njegove poetičke ideje ostale žive do trenutka kad se antologija sastavlja, ukratko, kako je njegov opus odolio – ili nije odolio – kušnji zaborava. Upravo zbog netom spomenutih komponenata, ovaj se drugi kriterij doimlje nešto čvršćim od onoga prethodnog. To je zato što se odjeci, kritike i recenzije mogu lakše prikazati i dokumentirati nego estetska vrijednost pjesme. No, to je možda tek dojam: nešto je moglo imati u jednom času mnogo odjeka i odmah potom pasti u zaborav, a nešto je drugo moglo proći bez odjeka, ali steći poštovatelje i sljedbenike u kasnijim vremenima.

Moguć je, dakako, i spoj tih dvaju kriterija. Paradoksalno, moguć je prije u praksi nego u teoriji. Jer, na teorijskoj razini lako ga je osporiti, budući da su ti pristupi zapravo logički nespojivi. Ali, zato se u praksi svi sastavljači – svjesno ili nesvjesno – drže neke kombinacije povijesnoga i estetskog kriterija, nastojeći ih pomiriti. Stoga u njihove izbore jedne pjesme ulaze iz jednih razloga, druge iz drugih, ali se svaki put nastoji stvoriti dojam kako su ti razlozi isti. Brlekova je zasluga što je pokazao svijest o tome da i sam spaja ta dva kriterija, a i svijest o teškoćama koje iz toga slijede. Evo kako on to formulira:

Odlika je ovog izbora da daleko veći prostor daje znatno manjem broju pjesnika, koji su objavljivali u relativno dugom razdoblju, čime se nastojalo prikazati razvedenost poetskih težnji i različitost oblikovnih rješenja (...). Također, vremenskim se odmakom nastojalo što je moguće više umanjiti, ako već ne i otkloniti, provizorni karakter vrednovanja – sastavljač vjeruje da je predstavljena poezija trajne vrijednosti, barem koliko to poezija može biti.

I, tako dolazimo do neobično važne točke, koju bih htio posebno naglasiti. U netom opisnoj situaciji, nije subjektivna samo antologija, nego je subjektivan i svaki sud o njoj, jer ni on se ne može osloniti ni na kakve pouzdane kriterije. Ako smijem još jednom posegnuti za paradoksom, mogao bih reći da se antologija može ocjenjivati samo uz pomoć druge antologije, u kojoj će stvari biti postavljene nešto drugačije nego u ovoj koju ocjenju-

jemo. Zbog toga je onaj tko ocjenjuje tuđu antologiju, a ne može – ili ne zna – načiniti svoju, još više izložen svim onim opasnostima koje prijete od subjektivnosti. On je toga ponekad i svjestan, pa mu je zato bolje da vlastitu subjektivnost ne zatomi, nego da je stavi na uvid i od nje pođe onda kad namjeri nešto reći o nekoj antologiji.

Tako ću postupiti i ja: reći ću odmah da je meni nešto bliži onaj drugi kriterij, naime kriterij povijesne važnosti i utjecaja pjesme i opusa, možda i zato što sam se formirao u vrijeme kad se u egzaktne kriterije još ponegdje prilično čvrsto vjerovalo, pa su vjerovali i neki od mojih učitelja. Ukratko, ono što mislim o ovoj antologiji – i što ću sada reći – zasniva se više na procjeni povijesne važnosti onoga što je uvršteno nego na procjeni estetske vrijednosti tih tekstova.

Tako gledajući, ništa od onoga što je u Brlekovu antologiju ušlo ja ne bih izostavio, ali bih rado uvrstio još i ponešto drugo, i o tome ću dalje najviše i govoriti.

Prihvatljiv mi je, ponajprije, raspon što ga je antologičar odabrao. Na taj je raspon ponešto utjecala i težnja da se dobije efektan naslov (a o tome Brlek i govori u popratnom tekstu), ali su jaki i povijesni razlozi da se upravo tako postavi perspektiva. Da je Matoš pjesnik koji zapravo stoji na početku našega moderniteta, danas je manje-više općeprihvaćeno mišljenje, a što se tiče Maleša, i on je već prebacio sedamdesetu, pa se može reći da je antologičar uz pomoć tako ocrtanih granica izborio i povijesni odmak za kojim se ponekad osjeća želja i koji se često ističe kao važna komponenta. Sve to utoliko više što je na taj način zapravo obuhvaćeno cijelo dvadeseto stoljeće u našoj lirici.

Slijedi popis uvrštenih autora: Antun Gustav Matoš (8 pjesama), Janko Polić Kamov (8), Antun Branko Šimić (23), Tin Ujević (32), Miroslav Krleža (22), Ivan Goran Kovačić (1), Jure Kaštelan (38), Vesna Parun (26), Milivoj Slaviček (16), Ivan Slamnig (32), Antun Šoljan (14), Vesna Krm-potić (22), Danijel Dragojević (21), Tonči Petrasov Marović (18), Marija Čudina (22), Sonja Manojlović (18) i Branko Maleš (16). Ponegdje pod istim naslovom ima više pjesama, ali vjerujem da ćemo se lako složiti oko toga da je manje-više sve što je uvršteno zaslužilo uvrštenje.

Pripravan sam prihvatiti Brlekov zahtjev da se manje gleda na to koji su pjesnici ušli, a više na to što je – i koliko – od njihovih pjesama uvršteno. Dobar je primjer za to Ujević, jer ako i jest očekivano što ima mnogo njego-

vih stihova, izbor je originalan, pa tu više ima onih pjesama koje su gotovo zanemarene (ili se barem rijetko ili nikako antologiziraju), a znatno manje onih koje nam se često stavljaju na uvid.

Razumljiva mi je odluka da Slamnigova poezija dobije mnogo prostora u knjizi, jer kako vrijeme prolazi, postajemo sve više svjesni i važnosti te lirike i njezine otpornosti na povijesne mijene. Isto tako razumijem – ostajući i dalje kod Slamniga – antologičarovu odluku da u svoj izbor uvrsti što manje onih pjesama po kojima je taj autor najbolje poznat (nema, na primjer, znamenite *Barbare*), a da istakne one tekstove po kojima se vidi da je Slamnig u ranim godinama volio eksperimentirati s formom pjesme, osobito s njezinom vizualnom komponentom.

Slično bi se moglo kazati i za Kaštelana, jer u antologijama se inače vrti uvijek ista šačica njegovih pjesama, a ovdje je izbor znatno širi. Istakao je Brlek i Šoljana, koji – barem po mome osjećaju – nije do sada bio dovoljno prepoznat kao pjesnik, prije svega zato što je bio silno važan kao prozaik, dramatičar i feljtonist. Pri tome je antologičar skrenuo pozornost i na neke gotovo zaboravljene Šoljanove pjesme (zaboravljene, u dobroj mjeri, i pjesnikovom vlastitom zaslugom, jer ih nije uvrštavao u knjige i izbore) te nam se taj autor ukazao u novome svjetlu.

I još nešto naglašavam: i one pjesme kojima je ovdje posvećena pomalo neočekivana pažnja (neočekivana kad stvar gledamo na podlozi drugih antologija) – poput, recimo, tekstova Marije Čudine – opravdavaju kvaliteto-
tom – ako već ne i utjecajem – svoju prisutnost u ovakvoj knjizi. Ukratko, što se tiče pjesama koje su u ovu antologiju ušle i onih koje nisu, ne vjerujem da bih i sam izabrao znatno drugačije.

Drugo je pitanje što bih uvrstio. Uvrstio bih, jednostavno rečeno, još neke autore, pa makar i po cijenu da oni koji su već tu dobiju nešto manje pjesama. Učinio bih to zato što bih se držao onoga kriterija koji sam prije nazvao povijesnim: zbog toga, naime, što su ti – ovdje izostavljeni – pjesnici bili važni i utjecajni, pri čemu im se ni estetska vrijednost – ako se sad smijem na nju pozvati nakon što sam joj prije odrekao presudnu važnost – nipošto ne bi mogla osporiti.

Ne zamjeram Brleku što nije uvrstio Boru Pavlovića, koliko god da on po svome shvaćanju pjesništva možda u ponečemu i prethodi Slamnigu, koji opet u ovoj antologiji dobiva (vidjeli smo: s pravom) mnogo prostora: možda Pavlović nema dovoljno dobrih (a pogotovo dovoljno utjecajnih)

pjesma da bi ovdje bio zastupljen. Ali, ostao sam začuđen izostankom nekih drugih autora, za koje mi se čini da bi upravo po Brlekovim kriterijima – koje je on oprezno, ali jasno izložio – mogli naći mjesto u ovakvoj knjizi.

Ne mislim tu toliko na Cesarića i Tadijanovića, iako je njihov povijesni utjecaj neosporan, pa se osjeća sve do danas. Ali, mislim na Nikolu Šopa koji je nesumnjivo sasvim autentičan glas u našoj poeziji, a ima u njega i pjesama koje su do sada ušle u sve antologije. Po mome osjećaju, njegove pjesme o Isusu pripadaju u važnu i izrazitu aktivu naše moderne poezije, i to prije svega po kriteriju inovativnosti, dok su tekstovi iz druge njegove faze (*Kućice u svemiru* i drugo) već u više navrata bili isticani kao nešto novo i samosvojno.

Općenito, Brlek kao da je u tridesetim godinama našao malo što za svoj izbor, pa tako nema ni Kozarčanina (koji je nesumnjivo originalan, a postiže i visoke domete), dok je od Gorana Kovačića ušla samo *Jama*, premda taj autor ima i izvrsnih kraćih pjesama.

Dobro je, naravno, što je antologičar na dostojan način prezentirao Dragojevića i Tonča Petrasova Marovića (ovim posljednjim autorom Brlek se na drugome mjestu i detaljnije bavio), ali mi tu nedostaje još jedan pjesnik rođen 1934., a to je Dalibor Cvitan. Jasno mi je da po kriteriju povijesnoga utjecaja – koji osjećam kao svoj – on možda ne bi morao ući, jer je razmjerno kasno (u osamdesetima) pronašao svoj pravi pjesnički glas, ali mi se svejedno čini da u posljednjim njegovim zbirka ima pjesama koje bi – ako ništa drugo – dodale još jednu nijansu slici naše moderne lirike.

Neke će nedoumice možda nastati i kad se dođe do razlogovaca. Iako je njihova poetika prikazana i zastupljena preko ranoga Dragojevića i preko T. P. Marovića, ipak čudi što u antologiju nisu ušli ni Mrkonjić ni Petrak. Mrkonjić je nesumnjivo jedno vrijeme bio poetički najutjecajniji autor, dok mijene u njegovu pjesništvu (od rane hermetičnosti do kasnijih soneta o politici i društvu) lijepo ilustriraju ono što se događalo u našoj poeziji, pa i u književnosti općenito. Petrak, s druge strane, nikada nije bio toliko utjecajan, ali su njegove pjesme – iz devedesetih i kasnije – možda nešto najbolje što je razlogovska generacija dala.

I napokon, tu je još jedan važan izostanak, a to je Paljetkov. Ja razumijem da nije svakome blisko ni njegovo shvaćanje pjesništva, a ni uloga poetske tehnologije u njegovim tekstovima, ali mi se svejedno čini da nije moguće poreći ni autentičnost – pa i jedinstvenost – Paljetkova poetskoga glasa. Kao

što se ne može mimoići ni činjenica da je on za hrvatsku književnost važan po cjelini opusa, možda i više nego po pojedinačnim ostvarenjima.

Kao što se iz ovih primjedaba vidi, ja zagovaram nešto konvencionalniji – a možda i staromodniji – pristup od Brlekova. Ne činim to zato što bih mislio da se u antologiji mora prikazati baš sve što se u našoj poeziji događalo i sve čemu se težilo. Ali vjerujem da bi prisutnost tih neuvrštenih pjesama i opusa pridonijela dojmu kontrasta, pa bi se i ono što je Brlek uvrstio – i do čega mu je očito stalo – bolje vidjelo i jasnije isticalo. Ili, da kažem stilistički: bolje bi se vidjela ona norma u odnosu na koju su uvrštene pjesme bile devijacija.

Ali, naravno, pitanje je je li to što ovdje tražim doista potrebno, je li to ono što trebamo očekivati od jedne antologije. Jer, čim se antologija (dobro) načini, nešto se promijeni: tekstovi su dovedeni u nov odnos, pokazale su se do sada neuočene njihove osobine, slika naše moderne poezije postala je drugačija. A to Brlekova knjiga nesumnjivo postiže, pa bih čitatelju preporučio da ne broji naslove i stihove, nego da knjigu gleda kao cjelinu, jer tek će tako postati vidljive sve njezine vrline. A glavna među tim vrlinama po mome je osjećaju ta što je izbor konzistentan i dosljedan, pa tako knjiga i čini ono što takve knjige moraju činiti. Ona postiže da nakon nje ni naša poezija više ne bude ono što je bila, nego se donekle mijenja, kao što se i inače mijenja sa svakom novom – i dobrom – antologijom.

Uostalom, antologija će biti još, ne samo zato što ima marljivih i energičnih sastavljača, nego zato što za tim postoji potreba: stara se antologija, rekosmo, najbolje osporava i prevladava novom.

Za nekoga tko je – kao Tomislav Brlek – upravo uspješno završio golem i odgovoran posao, to možda i nije osobito ohrabrujuća misao. Ali, po njegovu pogovoru knjizi – a i po ostalim njegovim spisima – jasno se vidi da je on tih osobina svojega posla – njegove privremenosti i relativnosti – svjestan možda i više nego prigodni i tek djelomično kompetentni recenzent kakav se ovdje javio za riječ.

Što je to antologija?

Ivana Sabljak

Zašto su antologije važne?

Antologije predstavljaju važan oblik književne komunikacije u određenoj kulturnoj zajednici, u načelu podjednako namijenjen profesionalnim i neprofesionalnim (rekreativnim) čitateljima.¹ One su izvrsne jer čitatelju pružaju novo i uzbudljivo iskustvo istražujući niz različitih priča. Ako je pismo pamćenje kulture, antologija je njezino jezično dekoriranje – blještav, reprezentativan i nadasve mirisan ukras. U tom tomu: antologija – grč. *anthologia* – skupljanje cvijeća – *ánthos* – cvijet + *légein* – brati, skupljati; antologija ili florilegij (lat. *florilegium* – lat. *florilegus*: berač cvijeća). U navedenim latinskim izrazima sadržano je dvostruko značenje koje antologija podrazumijeva i dvije instance koje su bitne. Jedna je skupljanje cvijeća, a druga označava osobu / subjekt koji cvijeće bere i stavlja u vazuu.

Kao specifičan oblik, a prema nekim teoretičarima i žanr, koji je u europskoj književnoj tradiciji prisutan još od antike, antologija se uglavnom definira kao „zbirka književnih djela, ili njihovih odlomaka, jednoga ili više autora, odabranih prema nekom kriteriju“, a ponajčešće prema umjetničkoj vrijednosti i / ili reprezentativnosti s obzirom na određenu vrstu, razdoblje, tematiku, te nacionalnu književnost ili skupinu književnosti.² Iako je uvjetovan „shvaćanjima, ukusom ili nekim posebnim namjerama“ priređivača koji su pretežito stručnjaci ili tzv. profesionalni čitatelji poput književnika, prevoditelja ili književnih kritičara, antologijski je izbor tekstova namije-

¹ Kristina Grgić, Oblikovanje čitateljskoga ukusa u hrvatskim antologijama svjetske književnosti. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/233169> (pristupljeno 31. ožujka 2023.).

² Milivoj Solar, *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006., str. 23-24; v. i npr. Antun Pavešković, „Antologija kao žanr“, Nova Istra, XIII., br. 1-2/2008., str. 92-93; Vinko Brešić, „Antologija“, u: Hrvatska književna enciklopedija, sv. 1., gl. ur. Velimir Visković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2010., str. 46; Jeffrey R. Di Leo, „Analyzing Anthologies“, u: *On Anthologies: Politics and Pedagogy*, ur. Jeffrey R. Di Leo, University of Nebraska Press, Lincoln – London, 2004., str. 3.

njen određenoj publici, koja može obuhvaćati ne samo profesionalne nego i neprofesionalne čitatelje, motivirane osobnim užitkom i zabavom.³

Kada se antologija sastoji od radova različitih autora, urednik se trudi povezati ih zajedno, tako da teku i zvuče prirodno, izbjegavajući da zvuče različito ili spojeno. Čitateljima kojima često može dosaditi neko štivo antologije omogućuju da istražuju različite teme koje su povezane u jednom uređivanju. Antologije mogu biti izvrsne za akademsko čitanje, što ih čini dobrim izborom za studente. Isto tako učenicima omogućuju pronalaženje eseja, recenzija itd. na jednome mjestu, čineći ponavljanje gradiva ili pisanje eseja znatno lakšim i izbjegavajući odlazak na različita mjesta za tekst. Čitateljima također omogućuju da istražuju čitanja o svojim osjećajima ili željenoj temi, istodobno otkrivajući nove autore za koje možda prije nisu čuli.

Antologije podrazumijevaju donekle posebno čitateljsko iskustvo, koje je unaprijed strukturirano, a može biti i parcijalno, u skladu s individualnim interesima primatelja, ali nesumnjivo je da u svakom obliku recepcije mogu funkcionirati kao važan oblik književne komunikacije, nerijetko kao sredstvo strukturiranja književnosti kao društvene institucije.

Stoga ne začuđuje da su mnogi vrsni književnici i teoretičari sastavili svoje antologije. Hrvatski antologičari su Dragutin Tadijanović, Antun Šoljan, Josip Pupačić, Tonko Maroević, Miroslav Šicel, Krešimir Nemeč, Krešimir Bagić i mnogi drugi, a Joža Skok i Ivo Zalar antologičari su dječje književnosti. Kako antologija označava probrana djela jednog ili više autora skupljenih u zbirku s obzirom na razdoblja, teme, mjesta književne (glazbene ili umjetničke) pravce i slično? Uglavnom se rade antologije koje sadržavaju kratke priče, pripovijetke, novele ili pjesme, dakle, kraće forme, skupljene najčešće u knjigu od jednog sveska. Antologije sastavljene od književnih djela su najbrojnije, ali one mogu biti i glazbene, umjetničke, radijske i antologije televizijskih serija, filmova i stripova, pa i kolekcija videoigrice. U 20. stoljeću antologije su dobile novu važnost jer su izdavači počeli uviđati ekonomski potencijal takvih svezaka. Pisci svih vrsta počeli su tražiti antologije kao način publiciranja svog rada, a antologije su se probile u akademska okruženja. Danas se nalaze na sveučilištima diljem svijeta i koriste se kao izvor za studente da dobiju opsežno obrazovanje o najvažnijim piscima svih vremena.

³ Za pojmove profesionalnoga i neprofesionalnoga čitatelja v. Lovro Škopljanač, *Književnost kao pamćenje. Što pamte čitatelji*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

Knjižnice grada Zagreba u svom fondu posjeduju antologije drama, eseja, govora, odnosno oratorske proze, humora, književnih kritika i prikaza, novela i pripovjedaka, pjesništva, pa i onih na gramofonskim pločama, odnosno mehaničkih zvučnih zapisa. Tu je i zbirka Siniše Škarice, odnosno Antologija hrvatskih šlagera i „Kad je rock bio mlad“, diskografska reizdanja svojevrsni su presjek najznačajnijih izdanja tog žanra hrvatske glazbe od Drugoga svjetskog rata naovamo i time je autor ostvario povijesno i kulturno, a ne samo diskografsko značenje.

Antologije su u najširem smislu zbirke samostalnih tekstova i oduvijek su imale važnu ulogu u očuvanju i širenju pisane riječi, a zbirke kratkih formi, poput poslovice, mudrih izreka i epigrafa, imaju dugu povijest. Književna je antologija, međutim, relativno novijeg podrijetla, a postala je poznata tek tijekom 18. stoljeća, kada se pojavio i sam moderni koncept „književnosti“. Otada je to temeljni dio književne kulture: ne samo da su se književni tekstovi objavljivali u antologijama nego je i žanr antologije uvelike pridonio oblikovanju njihove forme i sadržaja te utjecao na načine na koje se čitao i poučavao, posebice jer se književna kritika razvila u tandemu s usponom antologije.

Antologija je također potaknula inovacije u mnogim razdobljima i na mnogim mjestima pružajući model za oponašanje pisaca različitih žanrova književnosti, tvrdilo se da je forma romana uvelike zaslužna antologiji. To je vjerojatno povezano s njegovom bliskom vezanošću s figurom čitatelja. Antologije su pomogle definirati što je književnost, a bile su presudne za kanonizaciju tekstova, autora i žanrova te za konsolidaciju književnih tradicija. Ne čudi da su oni bili u središtu teorijskih i pedagoških rasprava unutar književnih studija poznatih kao kanonski ratovi, koji su bjesnjeli tijekom 80-ih i 90-ih godina prošloga stoljeća. U toj su ulozi znatno pridonijele raspravama o teorijama i politici identiteta te pristupima kao što su feminizam i rasne studije.

Antologičarsko djelovanje Geze Kikića koji prikuplja djela podunavskih Hrvata u Bačkoj, ugarskom Podunavlju kao dijela jedinstvenog duhovnog i kulturnog prostora sa Slavonijom, Bosnom i Dalmacijom, kao i Stjepana Blažetina koji svojom antologijom *Rasuto biserje, antologija hrvatske poezije u Mađarskoj 1945. – 2000.* predstavljaju značajnu sponu, alku u povijesnom lancu cjelovite hrvatske književnosti.

Preko Kineskog društva pisaca hrvatska se poezija u *Antologiji hrvatskog novijeg pjesništva* Ervina Jahića probila i do kineskih čitatelja, a antologija kineske poezije *Susjedstvo u oblacima* do hrvatskih čitatelja.

Dvojezična pjesnička hrvatsko-bugarska antologija *Mama i Ljubav – sol života* u izdanju Slavske književne i umjetničke akademije u Hrvatskoj, 30 bugarskih i 30 hrvatskih uvrštenih pjesnika, posebno su važne za promociju pjesništva, bolje razumijevanje jezika i učvršćivanje hrvatskih veza.

Zaključno možemo ustvrditi da su antologije važne jer čitateljima daju uvid u najrazličitija mjesta i iskustva, viđena očima raznih pisaca. U Knjižnicama grada Zagreba, narodnim knjižnicama, za rekreativno čitanje najčešće se posuđuju antologije *Antologija hrvatskog humora* sastavljača Fadila Hadžića i antologija hrvatske znanstvene fantastike *Ad Astra: antologija hrvatske znanstvenofantastične novele 1976. – 2006.*, uredili Tomislav Šakić i Aleksandar Žiljak.

Profesionalni čitači čitaju antologije koje prikupljaju kanonska djela. Kada su antologije uspješno stvorene, one se doimaju kao jedinstveno djelo, unatoč činjenici da se priče, pjesme itd. unutar njih mogu prilično razlikovati jedna od druge. Čitatelj može antologijom otići iz jednog razdoblja ili žanra u drugi ili prelaziti s jedne teme djela na drugu. Kad čita antologiju, malo je vjerojatno da će čitatelju, bio on profesionalan ili rekreativan, dosaditi tema, jer je vrlo promjenjiva i napisana u mnogobrojnim različitim stilovima.

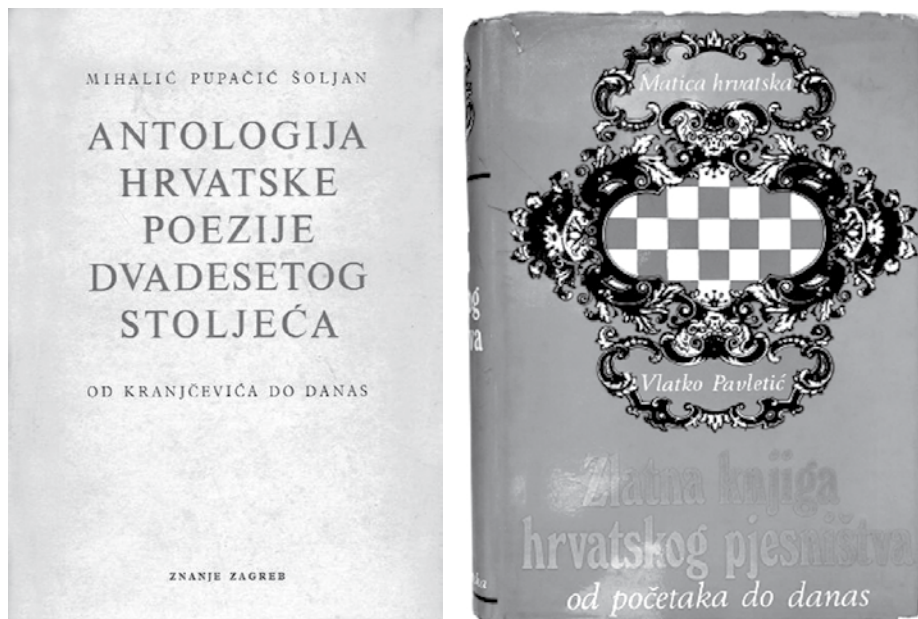
Ana-Marija Posavec

Antologija: subjektivan i ovjeren izbor književnih tekstova mozaične strukture

Proučavateljima i poslenicima književnosti, mahom akademikima i profesorima, književnim povjesničarima, teoretičarima, književnicima, prevoditeljima, književnim kritičarima, studentima, dakle – čitateljima prije svega, antologija kao pozamašno knjigovno ostvarenje već desetljećima na hrvatskom tlu ne predstavlja nepoznanicu. Štoviše, u navedenim krugovima, koji svojim djelovanjem utječu na dinamiku aktivnoga života hrvatske književnosti, i više je nego pohvalno na polici u fakultetskom kabinetu ili u privatnoj knjižnici vlastitoga doma imati i do nekoliko *starijih* i *novijih* izdanja književnih antologija koje potpisuju zvučna imena. Zavirimo li u ne tako davnu prošlost, nametnut će se činjenica da je posljednjih sedamdesetak godina obilježeno nemalim brojem objavljenih antologija. Međutim, što će nam, zapravo, *antologije*? Čemu one doista služe, kome su potrebne i koja im je svrha; tko ih i prema kojim / kakvim / čijim kriterijima sastavlja, kakvi ih tekstovi čine, kakvu ulogu ostvaruju u književnoumjetničkom diskursu, a kakvu u nakladničkom, kako njihova pojava utječe na književni kontekst vremena u kojemu su napisane / sastavljene / objavljene / komentirane?

Ovaj ću kratki rad o antologiji nastojati oblikovati kao odgovore na postavljena pitanja.

Rekonstruiram li u pamćenju svoju poziciju studentice, na prvi spomen antologije u sjećanje naviru profesori s kolegija o književnosti i usmjeravanje studenata tim, obimom pozamašnim tvrdoukoričenim knjigama gdje će za izradu seminarskoga rada ili pripreme za ispitni rok pronaći zadane pjesme, prozu ili ulomke pojedinih drama, s posebnim naglaskom na uvodne riječi priređivača. Bili smo svjesni da se radi o zbiru književnih tekstova (kvalitetnih, važnih, *onih tekstova koji nam trebaju*), ali rijetko je tko, u to bezbrižno studentsko doba, propitivao antologiju kao – ostvarenje. S tim na umu, podsjetimo i da termin *antologija* nastaje spojem dviju riječi – grč. *anthos* (cvijet) i *legein* (brati, skupljati), dok latinska verzija *florilegium* /

florilegius ukazuje na *proces branja cvijeća*, odnosno *berača cvijeća*. Mislimo li antologičara prvenstveno eruditom, entuzijastom *berača* (poezije, proze, drame...) s istančanim osjećajem za estetiku, zavidnim književnopovijesnim i književnoteorijskim znanjem, poznavateljem recentne književne produkcije te strastvenim čitateljem, opažamo da u procesu pisanja te sastavljanja antologije *branje* (skupljanje) prelazi u *probiranje* reprezentativnih tekstova. Daljnji proces *slaganja* dovodi i do krajnjega rezultata – antologijskoga zbira tekstova koji bi, metaforički (iz)rečeno, mogao funkcionirati poput buketa cvijeća od kojega nam zastaje dah. Odmaknemo li se od takvoga idealiziranog shvaćanja antologije kao ostvarenja, dolazimo do ozbiljnosti i zahtjevnosti puta antologičarova *probiranja*. Antologija predstavlja samo jedan od nekoliko tipova izbora (većinom pjesništva); njoj se uz bok nalaze hrestomatija (ili izbor), panorame i pregledi. Predmet antologijskoga bavljenja može biti cjelokupno nacionalno pjesništvo, određeno pjesničko razdoblje, antologije određenoga prostora ili određena poetika (Sorel), a u središtu mogu biti tekstovi jednoga autora ili tekstovi više odabranih autora. Tekstovi u antologijama odabirani su prema nekom kriteriju, prema (uvjetno rečeno) umjetničkoj vrijednosti ili pripadnosti nekoj književnoj vrsti. Izbor je uvijek određen shvaćanjima, ukusom ili nekom posebnom namjerom prire-

đivača (Solar). Razvidno je da je fokus usmjeren upravo priređivaču (antologičaru) i njegovoj odgovornosti prema izboru te uvrštavanju tekstova u antologiju prema odabranom kriteriju, stoga objavljene antologije dolaze i pod kritičarsko povećalo kako bi se ustanovilo je li antologičar uspio postići zadani cilj. Individualnost i subjektivnost posebno su izražene pri sastavljanju antologija. Profesor će Sanjin Sorel (2006.) misliti *antologiju kao muzej* te naglasiti da „se u njoj događa promjena smisla povijesti književnosti jer se temelji na selekciji i kombinaciji“. Selekcijom se obavlja, slobodni smo reći, i svojevrsno (in)direktno vrednovanje književnih tekstova – važni su antologičarovi razlozi zašto su neki tekstovi odabranih autora u antologiju uvršteni, a zašto neki nisu. Antologičar će stoga stihopise (ili prozopise, ulomke drama...) pojedinih autora isključiti iz antologijskoga zbira, dok će ostale ukomponirati s većim ili manjim brojem tekstova. Osim arhiviranja tekstova, antologija prikazuje i ujedno čuva podatke o autoru, kontekstualizira odabrani književni tekst i naglašava, uglavnom u skladu s karakterom antologije i postavljenim kriterijima, poetiku autora. U tom se tonu ukazuje i na izložbeni karakter antologije, s ciljem predstavljanja (reprezentacije) i komunikacije gdje je uključen stručni, implicitni čitatelj te čitatelj izvan državnog prostora (Sorel).

Pobrojimo li književne antologije, od Ranjinina zbornika do naših dana, nemoguće je izbjeći ushit i čuđenje nad pozamašnim troznamenastim brojem objavljenih raznovrsnih antologija. Vjerujem da nema slavista koji u rukama nije držao *Antologiju hrvatske poezije dvadesetoga stoljeća od Kranjčevića do danas* (Mihalić, Pupačić, Šoljan, 1966.), *Zlatnu knjigu hrvatskoga pjesništva* (V. Pavletić, 1970.), *Antologiju hrvatske proze* (P. Šegedin, 1956.), *Antologiju hrvatske drame od Marina Držića do Miroslava Krleža* (M. Matković, 1958.), *Antologiju fantastične proze i slikarstva* (prir. B. Donat i I. Zidić, 1975.), *Antologiju hrvatske novele* (K. Nemeč, 1997.), *Uskličnike* (1996.) Tonka Maroevića, *Koreografiju teksta* (2003.) Gorana Rema ili pak *Međaše – hrvatsko pjesništvo dvadesetoga stoljeća* (2004.) Zvonimira Mrkonjića te mnoge druge vrijedne antologije (posebno one s izborom dijalektalnog pjesništva), u ovom radu nespomenute zbog ograničenja slovnih mjesta, ali nipošto manje vrijednih.

Antologija književnih tekstova, nakon prvog predstavljanja javnosti i u trenutku kada se prvi primjerci pojave na policama knjižara, kao i svako reprezentirano i izloženo djelo – živi svojim životom. Tada je i legitimno

usporediva s ostalim, najčešće prijašnjim antologijama. Da je suvremenim čitateljima te kritičarima kao ocjenjivačima stalo do onoga što (ni)je u antologiju uvršteno, na koji način i zašto, potvrđuju reakcije i komentari na antologiju Tonka Maroevića (2019.) s naslovom *Svjetlaci – Hrvatsko pjesništvo trećega poraća (1996 – 2019)*. Važnim držim spomenuti i najnoviju, krajem minule 2022. objavljenu antologiju Tomislava Brleka naslovljenu *Od Matoša do Maleša – antologija moderne poezije s hvalevrijednim Premisama* na kraju djela koje rasvjetljavaju antologičareva polazišta, intencije, znanje i „antologičarsku metodologiju“ (Kolar).

„Bilo bi dobro da ova antologija izazove što više razgovora“, napomenuo je Mate Meštrović u svojem prikazu *Antologije hrvatske poezije, od XVI stoljeća do naših dana* (A. Šoljan, 1966.). Razmotrimo li pedagošku i komunikacijsku narav antologije – ona uistinu jest djelo mozaičnoga karaktera koje potiče razgovor, komentiranje, raspravu, kritiziranje, propitivanje. Antologiju ćemo, prema tome, misliti autorskim radom s naglašenim antologičarovim preferencijama, spoznajnom snagom, ostvarenom metodološkom uvjerljivošću, vrijednosnim idealima. Antologije su dosezi ostvarenja koji, prema primjerima iz minuloga vremena, u aktualnom književnom i kulturnom životu utiskuju sobom trag, uz nezaobilazan pečat antologičara čiji izbor tekstova i obrazloženja kritičari i čitatelji propituju ili, u najboljem slučaju, u potpunosti prihvataju.

Andreja Šagud

Antologije kao poticaj za daljnje čitanje

Kad čujem riječ antologija, pomislim na zbirku izabranih djela jednog ili više autora. I to je u skladu s općenitom definicijom ovog pojma koju svi poznajemo još iz školskih dana. Ima tu i stručnijih objašnjenja, pa je jasno da svaka zbirka nije antologija, ali u svakodnevnom govoru znamo o čemu se radi. Pogotovo kad se radi o književnosti.

Kao knjižničarka u gradskoj knjižnici, s antologijama, u ovom širem smislu, susrećem se svakodnevno. Naša polica prepuna je raznih antologija poezije, proze, drame, eseja... Književne antologije najčešće sadržavaju kraće forme, pa su tako antologije pjesama i kratkih priča najbrojnije. Svaka od njih jedinstvena je zbog izbora djela koje se u njoj nalaze. To je, naravno, zasluga sastavljača koji se s pravom smatra autorom antologije. Bilo da je namjera autora predstaviti određeno razdoblje ili temu, pa se pritom vodi nekim objektivnim kriterijima, u konačnici antologija je odraz sastavljača i njegovog subjektivnog, potpuno osobnog izbora.

Ima antologija koje obuhvaćaju određeno, šire ili uže, razdoblje – npr. *Antologija hrvatskoga pjesništva: od davnina pa do naših dana*, *Antologija hrvatske poratne drame (1996.-2011.)*, *Antologija hrvatskog književnog eseja XX. stoljeća*, *Antologija novije francuske drame*, *Antologija pjesništva engleskog romantizma* i sl. Obuhvaćaju geografska područja od najmanjeg do najvećeg – *Antologija pjesništva otoka Krka*, *Banijska književna antologija*, *Antologija francuskog pjesništva*, *Nepoznati susjed: antologija s jugoistoka Europe*, *Festival!: antologija europske kratke priče*, *100 najvećih djela svjetske književnosti*... Okupljaju djela različitih žanrova – *Antologija hrvatske znanstvenofantastične priče*, *Horor priče za laku noć*, *Xxx-files: antologija hrvatske erotske proze*, *Sve ljubavi: izbor iz ljubavne poezije Latinske Amerike*, *Krist u hrvatskom pjesništvu od Jurja Šižgorića do naših dana: antologija duhovne poezije*, *Kip domovine: antologija hrvatske rodoljubne poezije XIX. i XX. stoljeća*...

Osim što pružaju uvid u neko povijesno razdoblje, odražavaju i društvene prilike, kao npr. *Ispod stola: najljepše antikorupcijske priče*, *Greatest*

shits: antologija suvremene hrvatske gluposti ili *Blog-priče*. Neke antologije okupljaju određene skupine autora – mlade, žene, sudionike nekih tribina, radionica, festivala, pokreta i sl.: *Bez vrata, bez kucanja: novi hrvatski prozaici* (autori rođeni od 1980.), *Bolivijke pričaju: antologija suvremene pripovijetke*, *Antologija Jutra poezije*, *Sve priče: antologija nepoznatih autora*, dok neke okupljaju djela za određenu skupinu čitatelja – *Antologija hrvatske dječje poezije*, *Glavni junak – tinejdžer!: antologija hrvatske proze za mlade 1991. – 2008.*

Antologije zadivljuju raznolikošću tema i motiva. Nalazimo tako izbore najboljih priča ili pjesama o ljubavi, moru, Božiću, ženama, glazbi, Bogu, ratu, majci, gradovima (Zagreb, Vukovar, Pariz...), ruži, djetinjstvu, iseljničtvu, likovima (Petrica Kerempuh)..., a za fond svake knjižnice posebno su značajne antologije zavičajne tematike, zavičajnih autora te one koje sadržavaju djela na dijalektu.

Antologije su podjednako namijenjene znanstvenicima i studentima kao i prosječnim čitateljima. Upravo takvi prosječni čitatelji posežu za antologijama kako bi dobili (skraćen) uvid u povijest književnosti, bilo hrvatske ili svjetske. Antologije čitateljima omogućuju upoznavanje s nekim svjetskim književnostima i autorima čija djela možda ne bi imali prilike pročitati, posebno u manjim knjižnicama. Neki članovi naše knjižnice, potaknuti znatiželjom, dohvaćaju antologije određene tematike, a neki su, jednostavno, ljubitelji kraće forme određenog žanra. Bilo da su čitatelji motivirani zabavom, općom kulturom, užitkom u čitanju ili školskom ocjenom, antologije im mogu pružiti ono što trebaju te potaknuti njihovo zanimanje za daljnje čitanje. Možda bi upravo to mogao biti jedan od kriterija za vrednovanje antologije. Jer kako vrednovati osobni izbor jednog autora? Kriterij, primjerice, može biti dosljednost u obradi teme ili značenje izabranih autora i vrijednost njihovih djela za neko razdoblje. Ali ono što jedan autor smatra značajnim antologijskim djelima neće se vjerojatno naći u izboru antologijskih djela nekog drugog sastavljača. Jer antologija je, kao i književnost, subjektivna – za autora i za čitatelja koji ipak, na kraju, ima zadnju riječ.

Diana Rosandić Živković ŠČ!

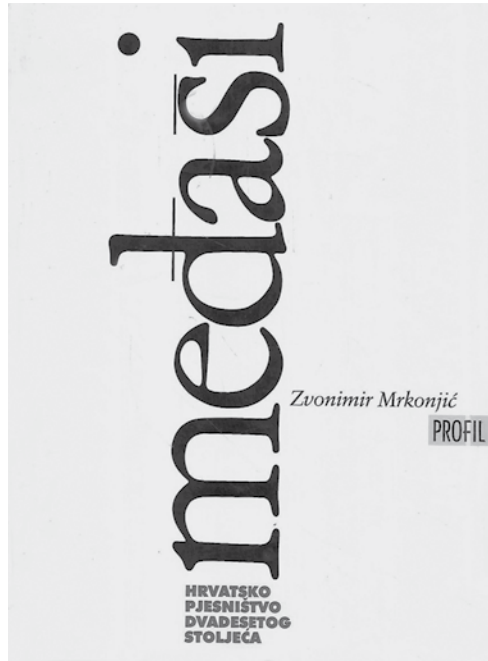
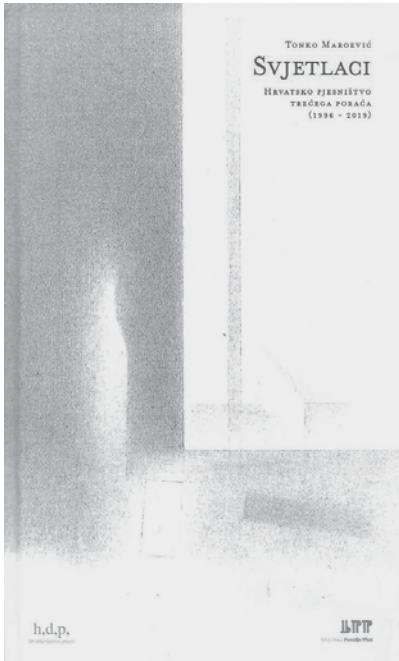
Ruksak koji sam nosila u pećinu bio je težak, ali nisam htjela da se u knjige uvuče vlaga iz smrznutog stana na Vulkanu ili školska memljiva plijesan što se taložila prekomjernim nerazumijevanjem. Po povratku iz Njemačke trebala sam krenuti u treći razred osnovne škole. Nakon što sam svladala matematičke zadatke, pedagog mi je dao čitati rečenicu iz udžbenika: „Miš lovi mačku.“ Zapela sam kod slova Š. Prstom je pokazao drugu: „Mačka lovi miša.“ Stala sam na Č. Slegnuo je ramenima rekavši mojoj zbu-njenoj majci: „Mama, ŠČ se mora naučiti!“ Dodao je da sam sitne građe pa se razlika u godinama neće primijetiti. Uzalud njemačka svjedodžba s dva položena razreda i moje suze, nitko se nije dosjetio da preko ljeta svladam slova koja ne znam. U tom bih slučaju vjerojatno sjedila u razredu s Prljom iz Leta 3, a onako sam ponovno postala prvašić.

Užasni bolovi u pleksusu pri svakom obveznom čitanju lektire trajali su dugo, dok nisam zahvaljujući velikoj IBM, nakon *Priča iz davnine*, dobila 3D ključ, spretni model nevidljivog mikrosenzora s trideset konačno zavoljenih slova, ustrajnog vodiča koji me motivirao koristiti blagodati članske iskaznice gradske knjižnice. Trebalo je duboko promišljati o vlastitom iskazu životnih putova da ne bih ostala u zatvorenim čahurama ranjene prošlosti. U rokovnike akumulirati vlastite impresionističke skice koje su neprestano nadirale snažnim, vizualnim metaforikama uz pomoć čitanja najboljeg od najboljih. Tako sam, na skrivenom vrhu stubišta Vile Marija na Pećinama, pokraj kovane ograde čija se kapija nikada nije otvarala, nepronadana od obitelji i škole, uzimala predah od turobnog života. U izoliranoj šutnji postajala sam pozoran istraživač gonetanja začudno isprepletenih karika mnogoznačnih rečenica i stihova. Neki su vidjeli kako srčem more, šaptali: „Poludjela od soli“ (ne od boli), ali nisu znali da sam u moru pronašla vrulju, podzemni izvor, i da sam u plićaku pila čistu vodu kad god bih ožednjela. I gledala bih gdje se Pupačićevo *More k meni penje*, o baš se penjalo, i kako *Bez riječi, bez pokreta val dolazi po jedrilicu, labor s grane neprimjetno prelazi u izuzetno plavi vid. Cvijeća se njišu i drže za svoje*

tlo... u Dragojevićevom *Ljetnom danu*. I postajem svjesna da *Pred morem, kao pred smrću, nemam tajne*, kao ni Parunica, i da Ujević zauvijek *živi i jest u svima i bezimeno ustraje u braći* pjesnicima pa dignem pogled prema nebu. Vidim *Pobratimstvo lica u svemiru* koje potiče na originalan Let bez straha, shvaćajući da imam snagu za kretanje na vlastiti pogon. Učvršćujem skije na noge, stavljam cvjetni vjenčić umjesto kacige, u polučučnju s visoke skakaonice odrazujem se s ruksakom na leđima, s dvjema olovkama umjesto štapova (neke stihove moraš podcrtati da ostane trag na bjelini, kao da skijaš po snijegu, a ne po cvijeću) i krećem u zalet koji je s jedne određene točke uspon, a onda nagnuće i silazni let na stazu koja je savršeno izbalansirana u miomirisnu vožnju, s prepjevima svemirskih jezika na prekrasan hrvatski, koji je rastvorio čaške rasprostranjujući opojnost vijugavih livada s beskrajnim mnoštvom cvjetova svih boja i oblika, s rimom i bez nje. Knjige postaju skije, sanjke, svemirski brodovi i leteći tepisi za dušu koja voli visine. Nakon dugog skrivanja, primijetila sam da je pokraj zidića niknuo neobičan cvijet. Kad je dostigao visinu mojih očiju, nagnula sam se da ga pomirišem, on me – pljunuo! Prestrašila sam se da ću oslijepjeti i napustila skrovište. Nedirak! Ne samo da ga ne treba dirati nego ga je bolje i ne pogledati jer se razmnožava tako da prospe sjemenje po tebi.

I tako nekako brzo prijeđeš iz pupoljka u cvijet dajući plod te jednog dana s užegle livade na kojoj se ipak noću, kad svi zaspe, uspiješ sjetiti onih nadahnjujućih poljana i ne odustaješ od Leta, pa stigne vijest od Kulturno-prosvjetnog sabora Hrvatske da si osvojio nagradu za pjesništvo uz poziv na 3 dana sudjelovanja na manifestaciji uz uručenje Diplome. Ushićeno skačeš u zrak i bez one skakaonice koja je uzrok svemu, a svekrva kratko ispljune da neće čuvati dijete jer se „po hotelu bez muževa potucaju samo pijandure i kurbače“. Srećom je Prvi imao povjerenja znajući da mi nagrada puno znači, preuzevši brigu oko malene.

Upoznaješ *posestrime i pobratime* (s nekima postaješ vječni prijatelj), vidiš da većini osama nije tugaljiva, nesigurna, plašljiva ili očajna, također pokušavaju urediti stil poniranja kroz vlastite rokovnike. Raduješ se dopuštenju zaviriti u nacрте njihovih letećih mašina, zaključiš da ti je taj Let 3 donio energiju za ugrijati one male beskućnike u glavi, koji žele biti pjesmom i dobiti prostran dom za gostoprimstvo budućim čitateljima. I onda se zadnjeg dana zaprepastiš otkrivši da je i na tom poticajnom prostoru izrastao Nedirak! Jedan od izbornika (nije ŠČ), koji ti je sve vrijeme

nudio objavljivanje u časopisu što ga uređuje, ponudi ti se nakon druženja kavalirski te otpratiti do sobe. Na vratima ti kaže da se njegova, u kojoj je sam, nalazi točno ispod tvoje (u njoj cimerica već spava) i nek se samo spustim dolje. Hladno sam rekla kako nije teško spustiti se na njegov nivo, ali da bi mi bilo teško ponovno se podići na svoj. Naravno, osim što me više nije pozdravio, pjesme koje sam poslala nikad nisu objavljene. Pokazala sam svekrvi veliku, srebrnu diplomu ponosno rekavši: „Sad sam diplomirana pjesnikinja!“ a znam da se pitala jesam li postala i ŠČ, Šuplja Čuča.

Nekad se treba maknuti s puta. Kasnije sam se udala za člana DHK-a komu sam postumno objavila sedam knjiga i mislila sam da sam na taj način otplatila dug kolegama jer je jedan pjesnik u životu jedne pjesnikinje sasvim dovoljan. Očito za sjećanje njegovih 26 dana članstva nije, nije pomoglo ni to što sam mu (u ime Društva) podigla spomen-ploču na rodnoj kući. Nakon toga bilo je svega: i podmetanja noge da bi mi se spriječilo zatvaranje vrata sobe (Šteta Čišćenja Čizmi na rivi), i vikanje imena u gluho doba noći, zbog čega sam ujutro zamolila da dotični koji se prepozna iz cijenjenog skupa ubuduće upotrebljava prezime željene, jer smo se cimerica imenjaki-

nja i ja gotovo potukle dok smo trčale prema vratima koja će prva otvoriti misleći da je za nju. Puno tako malih, gotovo simpatičnih sličica za zbirku pripovjedaka i neke koje su neopisive. Iako smo dijelili ured i obostranu antipatiju, na našoj prvoj i posljednjoj kavi glavni urednik, inače zaražen bogopsovkom, nije se libio upitati troši li me tko i na koji način volim biti trošena, pošto je od smrti Pjesnika prošlo već poprilično. Smirenim tonom kratko sam objasnila, po konsterniranoj faci zadovoljno sam mogla zaključiti da sam mu Šibnula Čunu ŠČ do jaja. Više mi se nije obraćao. Drago mi je da nisam zaboravila upotrijebiti konobarski jezik ako zatreba. ŠČ.

Nakon Šesnaest Časnih godina, dok mi je umirala majka, u Rijeci se pomiješao Škorpionov i zmijski otrov te sam ostala bez posla, nitko me nije zaštitio opravdavši se: „Društvo se ne miješa u rad Ogranaka.“ Nisam se htjela parničiti. Čegrtuša je na primopredaji hladno rekla: „ŠČeš se već ti snać!“ Stavila je moj ključ u svoju torbicu i vratila se svom trктору. Nisam se čudila ni kad mi je kritičar izvrijeđao dvojezičnu zbirku usmjerivši fokus na fotografiju na ovitku (gledam čovjeka u oči, pa što? ŠČ?), ne spomenuvši da je osvojila prvu nagradu za najbolje prevedenu knjigu pjesama na talijanski jezik i da su mnoge pjesme iz nje nagrađivane te uvrštene u panorame i zbornike.

Naučila sam čitati odvajajući tekst od osobe, kao što se odvaja kost od moždine; nije isto pjesma koja ti postaje disanje dok putuješ predivnim krajobrazima i njezin zarobljeni autor kojem bolje da nisi trn u oku.

Srećom, većina kolega i kolegica divne su osobe, krasni autori, prilazim im s poštovanjem kao dragocjenoj posudi iz koje mogu piti; vrulji u moru kojom gasim žeđu za oseke i plime. Oni mi dopuštaju društvene eksperimente, pozivaju me u suhe stanove bez ikakvih loših primisli, vole me jer sam takva kakva jesam, nekom Ruža, nekom Nedirak. Danas su njihove knjige s posvetama spremljene u kutije na paletama. Na policama nisu ostale ni antologije. Prazna biblioteka nalikuje mrtvačnici, cijeli prostor prekriven je crnim građevinskim najlonom. Jer kada *volim Grad koji teče*, a ne kad prelijeva, stan koji sam dobila za izniman doprinos kulturi strahovito prokišnja, tako da je dio knjiga nepovratno uništen. Zavidnici su sretni, jer zašto da ja 22 godine neprekidno gledam gdje se *more k meni penje*? Neki Šišmiš Častohlepni koji bi mi se napio krvi kad bi se želio razotkriti zaželio se prvog reda do mora, silom me tjeraju zabranjujući ikakve popravke. Ne žele priznati ulaganja, nude, ali ne pokazuju zamjenski stan. I Društvo kao

da je u gluhoj doba noći, čeka nadahnuće. U programu je navedeno da će se brinuti za siromašne i potrebite Štovane Članove, ali nakon dopisa ni ŠČ!

U lučici čujem: „Diana, ŠČemu škrtost? Mogla bi dati, pa bi ti bilo bolje.“ A poveselila sam se kako sam konačno ostarjela i da će me sad vrednovati kao umjetnicu, no moroni i dalje pale svoje motore i traktore. Ostajem njihovo otporno ŠČudo, izolirano u Špilji-Čardaku koji je nekom tajkunu zapeo za oko. Po lijepom vremenu sušim kilometarske najlone i izlijevam bujole pripremajući se za nove oborine. Na krovnoj terasi niče polje Nedirka, korijen mu ožiljava preko cijele površine i trusi mi zidove. Ribare molim donaciju plastičnih kanti kako bih na plinskom štednjaku imala u čemu skuhati juhu? Straše me da ću umrijeti od udara struje, ne razumiju da trpim od tuđe zavisti. Dva i pol mjeseca bez struje, zimi. Za pljuska iz razvodnih kutija na stropu počinju eksplozije. Ipak, s termoforom vruće vode svaku večer mirno odlazim na spavanje. Po kiši ne palim svjetla ni računalo. Imam dovoljno svijeća i olovaka. ŠČu se ja već snaći, ŠČe, ŠČe, proći će sve. Normalne pjesnikinje mogu putovati i stvarati, ja za oblačna vremena čitam još samo vremensku prognozu. Dobro znam u čijim je rukama moj život. Pomirila sam se s tim da ne moram biti zastupljena u nekoj Antologiji, važnije je da mi se ime nađe zapisano u Knjizi Života. Kako naučiti opraštati neprijatelju i zatražiti oprostjenje postaje veći izazov nego napisati dobru pjesmu, iako neću odustati. Bit će lakše kad ograne mlado sunce s visina. Onda tu, antologijsku, treba brzo ŠČepati, jer samo siloviti osvajaju Nebo (a ne silnici!). ŠČ!

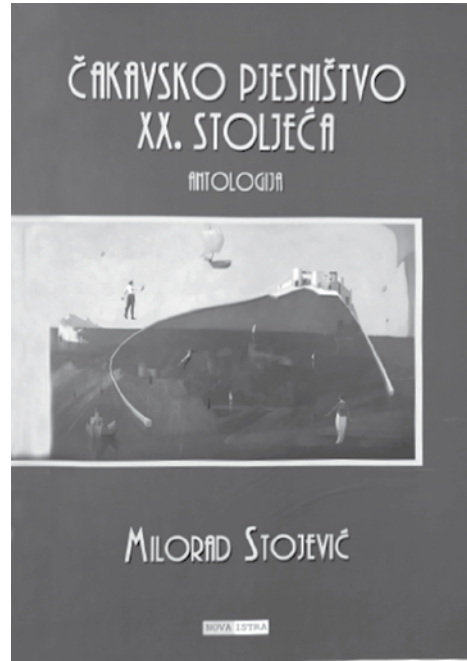
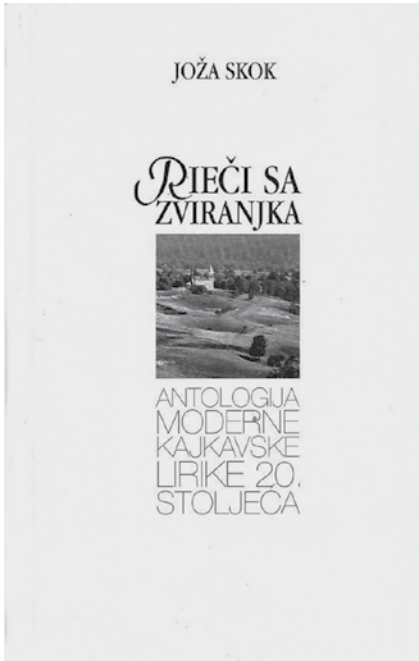
Božica Brkan

Antologije bez narječja

Neke pjesme i pjesnike vjerojatno nikad ne bih čitala da ih nisam otkrila u nekoj od antologija. Kada sam prije više od pola stoljeća ulazila u svijet knjige i čitanja uz *100 djela* ili *zlatne* knjige, antologije tekstova prema temi, razdoblju, književnoj vrsti..., neke od njih doista su bile prekretnice, razmeđa u povijesti književnosti, i bile su, kako im ime govori, pomno izabrano cvijeće, cvjetnjaci. Mogli smo vjerovati u upućenost i ukus antologičara te se prema njima izgrađivati izoštravanjem vlastitih umjetničkih kriterija, stila, jer nije bilo dvojbe o klasicima, bardovima, kanonima, a kamoli anarhije kriterija i totalne dezorijentiranosti u *(ne)sviđanju*.

I dalje se antologičari na sve mile fele, ali rijetko na razini kao što to čini, recimo, Tomislav Brlek u *Od Matoša do Maleša*, s čijim se izborom možete *(ne)slagati*, ali ne možete ne vidjeti *antologiju moderne poezije* i – čitati je s uzbuđenjem. *Antologičari*, čini se, sve manje i čitaju i čak nije neugodno to javno istaknuti kao osobitost, valjda kreativnu. Ništa zato što su često zamjetniji ispušteni od uvrštenih. Dokidaju li to antologije same sebe? O tome nema ni kompetentnih rasprava (ma kakva estetika!), a kamoli polemika, osim obično paraliterarnih, sklepanih na nekoj od društvenih mreža s pokojim furioznim *hejtom* u korist kruga i plemena odnosno ovoga ili onoga društva, udruge, izdavača, mjesta okupljanja, zavičaja... Nikako motivirajuće da se bude i u umjetnički poticajnom društvu.

Ma kako zanimljivi, skroviti ostaju bitni primjeri. Svojom bibliotekom za Disput *Na tragu klasika* Irena Lukšić stvorila je za hrvatske čitatelje i iznimno probran svjetski izbor romana ili proze, koji nitko nije nazvao antologijskim, iako to jest znatno više od piarovski razvikanih *antologijskih* romana koje sezonski štancaju različiti izdavači. Znanstvenica, književna kritičarka, prevoditeljica i zaljubljenica u poeziju – a da sama nije pjesnikinja – Željka Lovrenčić tijekom dva desetljeća priredila je što u časopisima, što kao tiskane ili e-knjige na hrvatskom, a što na španjolskom, desetak vrsnih izbora/panorama, i bez priljepka *antologijski*, od po samo nekoliko do čak pedesetak recentnih pjesnika po svom ukusu i dobro prihvaćenih u čitatelja od Španjolske, Čilea, Kolumbije, Crne Gore, Rumunjske... Pjesnikinja Ana

Horvat uz više tiskanih antologija poezije o životinjama, o stablu i šumi, o moru i o ljubavi osmislila je, odabrala i uglavnom sama i financirala internetski portal – antologija hrvatske ljubavne lirike od 19. do 21. stoljeća *Hrvatska ljubavna lirika*: www.pjesnici-ane-horvat.net. U pojedinačnim digitalnim knjigama uvršten je već 221 autor, svaki s petnaestak pjesama.

Kao autorici osobito mi je zanimljivo kako su – obično ne isti – i naj-upućeniji izriječom protiv naznake da su bilo kajkavski bilo čakavski ma i *samo književni jezici*, nego tek dijalekti hrvatskoga jezika, ali je vrlo zanimljivo da posljednjih ne godina, nego desetljeća, kad nam nacionalni jezik zapravo nitko ne tlači osim nas samih, i u najsveobuhvatnijim antologijama hrvatske poezije najuglednijih i priznatih antologičara nema ni jedne dijalektalne pjesme. Čak su i autori koji pišu i na standardu i na dijalektu zastupljeni isključivo tekstom na standardu, s obrazloženjem koji ne mogu smatrati utemeljenim, ili da pjesme na dijalektu izlaze iz *drugoga jezičnog sustava* (valjda za razliku, primjerice, od žargona) ili po mome mišljenju profesionalno sramnim kako antologičar *to ne prati* (ne zaslužuju ni da ih pobrojim, iako pratim!). Oko jedne od takvih, *Svjetlaca* (2019.), inače

uglednoga i odličnoga pjesnika Tonka Maroevića, nabujala je vrlo zanimljiva polemika i u časopisu *Artikulacije*, u kojoj su mnogi, koji bi trebali biti mjerodavni, odbili sudjelovati također jer *ne prate* ili ne htijući se zamjerati kako ih nekom novom prilikom možda ne bi zaobišle neke druge antologičarske milosti i taštine.

Svojedobno je upućeni Mario Kolar (i knjigom!) ustvrdio kako *bez kajkavske nema suvremene hrvatske proze*, ali suvremene hrvatske poezije i u izrijekom hrvatskim antologijama očito mora biti bez kajkavske, jer se nije našao netko tko bi poput mladoga i očito ambicioznoga znanstvenika i književnoga kritičara to ustvrdio i potkrijepio za poeziju, osim ako se ne računa što je baš on uzvitlao ustajale vode spomenutom anketom. Pa da barem pisci antologija povremeno zagledaju u dobre dijalektalne.

Svoju nakanu odavno je prerasila zavičajna *Kajkavska lirika Moslavine* (2009.) Dražena Kovačevića sa šestero pjesnika, predstavljena na petnaestak mjesta, uglavnom sela, u sve tri moslavačke županije, i nije samo mene potaknula da se vratim ozbiljnom književnom pisanju. Da na spominjem antologiju kajkavske poezije 20. stoljeća *Rieči sa zviranjka* (1999.) Jože Skoka i antologiju recentne hrvatske kajkavske poezije Ernesta Fišera, *Moderne kroatiške kajkavische Lyrik* (2015.) u prijevodu Borisa Perića na Hochdeutsch poput Krležinih *Balada Petrice Kerempuha!* Ma što kajkavcima predstavljali Domjanić, Galović i Krleža, ne mogu recentne antologije završavati zadanim pjesnicima otprije stoljeća! Nagrađivana za priče na standardu osobito se ponosim kajkavskom pričom *Kak su trojica pesmu nosili*, koju je Miroslav Šicel, među rijetkima dijalektalnim, uvrstio u *Antologiju hrvatske kratke priče* (2001.) izabравši je iz časopisa *Kaj*. Zahvaljujući potom mastralnoj snimci Hrvatskoga radija i ustrajnim reprizama uspjela se probiti i do šireg čitateljstva/slušateljstva i usporedbe s Andrićevom *Askom i vukom* o smislu i zavodljivosti umjetničkoga djela. Ako je nešto dobro, neovisno je i o jeziku i o dijalektu i o antologičarima.

Nemam ambiciju postati antologičarkom, držim se još nedoraslom tome, ali budem li ikad antologizirala i preporučivala možda svoju životnu lektiru, tekstove koje procjenjujem bitnim da ih se i čita i u njima uživa, naglasit ću kako to činim prema svom ukusu i prema svojoj odgovornosti, ne sugerirajući ikome svoje (ne)praćenje za njegovu mjeru. Ali nemojte se iznenaditi nazovem li s dobrom dozom ironije koju od idući svojih ma kakvih pjesničkih zbirki autoantologijski – *Antologijom!*

ANTIKVARIJAT

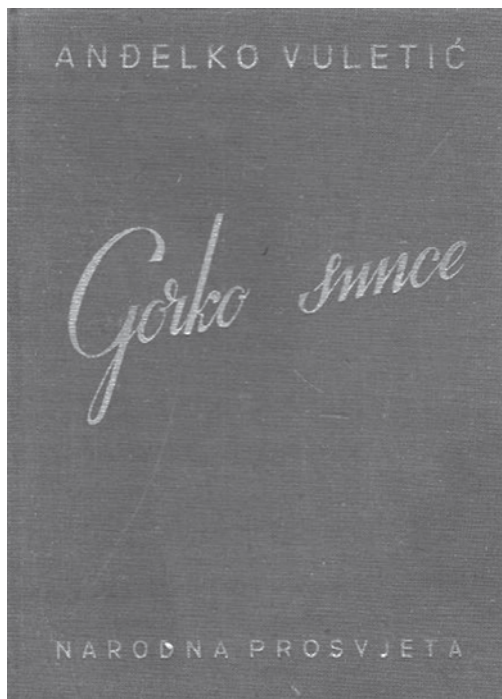
Anđelko Vuletić: *Gorko sunce*

Kristina Grubeša

Kad ljubav presahne

Onemogućnosti opstanka istinskoga života u skućenoj i beščutnoj patrijarhalnoj sredini progovorio je odvažno Anđelko Vuletić, još kao student, u svojem prvome romanu – *Gorko sunce* (Narodna prosvjeta, 1958.). Taj je roman osvojio prvu nagradu na anonimnome književnom natječaju sarajevske izdavačke kuće, a njegova je važnost za suvremene čitatelje neprijeporna – koliko zbog stilske osebnosti, koja ga približava poemi, toliko i zbog tematske svezremenosti. Formalno sazdano od deset poglavlja, označenih rimskim brojkama, koja iznose događaje iz pripovjedne sadašnjosti i devet poglavlja, označenih arapskim brojkama, koja iznose događaje iz pripovjedne prošlosti, *Gorko sunce* predstavlja skup intimnih ispovijesti različitih likova. Ono što isprepliće i određuje njihove sudbine upravo je pripadnost hercegovačkome kršu: „Oko pruge, desno i lijevo, virkaju iz sivila krša razbacana sela i salašovi; bljeskaju im, ponegdje, crveni krovovi kao kržljava svjetlost petrolejke u noći. Presahli plač kamenja ostavio je za sobom bunare tuge, nad kojima šute i zebu od samoće raznaženi vrhovi brda – te ispružene, a prazne ruke Zemlje – gdje ni vjetrovi danas zastanka ni počivala ne mogu naći. Muklina“ (A. Vuletić, *Gorko sunce*, Zagreb, Naklada Jurčić, 2003., str. 109).

Životni je to prostor neraskidivo vezan za motive kamenja, zmijsa, sunca, suše, žeđi i vode. Ta voda, čija neprestana oskudica uvelike motivira postupke likova, ne predstavlja samo vodu. U kontekstu romana, ona se može tumačiti kao simbol pravde, suosjećanja, milosrđa, ljubavi – svega onoga za čime stanovnici Popova polja čeznu – dok opstanak njihova malenoga svijeta izvana ugrožava vjeh Drugoga svjetskog rata, a iznutra ljudsko lice-mjerje. Ono će se najbolje očitovati nakon što se odvijaju središnji događaji romana – silovanje djevojke Ivanke i širenje vijesti o njezinoj trudnoći.

Zahvaljujući uporabi pripovjednih tehnika slobodnoga neupravnoga govora i unutarnjega monologa, pred čitateljem se otkrivaju sve nijanse Ivankine svijesti i podsvijesti, kao i emocionalna stanja njezina oca Stojana, majke Marije, susjede Zore, susjeda Jure te mladića Dinka, kojega je voljela. Očajna i prestravljena zbog svega što joj se dogodilo, Ivanka će nekoliko puta bezuspješno pokušati objasniti da su je silovali talijanski vojnici, na željezničkoj stanici, kamo se bila uputila kako bi nabavila sol. Međutim, uvjereni u to da je sama kriva za trudnoću i da je Dinko otac njezina djeteta, Ivankini bližnji odlučuju je izopćiti iz svoje sredine i tako je odvesti u smrt. Najokrutnije se prema njoj odnosi Stojan, koji smatra da je njegova dužnost sjekirom ubiti kćer zato što je oskvrnula predbračnu čistoću i nepovratno ga osramotila. Naposljetku – izvrijeđana, pretučena i protjerana iz roditeljskoga doma – Ivanka bježi prema izlazu iz sela i ondje se zaustavlja uz bunar. Sva u deliriju, pokušava razriješiti nutarnju podvojenost između želje za odlaskom u nepoznato, kako bi mogla započeti novi život sa svojim djetetom, i želje za time da konačno presudi i njemu i sebi. Iako svjesna

toga kako je nepravедno proglašena nečasnom djevojkom, Ivanka osjeća odbojnost spram sebe same. Vrhunac njezine patnje, dočaran iznimno snažnim poetskim rečenicama, ogleda se u halucinantnoj viziji zmije koja ubija sunce: „Sunce... Vidiš li? Zmija se splela oko njega. Crna šara, po tri puta! (...) Šta hoće, zbilja, ona zmija onoliko? Zar još niko skočio nije suncu da pomogne? (...) Zar niko ne žali sunce, niko ne misli na svanuće? Zar nikom do ljubavi nije stalo? Šta misli ovaj svijet?“ (Vuletić 2003: 292).

Baš kao što je zmija isisavala sunčev život, uskogrudna je društvena sredina isisavala Ivankin život. Njezino samoubojstvo skokom u bunar motivirano je ponajprije izmučenošću nametnutim osjećajem krivnje i sviješću o tome kako će zauvijek ostati zarobljena u okvirima ljudske mržnje: „Al ona se otisnu, pusti se sama; zajeca voda u čatrnji, uzburka se, kao iza sna probuđena. Ivankine riječi, vrisak njen nedorečen osta u noći skamenjen, osta žut i bolan kao usamljen a osušen cvijet maslačka“ (Vuletić 2003: 298).

Smatrajući kako je tim činom skinula sramotu s njegova imena, Stojan svesrdno odobrava kćerino samoubojstvo. No nakon što ga svjedokinje Ivankina silovanja suoče s neumoljivom istinom, a Marija umire od šoka, izoštava se njegov pogled na vlastitu nutrinu. Potvrđujući se kao trodimenzionalan lik, Stojan se lomi pod teretom grižnje savjesti zbog počinjenih grijeha. Upravo on – čovjek koji je samoga sebe smatrao uzornim kršćaninom – decidirano je na smrt osudio svoju kćer i njezino nerođeno dijete. Upravo on – čovjek koji je tvrdio kako cijeni obiteljske vrijednosti – svoju je obitelj do temelja uništio i samoga sebe više nije mogao prepoznati: „Zaista, šta sam ja htio? Gdje sam živio... Jesam li i živio ikako, u stvari?... Il sebe davno nekom u roblje prodao? (...) – Stojane! – zovnu on sam sebe“ (Vuletić 2003: 318).

Sa sigurnošću se zaključuje kako stanovnici Popova polja nisu toliko patili zbog teških životnih uvjeta koliko zbog nerazumijevanja i izokretanja temeljnih kršćanskih istina. U njihovim je životima presahnulo nešto mnogo važnije od vode – a to je ljubav. Poruka Vuletićeva romana snažno odjekuje u suvremenome svijetu i čitatelje upozorava na to kako se lako može srušiti svaka društvena i obiteljska zajednica koja nije izgrađena na temeljima empatije i milosrđa.

Ivan Sivrić

Accipe librum et devora illum

(Uzmi knjigu i „progutaj je“)

Sarajevo, siječnja 1991.

Izbori su završili i započele su demokratske promjene. Nekim sretnim slučajem dobio sam privremeni posao na popisu stanovništva te sam morao u Sarajevo na obuku. Trebalo je preživjeti. Ne znam kako je Jakov Jurišić doznao da sam u Sarajevu i kako me je odmah našao u hotelu „Zagreb“. Iste smo večeri otišli na promociju djela Anđelka Vuletića. Poznavali smo ga obojica, prilično. Jakov je tada bio sekretar Udruženja književnika BiH. Nakon te promocije pridružili smo se promociji izdanja knjiga Meše Selimovića.

Na Vuletićevoj književnoj večeri bilo je malo publike. Od važnijih osoba bio je jedino dr. Milenko Brkić, bivši dekan na Filozofskom i kasnije ministar prosvjete i kulture SR BiH. Ali na Mešinoj promociji bila je sva sila tada važnoga svijeta; odabrane tekstove iz *Tvrđave* i *Derviša...* čitao je glumac Žarko Mijatović.

Meša je bio u trendu, a Anđelko u „zapečku“ „Austrijske kuće“ koja je izgrađena za Olimpijadu 84., jedva na margini sarajevskih kulturnih događanja.

Mostar, ožujka 2023.

Razmišljao sam onda, i danas se prisjećam, kako Anđelko Vuletić u domaćoj kritici nije previše zastupljen. No u Sloveniji, Makedoniji, Srbiji... predstavlja važnu književnu veličinu. I zašto ne spomenuti kritičare koji su pisali ili još pišu o hrvatskom *poeta universalis* u njemačkom, poljskom, mađarskom, ruskom ili pak francuskom književnom tisku. Alain Bosquet pisao je da je Anđelko Vuletić veliki pjesnik i u takvu tonu objavljivali su listovi kao *Le Mond*, *Le Figaro* ili *Nouvelle revue française*. Kako bi rekao Vlatko Pavlečić, njegove vrijednosti prepoznali su kritičari tamo gdje su kriteriji najstroži

i ukus najistančaniji – u Francuskoj. I „domaća“ ozbiljna kritičarska imena pisala su o Vuletiću, poput Miodraga Bogičevića, Midhata Begića, Riste Trifkovića, Antuna Šoljana, Maka Dizdara, Kasima Prohića, Enesa Durakovića, Zorana Gluščevića, Mirka Marjanovića, Miroslava Šicela, Vlatka Pavletića, Branimira Bošnjaka, Cvjetka Milanje, Vjekoslava Bobana...

16. ožujka 2023. *Gorko sunce* ostaje zanimljivo

Kad me prijatelji upozoriše na ideju da se sprema spomen na *Gorko sunce*, prvi Vuletićev roman, koji je objavljen još davne 1958. godine, prisjetih se, čitao sam ga prije pedesetak godina, i što sad? To je knjiga koju ne bi nikako trebalo zaboraviti. Pročitati ponovno? Jer gotovo sve sam zaboravio osim dojma koji sam stekao tada i koji me i danas drži. Taj dojam nije poništilo ni desetak njegovih romana poslije (koje, sram me priznati, nisam sve pročitao) ni dvanaest knjiga poezije (također...). Knjigu u ruke i čitaj! Tih 318 stranica ne bi trebalo biti problemom. No, „ne lezi vraže“, knjige nema pa nema. Jedva nekako u županijskoj knjižnici u Mostaru, preko veze, uspjeh pronaći unikatni primjerak. S romanom u rukama sjetih se Vlatka Filipovića (redatelja) koji me davno upozorio na „ponovljena čitanja“: „Neće to biti ista knjiga“, reče i ode! Sada, dok ovo pišem, vidim koliko je Vlatko, koji je uspješno ekranizirao Vuletića, filmovima „Moja strana svijeta“ i „Deveto čudo na istoku“, bio u pravu.

Prvi put sam čitao *Gorko sunce* kad sam imao godina koliko i Vuletić kad je pisao roman. Bio sam osupnut svime što sam pročitao; čak sam sugerirao kolegama koji su se tada oduševljavali H. Hesseom (*Igra staklenih perli*, *Stepski vuk*, *Sidarta*, *Demijan*... knjige koje su tada bile „u modi“) neka čitaju Vuletića, a oni su se nato grohotom smijali. No, danas nisam mogao uzeti knjigu kao nekad i „progutati je odmah“. Drugo vrijeme i drugo iskustvo. Sada mi nije jasno kako je autor, gotovo tinejdžer, uopće mogao napisati roman, a da ne ispadne početnikom. A napisao je. Ne zamjećuju se početničke pogreške. Pa ako ih i ima, zanemarive su. Kako je to uopće moguće?

Malo ljudi poznaje jugoistočnu Hercegovinu, to epsko i mitsko područje iz kojeg autor potječe, i o kojemu piše. Tko god je imalo „privirio“ u to područje lakše će „probaviti“ strašne scene i sumorne okolnosti koje epski subjekt (tako ćemo reći) predstavlja. Dakako, u romanu nije riječ samo o geografskom ambijentu, socijalnoj ugrozi ili nekom osobitom ili istinitom

dogadaju što bi svojom upečatljivošću privuklo pozornost. Ali jest o posebnom odnosu prema temi, velikom respektu prema ideji i dostojnoj primjeni motiva. Zapravo, čini se kako je Vuletić pisao cijelim svojim bićem, i zadržao „prisebnost“ u mjeri da je mogao zavesti čitatelja u svoju priču i ovladati njim. Ono što redovito prati pisce prvih romana jest biografska tenzija pripovijedanja, uz nastojanje autora, da kao potvrdu vlastite kompetencije i vjerodostojnosti kaže/napiše gotovo sve što zna. Možda je svega toga bilo u Vuletićevoj pisanju, ali u romanu izgleda nema ništa autobiografsko; ima zapravo „biografija“ Popova polja, govornog i pisanog jezika, običaja, preteškoga života skrivenih intima i iskrenih otvorenosti.

Složenost *Gorkog sunca* nije postavljena linearno, ni u kojem pogledu. Čini se kako će osnovnu os romana, položaj žene u patrijarhalnom ambijentu, u bezizlaznoj bijedi i siromaštvu u svim aspektima življenja, i tome pridodano ratno vrijeme, Vuletić više interpretirati, a manje o svemu pripovijedati.¹ Višeslojan pristup rezultirao je posebnom strukturom štiva koje u stanovitom smislu korespondira s mnogim važnim autorima (Faulkner, Božić, Kaleb...), a pisca navodi na potragu za odgovarajućom terminologijom koja će neumitno pokazati ljudsku dramu na kršu, doslovno i simbolički. Čini se da su svi likovi „glavni“, barem prema onome kakav dojam ostavljaju. Oni su prožeti načinom na koji se život u tom patrijarhalnom ozemlju surovo odvija. Žene, Zora, Ivanka, Marija i Žena (Jurina sa šestoro djece) i „muški sloj“ u liku Stojana, Jure, Dinka, Ante i drugih, popunjavaju svatko svojim ponašanjem, razmišljanjem i postupcima samu srž života, zapravo okosnicu koja njime vlada i nema izgleda (o tome se i ne govori) da će u tom kršu, zavičaju sunca, biti ikada drukčije. U tom odnosu između vremena priče i vremena pripovjednoga teksta stanuje bit *Gorkog sunca*.²

¹ Siže romana: U kraškom selu žive ljudi, katolici, Hrvati, u skladu sa svojim običajima. Ivanku, Stojanovu kćer, silovali su talijanski vojnici i ona je zamolila Zoru, Maćavu (bez djece), da je u tajnosti oslobodi od trudnoće, što Zora nehotice razgласi po selu. Ivanka je u ljubavnoj vezi s Dinkom, koji odlazi u rat iz kojeg se neće vratiti. Sumnja da je djetetov otac Dinko nije odlučujuća pri strašnoj osudi seljana, počev od Stojana, koji izgoni Ivanku iz kuće, ni Zorine nelegalne djelatnosti, ni Stankove čatrnje u kojoj je skončala Ivanka. Ipak, nijemi svjedoci dali su svojevrsno razrješenje svjedočeci, prekasno, o Ivankinoj „krivnji bez krivnje“.

² *Gorko sunce* ima deset poglavlja. Svako ima jedno potpoglavlje, osim desetog. Taj redoslijed poetičnih naslova ide ovako: 1. Pomisao na Dubrovnik; Sunce i zmije; 2. Misli uvijek samo na sunce, samo na sunce; Sina, sina – odjek moj poslije mene; 3. Crna zemljo

Simbolika iz perspektive 2023. godine

Gorko sunce kao simbol, znak ili poruka? Teško je s pijedestala „skinuti“ Sunce, pa makar i Gorko. Ono jest plodotvorno, željeno i neophodno, ono je uz to svjetlost, toplina i život. Dakako, u Popovu sunca ima u izobilju za kojim žude sjeverni magloviti krajevi i gledaju na tu vedrinu sa zavišću ljubomornih oskudnika. Pa ipak je gorko u mjeri, kad ga ima nije ništa, a kad ga nema onda narasta u željeno božanstvo.

Sunce se ovdje može prihvatiti kao simbol i ideal djevojačke čednosti, dragocjene i mukotrпно održive.³ U širokoj alegoriji koja se ovdje nudi i ne zadržava u pukoj banalnosti, jer bi se time možda ugrozila nevinu neposrednost priče, otkriva se prisnost konkretnog života i univerzalna zadanost načela. Ali moralni imperativ puka koji nosi neku svijest o sebi ne ovisi o njegovoj zbiljskoj moći; naprotiv, što je njegova moć manja, postavljaju se sve idealniji i rigorozniji zahtjevi i udaljuje od razumna rješenja.

Tako i s vodom, i žeđi, drugim važnim motivom knjige. Asocijacija na sentenciju Karla Patscha neodoljiva je, kad kaže da nije vidio čudnijeg svijeta od ovoga, kad ima vode u izobilju ne znaju što bi s njom, a kad nema na znaju kako doći do nje. No, Patsch, nije iskusio „Sunce“ hercegovačkoga krajolika. Pa ni bezvodni krš, idući motiv, koji u osnovnom značenju predstavlja nešto slomljeno, oštro i oporo. U tom ambijentu sunce može biti i gorko i pogubno (druga razina značenja motiva) poput potpunog nedostatka vode. E tu započinje „život“ idućega motiva, zmiije, opasne i smrtonosne, za ljude, životinje i samo sunce. U takvu životu rađa se jezik, narodni i književni, posebna kova, što jest samo po sebi osobit motiv. U tom jeziku

ne budi mi teška; Presahli plač kamenja; 4. Ne diše ni noć kad se voda krade; Da se ne zaboravi zavičaj sunca; 5. Ja hoću da umrem, ne: da umirem; Ne sagriješi bludno; 6. Ništa osim sunca i kamena; Ljubav će zatraviti u lijepim božurima smrti; 7. Noć je u tvojoj duši; Po kršu legla tišina, meka i zimzelena; 8. Bog daje sušu, glad i sunce pakleno, kurve – ne; Nijemi svjedoci; 9. Pa što ga nisam voljela kad sam ga voljela; Tuga raznažila svoje neutrte udovičke grudi; 10. A čovjek živi samo danas.

³ „Baka, moja pokojna baka... Misli na sunce, misli, samo na sunce, djevojka mora...“ Str. 205.

„Ja sam joj, kao i svako drugi, stalno jedan isti luk tukla na glavi: čuvaj se brata pijana, a rođaka i trijezna. Čitala sam joj uvijek molitvu, onu koju bi svaka djevojka i u ponoć trebalo da zna napamet.“ Str. 192.

stanuju neumoljivi običaji, snaga na koju se bijedni život oslanja, održava i umire u zlu nevremenu i okrutnu prostoru.

Nije u ovoj prilici nužno objašnjavati svaki pojedini leksem⁴ kojima roman obiluje. Pogledajmo „gološijast“, pridjev od imenice gološija, uobičajeni naziv za kokoš koja ima gol vrat (bez perja) i koja nije rado viđena u dvorištu, ali tu je i skromno snese poneko jaje. Takva su, naime i brda/planine uokolo s golim uzvisinama/vratovima. Pa kako leksemi ne „nastaju iz ničega“, tako svi navedeni i još najmanje pedeset takvih i sličnih imaju svoju povijest u izravnom kontaktu onodobnog mjesnog čovjeka s prirodom, s društvom i sa sobom. Taj ih čovjek u stvarnom životu instinktivno stvara i izgovara te razumije u osnovnom i izvedenim značenjima. Autoru ovoga teksta čini se da je Vuletić izravno iskusio i vjerno pratio taj govorni „protokol“, također i u poredbama, sintagmama... posudio ga iz toga kraja, primijenio ga te knjigom dosegnuo zavidnu originalnost.

A sintaksa, zapravo stil, uporaba književnih ukrasa?⁵ Na tom je polju zasijano bogatstvo inventivnosti. Naime, uz mnoštvo „otvorenih“ misli koje završavaju s tri točke, vrlo su česte rečenice od jedne riječi (kad se radi o dijalogu, monologu ili solilokviju), ponegdje i po desetak takvih na jednoj stranici. Zašto i kako? Je li se radilo o „ekonomiji pisanja“, da se „uštedi“ pa da se razumijeva nastavak iz konteksta? Takvo rabljenje razgovornog jezika, uobičajenoga u podneblju „njegove strane svijeta“ sa svrhom izricanja emocionalnih stanja ili, pak, prikaza temperamenta, možda karaktera likova, pridonosi dinamičnosti teksta, inače nabijena ambivalentnim značenjima i usmjerenjima. Ta implicitna pripovjedna brzina često izostavlja ono fabulativno, nebitno za ukupni tekst. No osobita su odlika romana vrlo „gusti“ dijalozi, s podtekstom, kad likovi znakovito razgovaraju s lakoćom „figuratívno i metaforički“, katkad bestijalno, upravo prikladno surovu okruženju uboga kamenjara.

Uz navedeno, valja reći kako Vuletić rado u obični govor likova uvodi

⁴ Gološijast, bjeluškast, žeravast, golotrb, skukavičiti, vedrobojan, rujevinast, ucvtjetati, pricvrknuti, supopija, zvjezdanogorak, rujevičast...

⁵ „Dinko, Dinko... Ko bi drugi? S kim? Gdje? A ko bi se nadao? Da mi je neko rekao, ja..., ja ne znam šta bi mu, a... Ne bih ni bogu vjerovala; ovako... Kad je to Zora rekla, više ništa ne treba. Kao da dan vidiš, tako je... Zori ko dođe – mali ga jadi ne potjeraju... I šta sad? Gledati...? Eto ti polja za plač i kuknjavu! Tuđe dijete pod svojim krovom hraniti, a...“ Str. 196.

autorski literarni „dodatak“ kojim slijedi tenziju motiva i čini se da će taj dio, ti poetizirani opisi, biti osnova autorova stila, njegov književni pribor. Stoga će mnogi roman doživjeti kao veliko poetsko djelo. Pridonosi li takav postupak pridobivanju čitatelja na „svoju stranu“, nije sigurno, ali tim otvorenim „prostorom“ ostavlja se na volju pomnom štiocu otkriti ono „što je pisac htio reći“. I to je izazov.

I na kraju

Roman *Gorko sunce* nije „osvojilo“ mjesto u obveznoj školskoj lektiri kao *Deveto čudo na istoku* i druga njegova djela. Možda nije ni trebalo ovu tešku knjigu nuditi školskoj mladeži. Ako je lektira jedini pouzdan način da se knjiga promovira „kako Bog zapovijeda“, onda je trebalo. To što je *Gorko sunce* na anonimnom natječaju proglašeno najboljim romanom na području Jugoslavije 1956. godine nije mnogo pomoglo. Tek da se knjiga objavi, ali ne i da se čita. Svoj niz djela Vuletić je nastavio poezijom i romanima, nastavljajući „ispovijedati vlastiti pesimizam“ (*Drvo s paklenih vrata, Gramatika ili progonstvo...*), dosežući razinu europskih književnih standarda i istodobno nastojeći ostati „na nogama“ u domaćoj književnoj areni. Prvim romanom otvorio je posebno poglavlje bosanskohercegovačke i hrvatske književnosti, odličnim uvidom u zavičaj, u neprilike i prilike teškoga vremena i zloga nevremena. Ako nekoga ovaj roman asocira na nadrealističke motive ili na *Justine* (iz *Nedaća kreposti*)..., neka mu bude, mi ćemo biti zadovoljni primjernim pjesničkim jezikoslovljem, sa snagom „i svetom vatrom riječi“.

Nada Đerek

Gorčina

Anđelko Vuletić rođen je 1933. Godine u Trebimlji, općina Ravno u Istočnoj Hercegovini. U književnost je ušao još kao student svojim romanom prvijencem 1957. godine. O *Gorkom suncu* dala bi se napisati još jedna isto toliko snažna knjiga, ali samo pod uvjetom da je pisana vuletićevski.

Pred sobom imam roman *Gorko sunce*, poklon Anđelka Vuletića iz 1983. godine. U ruci prelistavam, prisjećam se, iščitavam, vjerojatno, po peti ili šesti put, stranice tog strašnog romana, pisanog još strašnijom stilsko-jezičnom neobuzdanošću.

U hrvatskoj književnosti postoje mnoge dobre knjige. Postoje one koje iskre nostalgijom, vedrinom, ganutljivošću, melankolijom i u vječnoj su potrazi za osunčanošću, a stilski su savršene i neupitne književne vrijednosti. Recimo da takva jezično-stilska organiziranja volim i poštujem, usto i osjetim kako je autor nadvisio moja čitateljska očekivanja.

Ali ima i onih „teških“ knjiga iz kojih doslovno vrišti stilski rušilački nagon kojim zna i umije ponuditi i nametnuti autentičnost, nepotkupljivost i posve nov stav prema stvarnosti i literaturi. Takve se knjige čitaju pritajena daha, odgođena disanja, mučna izraza lica s napetosti u pogledu i bez traga osmijeha. Takve knjige očaravaju i prema stilsko-jezičnom organiziranju osjećamo čisto i nepatvoreno divljenje.

Ova je Vuletićeva knjiga u biti vrlo jednostavna. Možda njezino čitanje otežavaju silna stilska sredstva. Prepuna je, naime, hercegovačkih lokalizama, tuđica, narodnih frazema, kićenosti, gradacija, gomilanja elemenata usmenog govorenja, elemenata ponavljanja i variranja istih fraza u neobuzdanoj i raskalašenoj igri riječi. Ali sve to ne znači da je i komplicirana.

Čitatelji s malo ili nikako literarnog obrazovanja rekli su mi da su je lako razumjeli. Samo je nekolicina u svojim nazovikritičarskim težnjama, krećući se u povlaštenoj eliti, nametnula općeprihvaćeno stajalište kako je *Gorko sunce* težak roman. I još je gore, iznijeli su tvrdnju da je Vuletić determiniran mjestom rođenja te je stoga i manje zastupljen i poznat široj

čitateljskoj publici, za razliku od drugih hrvatskih pisaca. Nije točno. Točna je samo jedna činjenica da Vuletića jednostavno ne čitaju ili ga kriomice čitaju. Očito je da ga luče kao neuklopljiva ili nedopadljiva pa i zločesta, jer je čovjek jednostavno mrtav i ne može se braniti. U posljednje mi vrijeme pada na pamet sklonost zavidnom prešućivanju, isključivo zbog činjenice da se nije u stanju istrčati maraton s njegovom besprijekornom lapidarnosti i nesagledivom moći i vještinom upotrebe leksika izrasla u Popovu polju, u toj najštokavštijoj štokavci, i da – polaznoj osnovi u stvaranju jedinstvenog jezičnog standarda, gdje je u prošlom ratu, vidi čuda, pala i prva granata!

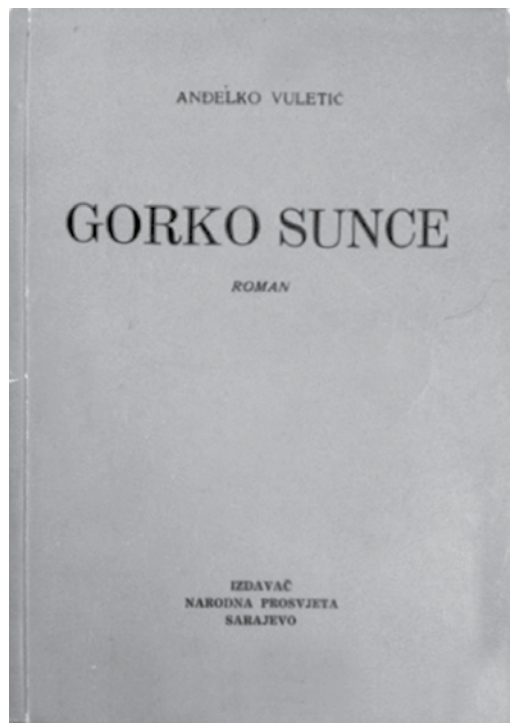
Nadalje, današnji čitatelji imaju posebnu sklonost prema biografijama, dnevnicima, memoarskoj prozi, autobiografijama, a poglavito prema autofikcijama jer su potonje intrigantne, zavodljive – štipaju maštu. Više smo znatiželjni kao ljudi negoli smo predani znatiželjni čitatelji. I više smo zainteresirani za one velike i male sitnice, mnoge utrunke iz autorova života, držeći da je život pjesnika ili autora daleko pjesničkiji ili autorski od njegovih knjiga. Dakako, pritom se oslanjamo na autorovo proosjećanje i proživljenost. Više nam nije važna istinitost, jer daleko je zavodljivija zanimljivost i dopadljivost. Da naglasim – i zanimljivost i dopadljivost i zavodljivost bez istine početak je urušavanja književnih kriterija uopće.

Zbog svega je navedenog Vuletić jednostavno nedopadljiv.

Vraćam se u onaj početak ljeta 1983. godine i svom razgovoru s Anđelkom Vuletićem o njegovoj poetici uopće i poetici u njegovu romanu prvijencu – *Gorkom suncu*.

Razgovor je, naravno, vođen vuletićevski jer je isključivo takav mogao biti iskren i istinit.

Složio se tada s mojom tvrdnjom da sam iz onog užeg kruga, iz one manje skupine čitača njegove knjige koji *Gorko sunce* drže i ocjenjuju više umjetničkim negoli zanimljivim. Više istinitijim negoli magijskim. Da je *Gorko sunce* zapravo rušilačka knjiga, s ogromnom graditeljskom moći. Svom dopuštenom i raspoloživom stilskom i jezičnom artiljerijom usmjeren je protiv socrealističke angažirane gnjavatorske pisanije. Pritom je autor izgradio i sebe i svoje umjetničko djelo posve sam sa svim onim jezičnim eksperimentiranjem, onim stilskim i suštinskim ćemeranjem, e da bi svojom poetikom išao u smjeru zlokobnih osjećaja, krajnje pesimistički, prema dovršenosti i iscrpljenosti jedne civilizacije koja se protiv svog rodnog zametka tako silno i destruktivno okreće.

U svom krilu držim najhercegovačkiju, najkamenjarskiju i najuniverzalniju knjigu – s pozamašnom epičarovom posvetom, rekla sam. I naš je razgovor otišao u smjeru ćemerjenja, gradnje u krševitu hercegovačkom mjestu koje je komotno moglo biti i Trebimlja i Posušje. Svejedno. U oba mjesta, na početku Postanka, veliki Bog je vjerojatno bio nešto ljući i škrtiji nego obično, pa je u svojim velikim rukama drobio i samo ravnodušno razbacao silni žestac i miljevinu, prostore između bačena kamena poprašio sjemenjem drača, trnja, divljakinja, korova, nakotio zmijske strašnih kameleonskih šara, a sunce, to veliko sunce, upiljio gorčinom i usmjerio k nama. Nigdje vodu ostavio nije. Za lijeka – samo kišnicu. A da se ne podavimo i ne pokoljemo ostavljeno nam je klesanje tih istih božjih kamenih okrajaka i otpadaka i zapovijed da gručamo i ćemerimo, da gradimo trapove, kuće, čatrnje, da čuvamo kišnicu za blagdane, a u težačke dane na lokvu sa stokom, zmijama i psima, i sve to glasno vapijući, proklinjući i psujući.

Puno smo razgovarali o stilskim sredstvima u romanu *Gorko sunce*. Moj osjećaj nakon čitanja knjige, tada sam rekla, nikad mi se nije učinio tako

užasnim, a ovaj svijet i život strašnim kao nakon čitanja ove knjige. I dugo poslije čitanja znala sam da sam pročitala onu knjigu koja će mi ostati cijelog života u pameti.“

„O, ljudi, o razapeta sunca, / o nebo, zategnuto s brda na brdo / (...) Ja sam rmbač. / Nigdjeniko. / Osuđenik. / U ovom kamenu. / Na ovom putu. / Golem. / Putnik samo. / Žedan i u grobu. / Gladan i u utrobi majčinoj. / Da u utrobi... / Tamo sam još počeo u patnje gaziti. / Kroz koje se i danas vučem.

Toliko je toga izvučeno od iskona. Koliko je samo kamenja koja se dime, kamenja koje baja, kamena koji laje, smrknutog kamena, gološijastih brda, zadavljenih plamenova, smrti koja o čavlu visi, noći bezdanih i dana nedanih, gdje se nebo četveronoške gega, gdje zmije vise o granama jasena, plaze uokolo po krčevini po sunčevoj gorčini... Gdje se žeđa, žudi i umire u grijehu, gdje je žena kriva što je živa, gdje se ćemer odnosno ključni isklesani kamen zabija na mjesto koje će održati statiku gradnje da se izgrađeno ne bi urušilo. Gdje je sve odračeno, otrnjeno, ozmijeno, sprženo, pečeno i opustošeno... I sve je upravo tako u *Gorkom suncu*. Tako je jer se vidi ne riječima oslikano i imaginacijom obogaćeno, nego je sve do truna gola, golcijata istina.

Drugi put sam susrela Anđelka Vuletića u Mostaru, negdje dvijetisućite godine. Pozdravili smo se. Pitao je samo ćemerim li štogod. „Gruđam, gruđam, a kad ću isklesati onaj kamen mudrosti i ugraditi ga, da se sve ne sori, uruši i razleti, samo dragi Bog zna“, rekla sam.

Gorko sunce je najistinitiji magični roman moderne hrvatske književnosti.

SUVREMENA HRVATSKA KNJIŽEVNOST

Ivana Šojat

Rogus

Ulomak iz neobjavljenog romana

I

Vazda mi je tegobno u tmuni, kad minu prvo ljeto, a nakon njega i rujna, mlada jesen, kad dažd stane prvo kapati, pa lijevati iz nebesa koja gusta ne propuštaju sunašce, kada dan se skrati, a noć odulji toliko da nijedna lojanica živa ne može dočekati zoru. Jer, noću, u tami mi um mahnita i kao da sam netko drugi.

„Kako je bistre oči imala“, misli mi se u mraku roje oko te rečenice, oko uzdaha koji mi se u misli zabio poput noža dok su je iznosili zamotanu u svežanj postelje u kojoj je izdahnula.

„Ta ne budite tako bezobzirni“, vikao sam gledajući ih kako s tijelom moje Angele niz stube mahnitaju kao da je teret brašna ili leda što ga birtijaši iz podruma Kronenwerka dovlače kad se vojska podnapije i kad ponestane hladnog piva. No, rubac natopljen octom što sam ga uz lice pritiskao prigušio mi je glas, pa sam samome sebi zazvučao poput ranjene divlje zvijeri na izmaku. I mrtvo se moje dijete klatilo u tom svežnju s Angelom, u njezinoj utrobi, no nisam imao snage to reći zakukuljenim ljudima koji svakodnevno su prije devet godina desetke tijela izvlačili iz kuća, zasipali ih živim vapnom, pa taljigali do grobalja koja su se punila i punila unedogled nakon što su crkve prestale u kripti primati one koje pokosila je crna smrt.

Bolje bi bilo da je nisam vidio, da je nisam gledao kako pati, da nisam čuo onaj posljednji uzdah kojim je, kako sam umislio, njezina duša u nebo prhnula kao ptica, u lice bogu u kojega sam tad prvi put, dvostruko, posumnjao.

Entegasse je već plavio mrak. Kao da nam se nad kućom nadvio visok čovjek i zaklonio nas sjenom kad su se ugasile Angeline oči, pa pokraj lojanice koje je valjalo upaliti da se ne utopimo u tmini više ničeg živog nije bilo. Angelu Špišić, suprugu gradskog dijaka, kćer gradskog trgovca Mihajla Kostića, pokopali smo na groblju Nutarnjega grada, u studenom, cijelu vječnost prije njezina dvadeset osmog proljeća. Zajedno s djetetom koje nikad nije stiglo ni zaplakati.

Apotekar Pokorni rekao mi je da je čudo što nisam izginuo s njom, što sam neokrznut izmakao pošasti koja iz Grada i dviju Varoši je iščupala barem tri tisuće duša. Možda je mislio da zbog tog čuda nisam plakao dok sam se vukao za kolima koja su se kroz Nova vrata, preko mostova i opkopa, preko pustopoljine na domašaju topova, pokraj groblja s neobilježenim humcima na koje pokapaju prijestupnike koje prethodno ondje i pogube, do groblja taljigala tijelo Angele koja se ugasila kao svijeća na propuhu. Bio sam u grču od zemlje koja se grčila u studenom, u grču pred spoznajom da ću ženu koju sam volio, koju volim, predati toj zemlji. I ostaviti je samu u mraku, daleko od ognjišta, postelje koju sam nakon nje morao spaliti na dvorištu na kojemu je sve cvijeće što ga je njegovala bilo mrtvo, zatučeno zamahom zime.

Trgovac i gradski vijećnik, časni gospodin Unger mi je ljubazno poslao svojega inkvilina koji mu se inače na majuru skrbio o zemlji, pčelama, šljiviku i kravama, šutljivog Janoša koji se valjda smrti toliko bojao, da je k meni došao sav umotan u plahte natopljene octom. Sav izbezumljen mi je u kuću ušao s kantom vapna za ličenje zidova koje je olizala kuga. Htjedoh mu reći: „Nema je, otišla je drugamo“, ali nisam, nego sam mu samo gledao oči odveć modre za trijeznoga čovjeka i pokazivao mu što je sve taknula Angela prije nego što će otići kako bismo sve to, po naputcima liječnika, spalili na dvorištu zajedno s posteljom koja je već gorjela.

Sve sam pokazao, sve te stvarčice za koje se Angela pred smrt hvatala kao utopljenica koja i grančice hvata kao moguća čudesa za izlazak iz pogibelji. Sve što je za vatru, samo ne molitvenik koji joj je pred smrt darovala majka.

„Ovo je majka molila kad sam joj oživjela u utrobi“, ponavljala je Angela valjda zaboravljajući da mi je to stoput već rekla. Uvijek je iznova otvarala pohabani molitvenik na molitvi šestoga sata, na Angelusu što ga je njezina majka Margareta molila kad se Angela prvi puk osjetno pomaknula u njezinu trbuhu. „Zvat će se Angela, rekla je majka“, govorila je Angela i stenjala

kao trudnica koja nakon molitve ustaje s klecala. A ja bih kimao glavom i žmirkao tjerajući suze kao ničije pse koji obnoć se okupljaju oko bedema i čekaju ovlaš oglodane kosti koje im iz svratišta i birtija donose sluge ili pijani vojnici koji ih zatim gađaju kamenjem i smiju im se.

„Moramo je otjerati“, rekao je Janoš plješćući rukama i zureći u dim crn poput blata koje se već ledilo u procjepima između dasaka kojima je bila prekrivena naša ulica. Znao sam koga tjera, no nisam znao misli li da bismo možda trebali i mene spaliti kako bi otišla do kraja, kako bih spasio i sebe i druge. Šutjeli smo zatim, pa ostavili gotovo posve praznu kuću i otišli okus čađi iz grla isprati pivom kod Schöfnera, u Zlatnog lava koji je zbog straha opustio, u kojem sam zbog prevelike revnosti da iz sebe protjeram čađu i tugu dobio glavobolju koja me ne pušta već devet godina.

„Valjalo bi ti novu ženu naći“, rekli su mi i Unger i Pokorni kad sam im, tri godine poslije, kod plavog šarana priopćio da prodajem kuću na Entegasseu i selim se u Dugu ulicu, jer se bojim da ću se inače rasprsnuti što od glavobolje, što od nesаницe, što od tuge koja ne jenjava.

„Ja žene ne nalazim“, rekao sam im ispijajući pivo koje je čudno vonjalo valjda zbog pretoplog lipnja koji je prašinu u zrak bacao onako kako to inače čini kolovoz, koji je pivo zagrijavao ako bi čovjek previše pričao i sporo ispijao svoj vrč.

Već pripiti, zacakljenih očiju, oni tad su spomenuli Annu, udovu gostioničara Lenhardta koja je u sad njezinoj gostionici Kod Fortune jamačno tražila novog muža onako kako bih ja trebao tražiti novu ženu.

„Udvoje se tuga smanjuje“, olako je rekao Pokorni rukama po svoj prilici pokušavajući dočarati ženske obline. Prešutio sam, dakako, da se tih ženskih oblina dočepati mogu i znam kad mi se prohtije, za nekoliko bijednih novčića. Prešutio sam i da meni ne trebaju samo putenost i strast, nego i ona radost koju sam crpio iz blistavih očiju moje Angele, radost koju ni u čijim očima još nisam susreo. Oči Anne Lenhardtove tupe su poput kravljih, mislim da sam to rekao, jer oni poslije više nisu imali što za reći. Možda sam ih i uvrijedio, tko će ga znati. Možda su u Anninim očima prepoznali oči svojih žena, a možda su zaključili da sam tvrd orah, zauvijek izgubljen za brak.

Možda sam pogriješio i u izboru kuće u Gornjoj varoši, jer sam od udove Jure Ilića kupio kuću s južne strane najduže ulice, onu koja većinom prozora gleda na Dravu i sjever, pa je u njoj mrak i kad nije noć, jer joj sunce

nikad ne preskoči krov. I uvijek sam u sjeni. Kao da sam samoga sebe u prokletstvo bacio, u svoj najveći strah od mraka u kojemu čujem glasove i vidim slike koje bi valjalo zaboraviti. A i bolnica u kojoj ljudi su umirali za Crne pošasti mi je gotovo preko puta. Nešto dalje je i kapelica koju su Varošani, baš kad sam odlučio preseliti, počeli podizati u čast svetom Roku koji je, kako vele, zaustavio kugu.

„Ako i jesi, prekasno si“, usudim se ponekad reći tom svecu kad Dugom ulicom prolazim pokraj njemu posvećene kapelice ili Kužnog pila što ga je barunica Petrásch krenula graditi još prije dvadeset godina, a koji još nema sjevernu volutu. Ponekad i pridodam: „Ili prerano“, pa zamišljam kako bi mi bilo u smrt uroniti kroz smrad, bol i paklenu vrućicu. Bolje ti je da šutiš, Stjepane, samoga sebe pokudim nakon te pomisli i prekrižim se revno.

Ne spominjem to pri ispovjedi ni pateru Ignaciju ni nekom od Male braće koje sad sve češće na misu pohodim u njihovu crkvu svetog Jakova pri samostanu opasanom prostranim vrtom. Bez razlike im spominjem glavobolju i tugu, ponekad pokoje pretjerano pijanstvo, pohotu koju ponekad ne prešutim, kao i bijes u koji se pokatkad tuga izrodi, osobito za blagdana i besposlenih dana kad ili sjedim i sa samim sobom naklapam o prošlosti ili tumaram besciljno do Nutarnjega grada ili groblja – živima ili mrtvima.

Osim pokore koju mi izreknu i Ignacije i najčešće fra Alojzije s kojim me je moja glavobolja najviše zbližila, obojica mi pokušavaju objasniti nedokučivost putova Božjih koje ne bismo baš uvijek trebali tumačiti kao kaznu. Čak ako ja u tome ne vidim baš ništa lijepoga.

Pater Ignacije miriši na tamjan u crkvi koja još nije sasvim crkva, nego je još džamija, Kasim-pašina, iz koje je, kako Ignacije veli, „đavao prognan prije šezdeset godina, ali još vreba jer ni Turčin ni kuga nikad nisu daleko“. Jednom sam se, još dok je Angela bila živa, usudio tom svetom čovjeku reći da, koliko mi se čini, đavao iz crkve nije protjeran, nego je sam otišao te je pukovnik Ladron ujahao u grad bez ikakve vojske koja bi mu pružila otpor. Njegov bijes koji me zapljusnuo poput oluje me je tom prilikom poučio da mu nipošto ne spominjem onaj križ za koji vele da ga je izvjesni fra Šimun zabio u zemlju ispred Sulejmanove džamije koju su fratri zatim pretvorili u svoju crkvu i samostan. Sad samo šutim i slušam ga kako drobi riječi kao zrnjevlje o životu o kojem ništa ne zna. Svet je to čovjek: kako bi išta znao o nama koji povazdan grijeshimo?

Fra Alojzije mi je bliskiji. Ili ljudskiji. Možda iz mojih sebičnih navada,

iz moje neutažive želje da pričam bez prestanka, a on da me sluša. I smiješi se, kima glavom, oči mu se ovlaže, pa mi se učini da možda plače.

Fra Alojzije miriše na žalfiju i još nešto što ne umijem odgonetnuti, a što čini kada je ljeto vazda tu, i dok dravski vjetar brije zemlju i dok se Drava ledi, pa je posipaju sijenom i njome drsko gaze kao po staklu. Fra Alojzije me svojim pripravcima, tinkturama, čajevima i pomastima, barem nakratko spašava mojih muka – glavobolje i nesаницe, umiruje me razgovorom. I ne moram pred njim hiniti pretjeranu vjeru, nego s njime mogu o svemu, gotovo o svemu, pa i o birtijama, o sajmenim danima i pivu, muškom društvu koje dreči kad se podnapije i krene naklapati o ženama prije supruga i prije brakova. Jer, onim drugima, poštene se ne diče.

Uvijek se ponavljam, pa se fra Alojziju u vrijeme drugog godišnjeg sajma, onog pod egidom svetog Luke Evanđelista, u listopadu žalim kako kreće moja pisarska muka pri sudovima, jer i najpošteniji za zimskih dana polude od čemernog mraka i hladnoće, pa počinju činiti ono što inače ne bi, a fratar me tješi da ću tako barem zaraditi za koranicu hljeba, pa se smijemo, kao braća.

„Zašto ljudi osjećaju potrebu uzeti ono što im ne pripada?“ pitam ponekad fra Alojzija premda znam da mi neće znati odgovoriti, da će reći kako je to ljudski, jer ljudski je griješiti, još ljudskije okajati, pokajati se. „Ljudi se barem ponekad i pokaju, carstva nikada“, zna dometnuti. Možda ga o pohlepi pitam kako bi mi ponovno, uvijek drukčije šaljivo ispričao onu pripovijest u koju mi je teško povjerovati, pripovijest o onom nekom fra Šimunu koji je navodno ogroman drveni križ zabo ispred Sulejmanove džamije i tako franjevcima priskrbio svetište koje su im isusovci htjeli oduzeti. Četvorica isusovaca je, navodno, tijekom noći došla pred Sulejmanovu džamiju s namjerom da sjekirama poruše križ, uklone franjevački biljeg i prisvoje taj prostor.

„Trojica su noć kasnije izgorjela u ognju, a četvrtog su crvi živog pojeli“, smije se fra Alojzije. Pokušavam se smijati i ja, ali zamišljam one crve na mojoj Angeli, pa mi smijeh više zvuči kao kašalj i sve mi je manje smiješno. Naposljetku uzimam bočicu s tinkturom protiv glavobolje u kojoj ne znam što je sve, koja je gorka od pelina, kako mi veli fratar. Čaja protiv nesаницe još imam, pa Alojziju velim da ću po njega drugi put. Vani je vjetar koji udara protiv dravske struje, nasrće sa sjeverozapada, umjesto mene zatvara samostanska vrata.

„Molit ću za tebe!“ dovikuje mi fra Alojzije kao da me grli. Kimam glavom, zahvaljujem mu, premda znam da me više ne vidi, da je pobjegao od vjetra i studeni koja je prerano došla.

Odlazim K šaranu, na Šamačkoj ulici koja se prije više od pedeset godina nanizala uz nasip prokopa što su ga Turci iskopali dok su još kanili braniti grad. Nadam se da neće biti nikoga kako bih sam i šutljiv u pivu utopio glas koji na mene ponovno nasrće nastanjen u onom vjetru.

„Sve će minuti“, grmi glas, u glavu mi udara taj bijeli glas, kao svadbenim velom obavijen. Ili injem. Ježim se i protiv volje se tresem što od jeze, što od studeni pred vratima Vaclavove gostionice u kojoj vatra na ognjištu paluca kao u paklu.

Dok mirisinja i vode koja se ledi zamjenjuje miris čađi i piva prolivenog i neobrisanog sa stolova, u kutku vidim Grgu Tatarina koji samotani sjedi i zuri ni u što. Čamotan je, vidim.

„Hajde, za dušu“, velim mi prilično tihim glasom dok mu prilazim. Domahuje Vaclavu neka donese vrč piva i još jednu čašu za mene.

„I treće sam dijete danas pokopao“, veli, objašnjava kako dječaku ni ime nisu nadjenuli on i žena mu Rozalija, jer se rodio u zoru prije dva dana, a umro navečer, već sljedećega.

Slušam ga, a ne čujem. On valjda misli da me tišti njegova bol. I bolje je tako. Bolni smo obojica. Svak na svoj način. I previše pijemo. Njemu se ne ide kući. Ja moram da me mrak ne sustigne. Ne znam kako bih vani s tim mrakom. I u kući mi je s njime dovoljno tegobno.

Grlim ga, ustajem, razmišljam o onom glasu, tješim se kako u sumrak, onako bijel sigurno mora minuti.

Na vratima gostionice se bolje zaogrćem kaputom i pogledavam nebo koje kao da gori. Krivim lice od zime dok se na vratima okrećem prema čađavoj tmici gostionice i odmahujem pozdrav gazdi Vaclavu koji se smiješi misleć da mu se osmjehujem ovako supijan pred mrak.

„Mrzlo je vani!“ dovikujem mu podižući revere kaputa, a on me ne čuje, nego ruku prinosi uhu koje se žari i cakli od vatre što je kuri.

„Velim, mrzlo je!“ i vjetar me udara. Na tren pomišljam iznova ući, no odmahujem rukom više samome sebi, manje njemu. Valja mi poći. Mrak će, sve brže se mračiti, valja se priviknuti na to.

Zavlačim glavu među ramena. Vjetar je promijenio smjer, pa od Drave kulja prema Glavnom trgu, srlja, gura me u leđa kao da me požuruje, vonja

na lišće što se već gotovo sasvim orunilo sa stabala. Sve zapravo već vonja na vlagu koja kao da se jače osjeti prije prvih pravih mrazova. Kao da imade zemlje u toj vlazi, pomišljam dok na trgu zastajem ispred crkve svetog Petra i Pavla.

Stojim ispred te prije šesnaest ljeta podignute crkve. Bijela crkva je siva, jer sve je mrko iako nebo u sutonu gori. Obnoć se sve premetnulo i vjetar koji sad kišu nosi razgalio je blato pod mojim nogama, po mojim cipelama. Kratko gledam to varavo blato kojemu se samo gornji sloj stisnuo od studeni, koje je ispod još živo.

„Minut ćeš sam“, ponovno, još žešće nasrće ona misao na mene, pa trnem zaglavljnjen u glibu.

Bacam pogled prema groblju koje se okupilo oko crkve. Čini mi se da je mrak iznad njega tamniji, da je noć onamo brže pristigla, pa brzam, okrećem se prema Dugoj ulici, hitam kući.

„Sve će minuti“, ponovno će glas, taj grozomorni glas koji kao da je od samoga Gospodina Boga, lomi kosti koje strepe i podrhtavaju.

Prije nego što ću zaći iza ugla, pogledavam još jednom prema Hauptgasseu, prema močvarama koje su tamo, daleko, izvan dosega mojega pogleda, koje se još nitko nije sjetio isušiti, močvarama usred kojih se sjetiše podignuti novo groblje kad stara, prije devet godina, više nisu mogla primati mrtvace koji su se gomilali. Zubi mi cvokoću, pa si velim kako je to zbog ovog vjetra koji je sve jači i luđi. Dok pred kućom vadim ključeve ne znam što više zvekeće: moji zubi ili ključevi. Ne čujem u mah ni zveket potkova konja koji na leđima tegli glasnika, a ni glas tog glasnika koji mi je najmanje dvaput morao postaviti pitanje: „Gospodine Špišiću, vi ste?“ kao da me nije prepoznao i kao da ne zna da u toj kući živim. Velim mu da još uvijek jesam taj Špišić što ga traži te ga pozivam neka uđe nakratko unutra kako bismo se obojica malo zagrijali šnapsom od šljiva koje Pokorni ima na svome majuru.

Konjanik pristane. Mlad je i rumen od zime, vidim dok palim lojanicu.

„Kojim poslom?“ pitam kad smo sunuli obojica po čašicu, dok razgrćem žeravicu koja se na ognjištu gotovo sasvim ugasila i dodajem klade, dok žeravica zoblje novo drvo.

„Trebaju vas“, smiješi se mladac, pa mi spominje plemenitog suca Virovitičke županije, Ignacija Čačkovića, i njegova zamjenika, jednako plemenitog Stjepana Poora. Kimam glavom, nudim mu još jednu čašicu koju on ne odbije. Pitam se koliko ih podnijeti može, a da ne zaluta, pa poslije

naide na zatvorene kapije Unutarnjeg grada, noć provede vani, na pustopoljini.

„Sutra, odmah izjutra vas čekaju u zgradi Županije“, kaže, predaje mi pismo. Iz pisma vidim gdje i kad ondje moram biti, no znatiželjan sam i sad već pijan, pa ga pitam zna li možda o kakvu poslu je riječ, o konjokradici ili pljačkašu. On tresе glavom kao da tekuti iz kose razbacuje što dalje od sebe. Poput dječaka mi se čini dok se široko smiješi i spominje nekakvu vješticu koju su, kako je čuo, danas doveli i koju bi valjalo saslušati, no kako saslušati treba i svjedoke koji su je prijavili.

„Svjedoci su u Čepinu“, kaže i pridodaje kako ću morati do tamo, jer plemenitim sucima na pamet ne pada dovlačiti te ljude ovamo, jer trebalo bi ih prvo raskužiti, a za to nema vremena. Neukom kakav jest mu objašnjavam kako odlazak u Čepin nema veze s raskuživanjem, nego je tako prema protokolu. Suđenja nitkovima i prijestupnicima iz okolnih sela i posjeda započinju uvijek u kući seoskoga kneza. „Zima će“, kaže ne odajući je li primio na znanje što sam mu rekao. Ne znam zašto spominje zimu i kakve zima ima veze s prljavom sirotinjom. Pratim ga van, no ne izlazim na ulicu kako mi vjetar ne bi ugasio lojanicu koju već kod kapije moram zaklanjati dlanom da se ne ugasi.

Konj mladog glasnika se olakšao u haustoru. Pitat ću Grgu treba li mu gnoja za povrće koje uzgaja u svome dvorištu. Kratko mi na pamet pada kako iz nečisti izrasta ono čime se hranimo, u čemu uživamo. Možda bih to trebao negdje zapisati. Da ne zaboravim.

Noćas će mi biti teško zaspati. U misli mi već nasrću kojekakvi mrakovi, ružna ženska lica unakažena đavolskom mržnjom. Pripremit ću si uvarak od trava koje mi je protiv nesаницe pomiješao fra Alojzije. Mrak je, samotam sam, kuća škripi od vjetra koji je sve jači i nasilniji, koji mu u okna baca kišu kao kvrgave, bijele prste.

U snovima mi je ponekad još i mračnije. Možda bi mi najbolje bilo ne spavati.

Nikad još nisam susreo vješticu.

Ratko Bjelčić
Bojazan od riječi

(Ciklus pjesama)

1.

Prešućena stvarnost
šutnjom, tišinom
ne remeti javnost

2.

Odreći se riječi
ili čovjeka?
Teška riječ ubi čovjeka!

3.

Bojazan od riječi

Što će drugi reći
hoće li zamjeriti
ako im kažem: „Dosta!“

Nutrina mi posta
utočište duše moje
samom sam sebi poput gosta

Bojazan od riječi: „Dosta!“

4.

Pjesnik u Sisku
plače ispod oblaka
izgubio stih

5.

U ime slobode
oduzeli su mi slobodu

U ime zdravlja
oduzeli su mi zdravlje

U ime imena
htjeli su mi oduzeti ime
ali – ne dam!

I poslije mene
bit će mog imena!

6.

Čitam između redaka
između glasa i šutnje
dešifriram praznine

Govoriš mi jedno
ja čujem drugo
riječima prikrivo
istinито

U šutnji nema akcenata
pogrešno izgovorene riječi
u njoj nema laži
pogrešnog shvaćanja

Molim te, bez plakanja
dovoljna je šutnja
riječi su suviše
vjeruj, bolje je tako

A sad se razidimo polako
prepustimo osjećaje stanci

riječi bi mogle doprinijeti
da postanemo stranci

7.
Na putu naših misli
naših htijenja
počinjemo sve iznova

Mijenjaš smjer
isti znakovi prate nas kroz put
naših snova

Izgubljeni u smjeru
zapinjemo u krug
kružni tok guta nas poput crne rupe

Ni tunela, ni svjetlosti
put bez smjera
tok misli koji nas tjera
poput magnetnog polja
privlačnosti
neizvjesnosti

8.
I ja imam lažnu diplomu
iz plivanja
u moru života

9.
Iskreno neiskren
da te ne bih povrijedio
bolnim ugrizom usnice
sprječavam riječi
plašeci se da će mi uteći

10.

Ne želim biti glasnik
koji donosi lošu vijest
svijest
koja nije ružičasta
ni narančasta
i koja, bez obzira na boje
donosi svoje

Bolje da šutim

Prešućena stvarnost
šutnjom, tišinom
ne remeti javnost

11.

Više ne pišem pjesme
usahle su moje poetske česme
stihovi
sad su mitovi
kitice
natuknice
koje zapisujem
i odlažem
za kasnije
kao sjemenje
uspomene
na dane
moje poezije

12.

Primio na znanje
zamjenjuje me
novo izdanje

13.

Tek nakon tisuću napisanih pjesama
 ja sam shvatio:
 pjesme nisu ždralovi
 da bih, nakon izrađenih tisuću ždralova
 ozdravio

Prelazak ispod duge
 ne mijenja spol

Je l za shvaćanje kasno
 nikad mi neće biti jasno

14.

Nakon treće runde,
 zacakljenih očiju,
 kaže meni prijatelj moj:
 „Nemoj više pisati pjesme,
 vidiš da ti ne ide od ruke,
 mani se te pjesničke struke
 i piši priče,
 tvoje priče na nešto slič.“

I kako je na njemu red da plati rundu
 samo slegnem ramenima
 i osmjehnem se.

Ne valja proturječiti onome tko plaća,
 jer može se naljutiti i odustati od pozivanja runde,
 a onda nastaje panika, jer nemam novaca,
 i lako se shvaća
 koja tad nastaje nedaća.

„Neću više pisati pjesme!“, rekoh
 u bojazni da ne odustane od pozivanja runde dodah:
 „Pisat ću priče, pa što bude da bude!“

Jer i priče su za ljude
koji plaćaju runde

15.
U tišini
bez muke
posadio sam stablo jabuke

U sredini vrta
da nikome ne smeta
dok cvjeta

Za godinu, dvije
imat ću rakije
umjesto šljive
od jabuke

Bit će i za štrudle
i savijače

Ja ću guštati u njezinome hladu
ona će biti tema za moju baladu

Napisat ću pjesmu
odu
poemu
pisat ću o svemu

Moja jabuka
bit će moja publika

Pero Pavlović
Tko će riječi krilate zatvoriti u knjige

Jezik moj hrvatski

Što će biti s jezikom
 S mojim hrvatskim jezikom
 Kada umjesto opojna cvijeća riječi
 Bude nicao korov
 Što ga noću zli zasija
 Na njivu moga jezika
 Što će biti s jezikom

Hoće li s mojim jezikom
 Biti kao s kukoljem
 U prispodobi o kukolju i pšenici
 Ili s uljezom
 U prispodobi o uljezu na kraljevskoj gozbi
 Što će biti s jezikom
 S mojim hrvatskim jezikom

Kada se jezik bude pomno rađao
 Moj hrvatski jezik
 I kucao na vrata srca
 Hoću li ga dočekati s blagoslovom
 Ili grozama i tuđicama
 Kojima nas stalno zasljepljuju
 S dalekovidnice i inih priopćajnica
 Što će biti s mojim jezikom

Moj jezik kada bude stasao
 Hoće li imati dušu
 U sjenici moga domišta

Na pragu beskrajne ljubavi
Hoćemo li biti jedno
Što će biti s mojim hrvatskim jezikom
Kad se bude rađao i rastao

Što će biti s jezikom
S mojim jezikom hrvatskim

Kristov trn

Biljka koja nikad ne prestaje cvasti
Bodljikavom pričom očuh trpnje stiša
Prokažeš joj ime, ljepotom će rasti
Orosiš je mirom, biva sve to viša

Kristov trn i kruna i latice žute
Osinjene krasom titrav smiješak šire
Rima zlatom boji nebosklona skute
Akordi ljubavi plove u etire

Madagaskar zelen s dva pricvjetna lista
Grm što nebom cviče u kaležu srca
I ko suza bola na licu zablista

Da, bio si svjedok, kažu kaplje krvi
Vapaji su gasli na plamištu sunca
Bio si posljednji, a sada si prvi

Božje djetesce

Kad u Riječi smjernoj odaju se tajne
Probudi se tračak doslućena neba
Što proniče ćuhom snom i javom svane
Klicaj ushićenja zatomit se ne da

Kad u noći hladnoj zazrcale zvijezde
 Anđeoske harfe melodije liju
 Plami blaga srca snohvatice gnijezde
 I Djetesce Božje u jaslama griju

Zrake Mladog Sunca prosvijetlit će pute
 Svaki kutak zemlje orosila svetost
 U bokoru poja radosti se slute

Nemire i mire ljubav vječna mosti
 Sve što bješe tmica obasjava svjetlost
 Duša se pokorna Kruhom s neba gosti

Nebo lijeposti

Ima li mjesta usklađenoj riječi
 S navirom tišine zaskočiti bijeg
 Već očuden gled prvi uzlet priječi
 Uzdarje si javci i izrjeci lijek

Nema ni traga ishitrenoj gesti
 Svakim trenom raste nevjera i zlost
 Ti krhak si kret, krila vrlo vijesti
 U mom skromnom domu najmiliji gost

Opet je knjiga prorijedila tajne
 Snohvatica tomi uzaludan trud
 Zaiskre miljem odgonetke tavne

Još jedno vrijeme i sve će se znati
 Razotkrit će zamke i najkruću ćud
 Nebo lijeposti istinom će sjati

Ljubav cviće žar

Kako ćeš iz pjeva izibati vrijes
Kada vatrom riječi ljeto škropi sve
Je li slovce tijeku zamka ili vez
Dok ljepota zarjem množi se i zre

Čipko zlata gdje si zametnula gled
Pelin i bušinak dragovit su sklad
Uzdahom već rima navješćuje lijet
Tijelo smiraj čezne, duh ostaje mlad

Uzdanje je vidno a jezik je skrit
Uresiti čudom tek naslućen zir
Probuđena radost u huj će se svit

Mirisave travke razbokore čar
Simfonije neba toče srebrn svir
U zanosu sreće ljubav cviće žar

Razlog knjizi što je

Što je usud knjizi, razlog knjizi što je
Svezak riječi driješi gdje je priči kraj
Osnažena kušnjom traži mjera svoje
Što je čas dragovit nego slućen raj

Štije štilac štivo vid i pogled gore
Prokazanost nije što pronikne gled
Osviću vedrinom glasi što romone
Što je bilo prije zapjev ili lijet

Kad je odsjaj stvari bio nalik sebi
Vara se tko veli to je prazan ram
Slika samu sebe zanijekala ne bi

Dvojba se sa sobom nadmeće i bori
Znat ćeš tko si što si kad ostaneš sam
Reci sanjo gdje su tvoji tajni dvori

Kafić EGOIST

Putniče namjerniče
Stani i pogledaj
EGOIST nije EGOIST

Gle, što učiniše s E

EGOIST je GOIST
Još kada uklone I
Ostaje GOST

Ti si GOST
EPISKEPTIS

Sjedi i gosti se
Kuća jednom časti

Mostar, 24. 5. 2021.

Tillandsia cyanea

I rozeta puna pijeve
Iz rosišta mami cvijet
Tillandsia cyanea
Javka sluti skori lijet

Tillandsia lidenii
Što te ima, što te nema
Cviće slovca u punini
Žarki cvijetak, štitac, lemma

Ledikule, zlaćen klas
Pup i bulbil, kutak raja
Žar u oku, cviče kras
Zor i ozor sve osvaja

Cvati cvijeće, cvati san
Dušom, tijelom jesi svoj
Umiva se nebom dan
Zarjem dobra raste dom

Palea si, štit, epifit
Lati srca što ih snih
Kad poraniš, budi skrit
Šutnjom ljubi zelen krik

Tilandsia cyanea
Sad te ima, sad te nema
Vatrom sreće vrcni stih
Zrakom grudi zarni štih

Hercegovina

Hercegovina je kamen
Hercegovina je epos
Hercegovina je vječnost

Drugog puta nema

Zvijezde opjesmile Hercegovinu
Kamenim zagrljajem

Anđeli
Na krilima sjaja
Kamenu ljepotu odnose u nebo

Tko će riječi krilate zatvoriti u knjige

Svetome Josipu

Ni jedna tvoja riječ
Josipe
Nije ostala zapisana u knjige

Tko će riječi krilate
Zatvoriti u knjige

Tvoje otajne riječi
Imale su krila
I letjele u dosanjano nebo

Tko će riječi krilate
Zatvoriti u knjige

One su melodije
Satkane od djevičanske ljubavi
Mi ih u tišinama srca oslušujemo

Tko će riječi krilate
Zatvoriti u knjige

Jakovljeve ljestve

Igraš
Kamena s ramena

Dokle dobaciš
Tu se domiš

I rasteš

Kamen, jednako ljepota
Hercegovina, jednako ljepota

Anđeli
Jakovljevim ljestvama
Kamenu ljepotu uznose zvijezdama

Bez naslova

U riječi jesi
U štitu jesi

U istini, kamenopisu, na listini
Ima te
I jesi

U slikopisu jesi
U krasopisu jesi
U latinici, glagoljici, bosanici jesi

Kada misliš da jesi
Nisi

Što te u naslovu nema

Zemlja kamena

Kada je iskon rađao životom
Bila si sol zemlje
I blagoslov

Sada si ljepota
Kamena bajka

Ja, tvoj mali kralj

Moja vojska
Pjesme su ljubavi

Okrunjene
Latinicom, glagoljicom, bosanicom

Na gradilištu nebeskih riječi
Zidam ti hram

Ja, tvoj pjesnik
I tvoj kralj

Za prijestolje kamen biram

Isuse, hvala ti

Hvala Ti Isuse
Što ne daš mi pasti pod teretom križa

Jer ne znam ustati
Kao Ti

Ti si tri puta pod križem pao
I tri puta ustao

Da je staza do Golgote bila duža
Još bi padao i ustajao

Isuse
Nauči me dostojno ustati pod križem

Rosa croatica

Imenom tim

Svibanj, svib se sav

Zaodjene u nebesku ljepotu

Ruža je kraljica cvijeća. Kraljica vrtova. Njeno ime vezano je za najljepši mjesec u godini – svibanj. Postoji oko 30 000 vrsta ruža koje su nastale, uglavnom, od divlje ruže. Više je na svijetu ljepote i mirisa ruža nego svega drugoga cvijeća. U tu ljepotu utkana je i ljepota hrvatske ruže – Rosa croatica. Uz svibanj je vezano i Gospino ime. Ružo Otajstvena – utječemo li se tako Mariji! Marija i Ruža su sinonimi. Ljepota nebeska i ljepota zemaljska, jedno su. Marija je Ruža, Ruža je Marija. Tri neumske crkve posvećene su Mariji. Pa ćemo prekrasnim imenima zazvati Mariju: Ružo hrašanjnska! Ružo gradačka! Ružo neumska! Divna naša Ružo hrvatska!

Kada se svibanj sav odjene u ružine latice, kud ćeš ljepšeg svibnja!
Kada dvije mirisne ruže mjesečarke u mome vrtu, ponekada,
procvatu za Božić, kud ćeš ljepšeg i radosnijeg Božića!

Melanija Ivezić Talan
Mjesto gdje se love arbuni

Sadim jedan cvijet
uvijek iznova ga sadim
gubim
i nalazim.

Netko je zapisao:
Bojim se Boga koji prolazi.

Godinama

Godinama
gradila sam san
tako –
da su nam srca
isto kucala.

Al' nevolja je
što je i on gradio mene.

Na kraju smo se razišli.
Aritmija?
Kako god...

Od njega draža
bila mi je
istina.

Jedan dio...

Jedan dio mene
se prišulja
i naglo me zaskoči.

Kao što noć zaskoči putnike
il' zora ljubavnike.

I tada ne vidim jasno
i nisam što sam bio.

Poput daška sam
Nestajem –
kao sjena
jer taj jedan dio

traži svoje.

Rasla sam u sjeni hrasta
hrasta kitnjaka

Natkrilile me njegove grane
štitile od kiše
snjegova i mrazova
glasova i pogleda

Nada mnogom su se ptice
odmarale na granama

I ja sam pjevala s pticama
pjevala
suncu
i djetinjstvu

U debeloj sjeni hrasta

Suha je zemlja
I gnijezda su prazna
Prolaze laste
zaobilaze moj dom

Stara crkva stoji
kao oblak kad prekriva sunce

Isuse u bijeloj hostiji
tvoja crkva zvoni
a već dugo nije

Čučerje, 2020.

Ljubav

Ne znam zašto
al' ljubav je najjača
kada je slaba

Kada je ruše
i sve joj oduzmu
ona je najsnažnija

Onako ranjena
najjače sja

Uskrs, 2020.

Dišem
bez utega
riječi

Gdje je to mjesto?

Gdje je mjesto
gdje mogu biti nasamo sa životom
onako: licem u lice?

Gdje je mjesto
gdje mi život nije samo lice
pokraj kojeg prođem
i ne stanem?

Gdje je mjesto
gdje ne puštam život da ode –
on na svoju
ja na svoju stranu?

Tako je malo ljubavi

Tako je malo prave ljubavi
čiste gole lahke

one
koja odlaže teret s leđa
(pa još dugo nosim sreću na ramenima)

one
koja ne gladije
već hrani

koja ne traži, ne guši
ne uvjetuje
ne optužuje – glasno
pa potihlo, bez riječi

One ljubavi
koja se otvara i zatvara poput periske
i koje je taman toliko
koliko je potrebno:
ni previše
ni premalo

Takve ljubavi je – malo.

Život naš samo je lahor
Ispraćamo ga
kao što ispraćamo one
koje volimo

Mjesto gdje se love arbuni

Što ću ti ostaviti, mila moja?
Kako ti dati
što ni sama nemam?

Gdje da te sklonim?

I sama kisnem
i studen je
vjetar me povija
nosi

Gdje li ću stići
zaklona nemam.

Na moru života, mila
zaklona nema?

I koga onda
slijediti
kome vjerovati
za čijim svjetlom ići?

Kad zna se
da nitko od nas nema
dva netaknuta oka
i dvije cijele ruke.

Na moru života, mila
samo nebo zna
mjesto
gdje se love arbuni.

Smrt je za sve ista
pa ona je jedina potpuna
pravda za života.
Ili ne?

Kad presahne sve
i čovjek
i nada

Bog nam šalje proljeće

Život nije ono što zamišljamo

Život nije ono što zamišljamo
iako
lijepo je zamišljati.

Život nije
samo
ono što čekamo.

Život ima mnoga lica:
neka čekamo

al' ne dolaze.

Druga dolaze
a da ih nismo htjeli.

Dogodi se da snivamo
i dosnivamo.

Ali i da
samo
snivamo.

Život tada odlazi dalje
al srce
srce se ludo ne da...

Svatko od nas

Svatko od nas ima
nešto važno
što čuva
od nevolje.

I kada sam to ne može
čuvati
predaje na brigu
drugome
uz riječi:
„Pazi, molim te,
da se što ne dogodi...“

Jer svatko od nas ima nešto
nešto što ne može izgubiti

Bila to stvar ili čovjek
kuća ili dom
novčanik?
Ptica u krletci
ili srce u grudima
Svatko od nas...

I kada nevolja dođe
kad od svega
ostane samo život
svatko od nas
mora znati
za koga
za što
mu kuca srce.

Suvremeni ženski glasovi iz Ukrajine

Ija Kiva, Galina Kruk, Katerina Mihaljicina i
Marina Ponomarenko

Odabrala i prevela s ukrajinskog Alla Tatarenko

Ija Kiva

na konopu između kuća smjestilo se sjećanje
poput slika života na dlanu vatre

drhti od najmanjeg šušnja
kao prvi požutjeli list zelenog drveta
i granjem uobrazilje pucketa o znacima bezvremenosti

desno-lijevo iza leđa – jedino padanje
da padanje je najvažnije – na ramenima, iza ramena, u naramku –
od kojeg se rasprskavaju sve staklene ptice pobjede

što gledaju moje oči – to više ne znam
tama u sljepoočnicama pleše marš
podigne vrhove prstiju kao bijele papiriće praznine
i raspiruje zamrlu vatru misli

sve oko mene plamti – jedino ja ne gorim

tako negdje između rebara odjednom se pojavi oštrica
naoštreni zračak jeseni postaje krvničko oruđe nade
dok nam šume zatvaraju oči zamrlim lišćem
vrijeme je dijete koje na leđima nosimo
kao grudice zemlje uz koje je konopom vezana ljubav
da se na putu k rijeci sol na obrazima ne izgubi
ipak riječi te uspavanke koju je baka pjevala poslije rata
zaboravismo – kroz grgoljenje krvi u grlu
čujemo vlastiti glas koji sličić škripi vrata
koja su nam izbili iz sjećanja zajedno s praznim gradom otvorenosti
tako je čudno nuditi cvijeće riječi među pokojnicima
kao jeftinu robu na prigradskom kolodvoru
koju nitko ne kupuje – ali netko pak mora paziti vrt
naših tuga što rastu sad svuda ko korov
netko pak mora poput onoga psa u čamcu
prijeci polje slomljenih suncokreta da bi zapalio
plamičak života između drveća noći i nemira zaborava
da nazove kasnije ovo mjesto pticom selicom doma
da zabilježi – prljavštinu mržnje ne puštam ni pod svoje nokte
iako su se duge sjene ovih dana upile u kožu bića –
u dnevniku koji se neće sačuvati tijekom seoba

iza naših leđa stoje mrtva djeca –
crna i prozirna, crvena i pepeljastih lica –
kao da nižu zastavice od papira
na konop života – dugačak poput noći bez ljubavi

i bljesci tišine pale svijeću nade
jednu za sve – samo tako u sirotištu grle

a mi stube strpljenja prelazimo, list za listom
drvenim od nesanice nogama

i idemo tako visoko – čak do zvona nebeskih –
među metalnim krhotinama i izvađenim jezicima
tražeći u pukotinama izgubljen za vjeru sluh

svi psalmi pada tek su sjena straha koji nas je napustio prvi

vrijeme se topi, poput svjetla mijenja boju
tako rijeka prima u svoju kuću vlast zemlje
i širi put poput dlanova povjerenja
u kojim praznina uzgaja trputac

a tamo gdje nožem odsijecaju ime vode
krv ne kaplje – tamo se probija glas

prosinac 2022.

Galina Kruk

Hoću li moći otići dva koraka dalje ili ću ovdje stati
nad razbacanim tijelima u neprirodnim pozama
nad hrđom izgorjelog auta koji zjapi otvorima od granata
suviše velikim za ubijanje konkretnog čovjeka.
Razbacivanje umjetničkog resursa, svijet neće vjerovati.
Nedostatak logičnog motiva, objasni mi, kažeš, zašto vas oni ubijaju,
mora postojati nekakva motivacija, neki razlog.
Siže se tako ne grade.
Kad iz daljine gledaš, uvijek postoji mogućnost zaustaviti se na vrijeme,
ne prilaziti previše blizu
odakle oči mogu vidjeti previše –
ružno slomljen nokat na ženskoj lijepoj ruci,
dječju cipelicu izmiješanu s ostalim sadržajem stana.
Književnost je postojala da uvjerava kako bačena dječja cipelica nema veze
s nogom, kako slomljen nokat nije tako veliki problem.

Ako se na vrijeme zaustaviš, ne vidiš ostalo, ne zagledavaš pozorno.
Spasonosna distanca, barijera, prije koje sve još može biti banalni izmišljeni
siže, zabranjeni plod uobrazilje faširane katastrofizmom.
Književnost više nije način za bijeg, nego rezervni kolosijek s kojeg nitko
nigdje ne ide.
Uđeš u vlak i shvaćaš – neće ti pomoći, ti to shvaćaš?
Jednom ćete ponovo otvoriti ovaj put,
u slučaju neke izvanredne potrebe skinut ćete ograničenja kretanja u ovome
zatvorenom smjeru, dopustit ćete sebi da vidite,
u svijetu gdje književnost postoji ne radi ubijanja, i ne radi obračunavanja,
i ne radi opomene,
i ne radi sjećanja svega u detalj,
kad ne želiš vidjeti sve ostalo ispod ruševina – prikazano u vijestima, zabi-
lježeno na slikama. Takva je književnost nizašto, čuješ.
Prazna dječja cipelica što je u zrak poletjela kada su ih izmiješali s komadima
betona i stakla,

slomljen ženski nokat na ruci ispod ruševina,
 nezamućeno je to što je ostalo od tijela, dječja knjiga na koju se fokusiraš
 da ne vidiš sve ostalo,
 da ne zamišljaš sve ostalo,
 što je bilo između knjige i ruke,
 između trenutka obiteljskog subotnjeg jutra i sljedećeg kadra.
 Prilaziš suviše blizu i probija te armatura nečijeg predsmrtnog krika „ja ne
 želim umrijeti“.
 Književnost postoji zato da bi se moglo živjeti s ovim krikom u ušima,
 s ovom rukom i ovom cipelicom,
 znajući što je bilo u nezamućenoj realnosti iza njih,
 koju nije ublažila umjetna inteligencija.

Evo čemu književnost.

preživjeti

ono što nas čuva od obračunavanja,
 što daje snagu plivanja u hladnoj jutarnjoj vodi u veljači
 izdisanje sivog oblacića pare kao što pušači izdišu dim

ono što nas tjera pogađati gdje je najbliža obala
 na kojoj ćeš prije ili poslije moći stati na sigurno

ono što nas drži, ne da potonuti, iz vode istiskuje
 osim Arhimedove sile i Sizifova truda,
 osim potkožne masti i želje da se otplovi što je moguće dalje
 u ovoj dubokoj uznemirenosti koja osvješčuje i požuruje
 u ovom trpkom očaju koji se sužava oko grudnoga koša
 primoravajući udisati i izdisati

mi smo ono što istiskujemo na periferiju svijesti
 u kaotični niz snova o najgorem
 u zbrkanost dječjih dojmova kojih se nikako ne uspijevamo
 sjetiti ni zaboraviti

ono što nismo spremni priznati čak i samima sebi,
a kamoli drugima, čak i pred licem smrti:
nas ne požuruje snaga, nego slabost
uvijek plovimo k najdaljoj obali

ali to će doznati samo oni kojima nije ponestalo
snage doploviti, izaći na kopno, osvrnuti se
primiti kao datost
da tamo usred vode
gdje je dno bilo bliže od obale
(dno je uvijek najbliže)
i tijelo je već odbilo zamahivati rukama, a pluća udisati
netko će nas zamijeniti

i nitko neće zapaziti zamjenu.

Katerina Mihaljicina

ljudi koji rastu iz drveća
vuku sebe k suncu
kao što stabla koja su se razgranala
slušaju vjetar i pjesmu pospanih ptica
kao što je to bilo u raj
ali poslije
kad doleti vihor
a nebo se oklizne na samom rubu
šaranolikog jezera
i počne padati na njih
ljudi će mu podmetnuti svoja zelena ramena
i nosit će
gore još više
i njihove ruke bit će kao granje
i njihovi prsti bit će kao lišće
i njihova tijela bit će kao kožice
plodova s dozrelim sjemenkama
koje će zasjati u nebo
iznad tog drveta
iz kojeg su rasli

Pomalo čudno

Ovdje,
iza dječjeg vrtića
gdje su te strijeljali
tako odraslog

sada lastina trava ništa ne želi znati,
mačak, ljut i izvijen
u napetom luku,

zavija, hoda postrance
a dlanovi se pokrivaju križevima
osmokrakim

pomalo je čudno
biti strijeljan iza dječjeg vrtića
pomalo je čudno
biti strijeljan
pomalo je čudno
umrijeti
ali je najčudnije –
roditi se

(zona ratne tišine)

ptičica traži svoje ime.
odvojak rijeke zapinje u njezinu grlu.
mapa se lomi tako da se ne
prepozna.
da se ne prođe. da se ne iscrta ruta.
da se neprijatelj ne dovede za sobom
u središte kuće gdje ime ptičice
leži u limenoj kutijici
iskrzana oboda,
ptičica traži svoje ime
a nalazi polomljenu ljuljačku
teglu, ogrlicu, stari televizor
i flautu bez ikakvih znakova života.
javite se, jaukne ptičica, sjetite se
kako me zovu.
nitko se ne smije oglasiti. ni vrata,
ni razbijeni prozori, ni pokidana žica na orahu
tišina je najbolji govornik
grada između bitki.
leti, leti, ludačo.

bez imena.
s kamenom u svom srcu.
živa.

Herson, 27. 12. 2022.

Marina Ponomarenko

Ovaj razgovor dogodio se
Desetak godina prije rata punih razmjera
U vlaku *Kijev – Simferopolj*

U vagonu druge klase
Putovala je starija žena s dvoje unučadi
Pokušavala ih je nahraniti
Jajem
Šniclom
Prženom kokoši
Sendvičima s čajnom kobasicom
Piroškama s kupusom
Kuhanim u ljusci krumpirom
Krastavcima
Rajčicama
Svime što se obično jelo
U vlaku Kijev – Simferopolj
Stariji dječak jeo je sve,
Mlađa djevojčica je izvolijevala:
„Neću kokoš šniclu jaje sendvič krastavac pirošku krumpir rajčicu ništa neću.“
Starija žena upotrijebila je teško topništvo:
„Kad umrem tko će te hraniti?
Tko?
Tko će te hraniti kada umrem?“
Starija žena kao da je počela mjesto
Gdje ju je ubo komarac,
I više se nije mogla zaustaviti.
„Umrijet ću jer stari umiru.
Umrijet ću, umrijet ću skroz, jer sam stara.
Umrijet ću, u lijesu ležat ću,
A vi ćete doći na moj sprovod.
Doći ćeš, Jasočka
I Vitalik će doći,

Stajat ćete iznad moga lijesa
 I plakat ćete,
 I sjetit ćeš se tada
 Kako nisi htjela pojesti šniclu,
 Ali ja ću tada već umrijeti
 Jer sam stara,
 Tako sam stara – skroz stara,
 Stara sam, stara,
 A stari umiru.“
 „Mladi također umiru“,
 odjednom je rekao dječak.
 Starija žena za tren je ušutjela
 A onda je eksplodirala
 Kao protutenkovska mina
 Preko koje je prešao tenk.
 „Kakve gluposti!
 Prvo pucaš do besvijesti u tim igricama
 Na svome računalu,
 A onda govoriš gluposti!
 Reći ću tvome ocu
 Da pričaš ovakve gluposti!
 Ja sam stara, ja ću umrijeti!
 A ti ćeš živjeti dugo!“
 Dječak je mirno žvakao šniclu.
 I gledao kroz prozor
 Kao da ondje vidi nešto neizbježno.
 „Mladi ipak umiru.
 Eto umrijet ću prije tebe“,
 Rekao je.
 Kapriciozna djevojčica napokon je uzela šniclu
 I počela jesti.
 Starija žena nastavila je dokazivati
 Da su to gluposti –
 To što mladi umiru.
 Zašto bi oni umirali,
 Cijeli je život pred njima.

Pa stvarno.
Kakve su to nepojamne, užasne gluposti.

Vlak se kretao svojim putem,
Mirisao je iznutra na šnicle,
A izvana na svijetlu budućnost.

Vlak se kretao svojim putem,
Vozio je prema moru
Koje je tako korisno za dječje zdravlje.

Vlak se kretao svoji putem
Nezaustavljivo se približavajući
Za sada još dalekoj
Postaji „Rat“.

facebook je poslao obavijest o nekoj ženi
koju ne poznajem
„javila je da je bila sigurna
za vrijeme eksplozija u Jeruzalemu“,
smiruje nas facebook

„to je dobro“, mislim ja u Kijevu
vani se čuju eksplozije
između mene i prozora su 2 zida
ali eksplozije se ipak čuju
ja jedem sir i rajčice
i šaljem svim poznanicima pitanje:
„kako si? jesi li na sigurnom?
jesi li sigurna za vrijeme eksplozija u Kijevu?“

ova funkcija facebooka kod nas ne radi
jer ne bi bilo *user friendly*
stalno daviti korisnike obavijestima

„vaša prijateljica iz djetinjstva bila je sigurna za vrijeme eksplozija u Kijevu“
 „muškarac kojeg ste sreli na znanstvenom skupu 2018.
 bio je siguran za vrijeme eksplozija u Kijevu“
 „djevojka s kojom ste se upoznali u ljetovalištu
 bila je ranjena za vrijeme eksplozija u Kijevu“

čekajte malo.

nema takve mogućnosti – javiti da si u opasnosti
 to ne bi bilo *user friendly*
 to bi moglo nekog rastužiti

– Djevojčice, učite držati se za prazninu –
 Govorila im je baka i opet palila cigaretu
 Sličila je vampiru ili vražjoj sili
 Prema osobnoj bila je Galja, svi su je zvali Greta.

Nekad je baka hodala po konopu u nekom cirkusu
 Držala se tako kao da je obasjavaju svjetla
 – Oslanjati se na ništa, na rupu od pereca, na unutrašnjost ništice
 To sam dobro naučila u cirkusu zemlje Sovjeta.

Držati se za prazninu tražeći stopalom
 potporu tako bolnu i tanku da je nitko ne vidi
 Praznina, curice, to je ono što će jedino ostati s tobom
 Kad ostatak svijeta nestane jednom u vatri i dimu. –

Baka je ispuhavalala struju dima mirišljavog
 Njezina su usta bila crvena od jarkog ruža
 Njezine unuke bile su snažne, male i mršave
 Upravo takve da hodaju ispod kupole mirno
 I sad se djevojčice drže – jako, do grča i bola,
 Drže se dok im živote pokušava spaliti zlotvor
 Za prazninu koja je ostala od rodnoga grada i doma
 Drže se, tražeći stopalom tanku i bolnu potporu.

Stanko Andrić

Rat Rusije protiv Ukrajine

1. „Putin je poludio!“

Budimpešta, hotel u Ulici Ráday, preda mnom prozor koji gleda na kalvin-sku crkvu i, dalje iza nje, brdo svetog Gerarda s tvrđavom i dvadesetostoljetnim spomenikom Slobode, u megalomanskom stilu onodobnih diktatura (nacionalne, potom komunističke). Položajem i izgledom vrlo mu je nalik spomenik Pobjede u hrvatskoj Batini, također na desnoj obali Dunava. Drugi svjetski rat, Crvena armija, Rusija... Ovih dana opet u mislima svih, po svim svjetskim vijestima, u svim razgovorima.

Šesti je dan otkako je Rusija, pod vlašću svojeg „umjerenog diktatora“ Vladimira Putina, izvršila najezdu na Ukrajinu, s oko dvije stotine tisuća vojnika i nebrojenim ratnim strojevima. Beskrajno duge kolone ruske vojske potekle su u Ukrajinu s juga, s Crnog mora i poluotoka Krima, koji je Putin još 2014. oteo Ukrajini uz zanemarive prosvjede „svjetske zajednice“; sa sjevera, iz Bjelorusije, koja se sasvim priklonila Putinovoj Rusiji, otkako je ova tamošnjem diktatoru Lukašenku (na vlasti od 1994.) silom pomogla da se održi na vlasti iako je izgubio izbore i nasuprot znatnim domaćim prosvjedima; s istoka, izravno iz Rusije i iz dviju samoproglašanih „republika“, Luhanska i Donjecka, koje je Putin „priznao“ kao takve uoči najezde, nakon što je ranijih godina potaknuo tamošnju rusku manjinu da se pobuni protiv kijevske vlasti i pomogao joj da se obrani na zaposjednutom području. Sve što dolazi od Putina i iz Rusije u vezi s razlozima za ovaj rat ogromna je gomila laži, a moskovska tvornica laži o Ukrajini i o „Zapadu“ jako podsjeća na recepte za proizvodnju laži koji su se naveliko primjenjivali u Beogradu u doba njegova rata protiv Hrvatske. Isti su to modeli bezočnog laganja: tu je povijest i kod Rusa i kod Srba skrojila nekakav osobiti politički

mentalitet u okviru kojeg je, u ime viših nacionalnih razloga, dopušteno ama baš sve, a za laganje ne postoje apsolutno nikakve granice, čak ni one pragmatične – briga da vas ne uhvate u lako dokazivoj laži, jer to se stalno događa, a tada prema jednostavnoj metodi tih lažaca samo treba nastaviti lagati i dodavati nove laži, tako da i samo dokazivanje laži i njihovo pobijanje postane besmislen i jalov posao. Na televiziji je ovih dana jedna zastupnica u ukrajinskoj Verhovnoj Radi to jednostavno objasnila: kada Putin ili oni oko njega (Lavrov, Peskov...) nešto izjave, samo treba vidjeti što je suprotno od toga – i ta suprotnost jest prava istina...

Poplava laži koja dolazi od Putina i njegova režima sada je ipak u svim „zapadnim“ zemljama konačno prepoznata kao čudovišna anomalija u međunarodnim odnosima, kao ozbiljna bolest koja će, ako se oko nje nešto ne poduzme, povući svijet u nesagledivu katastrofu. Do neki dan bilo je na Zapadu mnogo glasova koji su iskazivali razumijevanje za Putinove poteze. Njegove igre uoči ovog rata, raspoređivanje snaga oko Ukrajine, tumačili su se na mnogim mjestima kao razumljiv iskaz frustracije i povrijeđenog ponosa velike vojne i gospodarske sile. Jedan njemački general izjavio je da Putin „samo traži poštovanje, a to mu nije tako teško dati“. Zapadna javnost vrvi kojekakvim neofašistima, ljubiteljima politike čvrste ruke, „razočaranima“ u zapadnjačku „trulu“ demokraciju, mrziteljima liberalizma i vladavine ljudskih prava („ljudskopravaške ideologije“), vjernicima u veliku „anglosasku“ urotu pomoću koje se potajno upravlja svijetom... Oni imaju puno razumijevanja za to što Putinu smeta da se NATO proširio do njegovih granica, „pod prozore Rusiji“. Tako je, primjerice, naš paradni admiral u mirovini i samozvani stručnjak za geopolitiku i strategiju, Domazet Lošo, na desničarskom internetskom portalu *Direktno* zakliktao uoči ruske najezde da „nisu Rusi došli u Kanadu, nego su Amerikanci došli u baltičke države, Poljsku, Hrvatsku, Rumunjsku. Amerikanci su došli na njihove granice i tko sad ugrožava svjetski mir? Neprekidno ispiremo mozak pod zapadnom propagandom“. A evo što je, prema Domazetu Loši, prava istina nasuprot toj zapadnoj propagandi: „U ovoj situaciji, da bi i dalje ostali prvi, SAD mora priuštiti veliku nesreću, rat. Putin to vješto izbjegava.“ Ako želimo znati što se zapravo događa i što nosi budućnost, trebamo samo začepiti uši pred cjelokupnom „zapadnom propagandom“ i pokloniti povjerenje onome što dolazi od ruskih vlasti: „Slušajte što govore Putin i Lavrov, pa ćete vidjeti tko govori istinu, a tko laže.“ Svoju „analizu“ admiral je završio odlučnom

tvrdnjom da „Rusija neće napasti Ukrajinu“. Taj strateg nezalica, dakle, sposoban je samo za takvu analizu u kojoj se šarlatanstvo nadmeće s potpunim moralnim potonućem, s nakaradnim izokretanjem temeljnih političkih ideala, pa je zaista teško razumjeti kako je čovjek s takvim gledanjem na svjetske stvari mogao ikada uzeti udjela u hrvatskoj borbi za neovisnost o Beogradu. (Poznato je da je Domazet Lošo u ranijem životu bio viši časnik, kapetan fregate u JNA i da je odano služio tadašnjem „sustavu“ sve do ljeta 1991. te se tek u drugoj polovici te godine, nakon poduljeg premišljanja, odvažio promijeniti stranu. Njegova ljubav prema Rusiji i njezinu vodi te mržnja prema Americi, po svemu sudeći, traju bez prekida od tih beogradskih godina, a konverzija s jugoslavenstva na hrvatski nacionalizam bila je samo pragmatičan potez i za njega korisna prilagodba novim okolnostima.)

Svi su naši desničarski intelektualci i „omiljeni kolumnisti“ neslavno promašili u prognozi Putinovih poteza. Zaljubljenici u Putina, štovatelji njegova „strateškog genija“ i njegove državničke beskrupuloznosti, našli su se u neobranu grožđu nakon što je njihov idol pokrenuo po svemu užasnu najezdu na znatno manju i vojno slabiju susjednu zemlju. Nekako se ipak ni preko njihovih zubala ne može sada prevaliti tvrdnja koja bi bila dosljedan nastavak njihovih dosadašnjih umovanja: da je Ukrajina svojim političkim planovima tako ozbiljno ugrožavala Rusiju da ovoj nije preostalo ništa drugo nego da na nju nasrne svim oružjima, podvrgne je ili uništi. To jest, točno ono što i sam Putin sa svojim doglavicima ponavlja kao temeljni *raison* toga što čini.

Ne preostaje im, dakle, ništa drugo nego da proglase ono što je, iznenađeno i razočarano, proglasio jedan od njih, Milan Ivkošić: „Putin je poludio!“ Naravno, nemoguće je sada takvim zaljubljenim glavama priznati da tu nema nikakva iznenađenja i da je to što se upravo događa zakonomjeran nastavak onoga što se s Putinom zbivalo prije, svih tih godina otkako je na vlasti, pa da je i ta gradacija u malignosti njegovih postupaka posve zakonomjerna...

(1. – 2. ožujka 2022.)

2. „Rat je mir“

Strašni rat Rusije protiv Ukrajine traje treći tjedan. Ne mogavši slomiti ukrajinsku vojsku i vlast na brzinu kako je to Putin zamišljao, ruska vojska

pribjegava svojoj uobičajenoj metodi: sistematskom uništavanju manjih i većih gradova koji su središta ukrajinskog otpora. Dalekometnim raketama, avionskim projektilima i topništvom uništavaju se građevine svih vrsta, ginu na stotine, na tisuće civila, po ulicama, u zgradama ili pri pokušajima bijega na sigurnija mjesta, na zapad; već je gotovo tri milijuna Ukrajinaca (uglavnom djece, žena i staraca) izbjeglo u zemlje Europske unije, najviše u Poljsku. Od velikih gradova Rusi su zasad zaposjeli samo Herson i ondje, naravno, pripremaju organizaciju nekakva referenduma za odcjepljenje od Ukrajine i stvaranje još jedne „republike“ na tlu zemlje koju se ubija. Dovedli su i dva kamiona humanitarne pomoći, kutija s hranom, koje su pred kamerama moskovske televizije razdijelili nekolicini stanovnika, tobože bez ikakve prisutnosti ruske vojske; lažnost te inscenirane akcije otkrivaju snimci Hersonaca na mobitelima, koji pokazuju stvarnu sliku: kamioni okruženi do zuba naoružanim vojnicima, kojima ne prilazi nitko, iako povećana skupina građana stoji na drugoj strani ulice; jedan muškarac staje ispred ruskih „humanitaraca“ i viče svojim sugrađanima, pitajući ima li među njima itko tko će uzeti tu rusku pomoć; čuju se povici protiv okupatora... Može se pretpostaviti da Rusi neće dugo trpjeti takav otvoreni neposluš i prosvjedovanje domaćeg žiteljstva, i da će ti vojnici uskoro pucati na ulicama u te koji ih nazivaju okupatorima. Samo se čeka da ruska vojska još malo više napreduje u svojim osvajanjima, naročito da padne Kijev; tada će se zasigurno pokazati prave namjere tih samozvanih „mirotvoraca“. Najrazoreniji su zasad Harkiv, drugi po veličini ukrajinski grad, i Mariupolj na jugu, koji je već danima posve opkoljen, bez struje i tekuće vode, bez grijanja (vrijeme je još uvijek hladno, oko ništice, ima i snijega); tu su poginule tisuće ljudi, civila i branitelja, a nekoliko stotina tisuća ih je zatočeno u razorenom gradu. Već se u više navrata pokušalo organizirati „humanitarne konvoje“ koji bi izveli civilno stanovništvo iz toga „pakla“ (riječ je posvudašnja), ali bez uspjeha, jer ruska vojska ubrzo počinje pucati po koloni, optužujući, naravno, ukrajinsku stranu da se ne drži dogovora... (To su također vijesti koje izravno podsjećaju na mnoge slične situacije u srpsko-hrvatskom i srpsko-bosanskom ratovanju ranih 90-ih godina prošloga stoljeća...)

Takvo je realno, materijalno lice ovog rata u sadašnjem trenutku, a po svemu sudeći bit će još gore i strašnije, prije nego što se, na ovaj ili onaj način, počne stišavati. Ruski predsjednik, koji očito o svemu odlučuje osobno, kao pravi autokrat i diktator, s vrlo malo utjecaja koji bi dolazio od

njegovih „suradnika“ (mahom inferiornih poslušnika), ni ne pomišlja da od rata počne odustajati, da iznađe nekakvu „izlaznu strategiju“, nego samo još više pojačava rusku ratnu aktivnost, ubacuje nove snage, doprema još oružja svih vrsta. U posljednja dva dana Amerikanci upozoravaju da se vjerojatno priprema upotrijebiti i kemijsko oružje; a s obzirom na to da su Amerikanci još od siječnja točno predviđali da će Putin napasti Ukrajinu, unatoč nevjerici ostatka svijeta, i tom novom upozorenju treba dati veliku težinu... Očito, poraz u Ukrajini Putin si nikako ne može dopustiti, koliko god visoku cijenu za to platili Ukrajinci, ruska vojska, Rusi općenito, ostale europske zemlje, cijeli svijet. A teško je i vidjeti kako bi mu mogla izmaći pobjeda, barem ova kratkoročna, na kraju sadašnje ratne kampanje, jer je ruska vojska oružjem i brojem vojnog ljudstva mnogostruko nadmoćna Ukrajini. Ruski su gubici u oružju (posebice borbenim vozilima) i ljudstvu znatni, mjere se tisućama, ali je sve to još uvijek nedostatan da se toj vojsci ozbiljno izmakne tlo pod nogama. Kako se sada čini, rat je još u ranoj fazi; u Rusiji je još uvijek na snazi Putinova zabrana da se za nj javno koristi riječ „rat“, službeni i za sve obvezatni termin je „specijalna vojna operacija“. (Orwell: „Rat je mir.“) Cilj joj je, kao što je Putin objasnio u trenutku kada je izdao naredbu da je se pokrene, u srditom i mržnjom nabijenom obraćanju Rusiji i svijetu, „demilitarizacija i denacifikacija“ Ukrajine. Baš kao što je zadatak vojske koju je Putin, nekoliko dana prije invazije, poslao u odmetnute istočne okrajke Ukrajine bio – „održavanje mira“.

(13. ožujka 2022.)

3. „Meni dolaze u glavu riječi iz Svetog pisma“

Kao kakav sadistički zlostavljač krupna stasa, Rusija se izživljava nad Ukrajinom, a nitko se ne usuđuje umiješati i odgurnuti napadača ili mu barem dati do znanja da protiv sebe više nema samo jednu zemlju, slabiju od sebe, nego i neke druge, pa da će za svaki udarac koji uputi žrtvi na koju se okomio primiti nekoliko uzvratnih. Žilav ukrajinski otpor i neočekivano veliki gubici nagnali su Ruse da počnu primjenjivati vojnu „doktrinu“ po kojoj su najpoznatiji i koju su u novijoj povijesti demonstrirali na gradovima Groznom i Alepu: temeljito razaranje neprekidnom paljbom iz teških oružja, bombama, granatama i raketnim projektilima (uključujući ovaj put i osobito razorne „termobaričke“ i „kasetne“ bombe). To se već danima sustavno

čini s ukrajinskim gradom Mariupoljem, na obali Azovskoga mora, koji je zbog položaja iznimno važan u okvirima Putinovih geopolitičkih zamisli. Tu su sve građevine spaljene i opustošene, a mnoge razrušene do samih temelja, iako su u gradu ostale desetine tisuća civilnog stanovništva, gladnog i promrzlog, koje se pokušava zakloniti u podrumima i svakojakim rupama. Tek kada tako s distance satru grad i pretvore ga u pustoš, Putino-ve će čete ući u nj kako bi se obračunale s preostacima oružanog otpora, a preživjele civile odvele protiv njihove volje u Rusiju. Ostatak Ukrajine tu ne može pomoći, a i druge europske zemlje i Amerika nemoćno promatraju to mrcvarenje; ne usuđuju se djelotvorno uplesti jer se boje „eskalacije sukoba“, Trećeg svjetskog rata, Putinova pribjegavanja nuklearnim bombama...

Zamislimo na trenutak da nije došlo do toga. Da je Putin, nakon što mu je propao prvotni blitzkrieg kojim je mislio obezglaviti Ukrajinu i nametnuti joj svoje već pripremljene marionete, zaustavio svoju „specijalnu vojnu operaciju“ i postupio kao istinski junak (a ne sitan osvetljivac povrijeđene taštine): priznajući da se prevario, da je o ukrajinskoj vlasti i vojsci imao posve pogrešnu predodžbu, utemeljenu na iskrivljenim informacijama svojih očito nesposobnih doušnika, i da u Ukrajini bjelodano nema nikakve nenarodne vlasti, nego je to vlast izabrana većinom na kojoj bi joj mogle pozavidjeti vlasti mnogih drugih zemalja, a na čelu joj stoji hrabar, dobro namjeran i pametan čovjek, njegov imenjaka Zelenski. Zamislimo da se Putin tada, odustajući od daljnjeg krvoprolića i razaranja, duboko ispričao Ukrajini i svim njezinim stanovnicima, ponudio pomoć u obnovi razorenog i obećao odštetu obiteljima stradalih, poželio svaku sreću susjednoj i bratskoj državi Ukrajini na daljnjem putu njezine neovisnosti, uz ponudu da ubuduće lijepo surađuju na svim područjima, posebice u gospodarstvu i kulturi, i uz zamolbu Ukrajini da bude obzirna i dobrohotna prema ruskoj manjini u njoj, u čemu će joj Rusija rado pomoći kako bi se sve skupa uredilo na zadovoljstvo svih zainteresiranih strana... Za kakvu bi cvatuću budućnost u odnosima dviju zemalja to otvorilo perspektivu! I kakva bi ljudina, u takvu teško i preteško zamislivom slučaju, ispao taj predsjednik Putin! U kakva bi se povijesnog velikana Putin prometnuo, u kakvu svjetsku zvijezdu i političku ikonu za budućnost... Bio bi to obrat dostojan pera Dostojevskog; možda ni veliki majstor za protuslovlja ljudske (napose ruske) psihologije ne bi s time umio izaći na kraj i do dna rasvijetliti takvu divnu preobrazbu.

Ali, naravno, ne. Putin je prije nekoliko dana, na najvećem stadionu u Moskvi, dao organizirati veliki miting narodne podrške svojem ratu protiv Ukrajine. Desetine tisuća Moskovljana mahale su ruskim zastavama i aplaudirale Putinu; nisu svi došli dobrovoljno, mnogi su dovedeni organizirano i bez puno pitanja, mnogima je, kao državnim službenicima ili studentima, naloženo da idu (to su informacije kakve Putinov režim nastoji posve blokirati, ali koje ipak uvijek procure). Putin je govorio o opravdanosti svojeg rata stojeći ispod velike trake s natpisom „Za svijet bez nacizma“. Prizor je dostojan Orwella i parola koje su ispisane na fasadama ministarstava u njegovoj „Oceaniji“, i koje su odreda sasvim primjenjive na putinovsku Rusiju: „Rat je mir. Sloboda je ropstvo. Neznanje je snaga.“ Slično tome, ispod parole „Za svijet bez nacizma“ mnoštvu podanika obraća se upravo Nacist, ili nešto što je u ovom svjetskom trenutku najbliže Nacistu.

Hvaleći rusku vojsku u Ukrajini, Putin je u jednom času rekao da mu na pamet dolazi rečenica iz Evanđelja: „Nema veće ljubavi od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje.“ Sumnjam da mu je ta Isusova misao, zapisana u Ivanovu Evanđelju, tek tako „došla u glavu“. Naprotiv, sve upućuje na pažljivu kalkulaciju. Dakle, čak i bezazlene riječi uvoda u citat – „Вы знаете, мне приходят в голову слова из Священного писания...“ („znate, meni dolaze u glavu riječi iz Svetog pisma...“) – zapravo su lažne. Nije teško pokazati da je tako. Najprije, citiranje toga evanđeoskog retka puki je cinizam. Putin glumi da izvanredno poštuje žrtvu ruskih vojnika koji ginu u Ukrajini; hini da u njoj vidi nešto uzvišeno i sveto, nešto o čemu se govori u Svetom pismu, što je sam Isus pohvalio kao „najveću ljubav“. Njegov *stvarni* odnos prema ruskim vojnim žrtvama vidi se u tome što je u Ukrajinu poslao mnoštvo slabo pripremljenih i neiskusnih vojnika ročnika, kao i vojne i sigurnosne snage kojima nije bilo rečeno kamo idu, koje su u Ukrajinu dovedene na prijevazu. (Ni to ne bismo trebali znati kad bi sve bilo po Putinovu, ali – procurilo je.)

Izabrani citat također je i implicitan odgovor na jedno pitanje koje se od prvih dana invazije na Ukrajinu postavlja po mnogim medijima. Što motivira sve te ruske vojnike da sudjeluju u takvom bratoubilačkom ratu, da razaraju i ubijaju po Ukrajini, da i vlastiti život stave na kocku radi ratnih ciljeva Putinova režima? U nekoj mjeri radi se o uspjehu indoktrinacije i propagande (u Ukrajini su „nacisti“, „nenarodna vlast“, američke marionete, oni ubijaju ukrajinske Ruse itd.) Ali većina vojnika ne može dugo u

to vjerovati. Susret sa stvarnošću rata u koji su bačeni mnogima otvara oči. Ipak, pogibeljno je dezertirati; njihovi ih zapovjednici gone naprijed, vjerojatno i pod prijetnjom smrću; dezerteri mogu u Rusiji očekivati najteže kazne. Motivacija koja preostaje posve je reducirana: kako bi preživjeli ili imali izgleda za preživljavanje, vojnici se moraju držati skupa, surađivati i pomagati jedni drugima, „brinuti se jedni o drugima“, kao što je već negdje rečeno u moru informacija o tom ratu. Na toj razini, u jedinicama i skupinama vojnika, i žrtvovanje vlastitih života ima smisla. Putinov citat iz Evanđelja cilja upravo na to. On poručuje: Evo, na to računamo. Ako su svi drugi razlozi za rat bezvrijedni ili lažni (jasno mi je da je u očima većine vas upravo tako), vjerujem da ćete nastaviti ubijati i razarati zbog toga zajedništva. Da ćete ginuti „iz ljubavi za svoje drugove“. I zato tom vašem posljednjem motivu upućujem najveću pohvalu koje se mogu dosjetiti.

Putinovo citiranje Ivanova Evanđelja mig je u još jednom smjeru. To je umiljavanje nacionalnoj religiji, pravoslavnom kršćanstvu, podsjećanje da i rusko pravoslavlje stoji u čvrsto zbijenim redovima rata protiv izdajničke Ukrajine. Pravoslavlje, štoviše, u osobi moskovskog patrijarha Kirila, sipa blagoslove na rusku vojsku koja se obušila na Ukrajinu. Prema patrijarhu Kirilu, taj rat je sukob sa „silama zla“ i nema toliko fizičko koliko „metafizičko značenje“. Dana 14. ožujka patrijarh je svečano darovao znakovit dar zapovjedniku Ruske nacionalne garde, koju se neformalno zna kao Putinovu privatnu vojsku. (Zapovjednik se zove Viktor Zolotov i „bivši je glavni Putinov tjelohranitelj te čovjek zloglasan po nasilničkom ponašanju“, kako nas informira Mark Galeotti u *Spectatoru*.) Dar je ikona Majke Božje koja prikazuje njezino navodno ukazanje ruskim vojnicima prije njihove pobjede nad Nijemcima u bitki kod Augustowa u Prvom svjetskom ratu. Zapovjednik garde vjerojatno nije pogrešno protumačio značenje dara kada je u toj prilici izjavio da će, u sadašnjem ratu, „ova ikona štititi rusku vojsku i ubrzati njezinu pobjedu“. Sam patrijarh, izbjegavajući zabranjenu riječ „rat“, govorio je nešto okolišnije, o „političkim procesima koji će, nadam se, biti ubrzo završeni“, i zazvao je Božju zaštitu na „sve koji žive na ruskom tlu, koje sada uključuje Rusiju, Ukrajinu i Bjelorusiju“.

Prema tome, u Putinovu citatu iz Ivanova Evanđelja odvila se, uz ostalo, i mala trgovina s nacionalnom pravoslavnom crkvom. To je tek sitna pojedinost u dobro uhodanoj suradnji koja traje već godinama. Putinova vlast neštedimice obasipa nacionalnu crkvu novcem i drugim materijalnim

pogodnostima. Da crkva pod Kirilom neće u tom suodnosu ostati dužna moglo se razabrati već iz patrijarhova govora na svečanom banketu koji je u Kremlju priređen odmah nakon njegove inauguracije 2009. Patrijarh je tada istaknuo da ideal crkveno-državnih odnosa vidi u bizantskom, dakle sred-njovjekovnom pojmu „simfonije“, koji podrazumijeva uzajamno poštova-nje, skladnu suradnju i nadopunjavanje. Sa svoje strane, Putin se, iako nije poznat kao veliki vjernik, rado predstavlja kao odlučan branitelj „kršćanskih vrijednosti“. Njegovo autokratsko uređenje države i njegov doprinos obno-vi „snažne Rusije“ ponukali su patrijarha 2012. na izjavu da u Putinovu dobu vidi na djelu „Božje čudo“ (nasuprot ruskom kaosu i potonuću 90-ih godina prošloga stoljeća).

Unatoč uzvišenim i dalekosežnim pojmovima kojima se koristi kao paravanom, ruski pravoslavni patrijarh pokazuje se kao Putinov plemenski vrač. Pravoslavna je crkva „uvijek bila oslonac knuta i udvorica despotizma“, konstatirao je književni kritičar Visarion Bjelinski još 1847. u svojem slavnom pismu Gogolju.

(21. ožujka 2022.)

4. „To je način kako se ponašaju velike sile“

Što je dublje i skrivenije povijesno lice rata Rusije protiv Ukrajine, što je njegova ideja, njegova politička i društvena podloga i bit? U našem dvorištu o tome se mogu čuti bizarne koještarije, često manje ili više apologetske prema Rusiji. Tako Slavko Kulić, šarlatanski znanstvenik s Ekonomskog insti-tuta u Zagrebu, godinama poznat kao liferant različitih papazjanija, o ratu u Ukrajini piše u *Novom listu*: „U Ukrajini je napadnuta politička oligarhija koja ratuje protiv Rusije uz potporu Sjedinjenih Država i Europske unije, Pentagona i NATO-a. Taj rat isprovocirao je zapadni imperijalizam. Mislim da je u cijeloj ovoj priči takozvana invazija Rusije na Ukrajinu sporedna, jer se ovdje primarno radi o težnji SAD-a da odvoji Europsku uniju od Rusije i da Europu dobije za sebe.“

Trezveni zagrebački politolog Božo Kovačević, liberalni političar i jedno vrijeme hrvatski veleposlanik u Rusiji, objašnjava u tjedniku *Nacional* kako su SAD i EU u više navrata poticale i podupirale Ukrajinu da se ponaša protivno željama Rusije, ali da je sada ostavljaju na cjedilu, ne želeći je izravno braniti od ruske agresije. Putin je početkom 2022. uspio dramaturgizirati

ukrajinsko pitanje toliko da mu je NATO ponudio razgovore o spornim sigurnosnim pitanjima. Umjesto da iskoristi tu diplomatsku pobjedu, Putin je, na iznenađenje mnogih, zapovjedio napad na Ukrajinu, što se pokazuje kao njegova strateška pogreška. Ruska je agresija pretjerana i pogubna ne samo za Ukrajinu nego i za samu Rusiju, ali „Rusija doista ima razloga biti zabrinuta za svoju nacionalnu sigurnost ako NATO na njezinim granicama razmješta vojna postrojenja. Zašto bi ruske rakete bile prijatna Zapadu, a zapadne rakete okrenute prema Rusiji ne bi se trebale smatrati prijatnom ruskoj sigurnosti?“

Na svjetskoj pozornici, britanski povjesničar moderne i suvremene Rusije Robert Service smatra (u članku objavljenom u *Spectatoru*) da je ruska invazija na Ukrajinu proistekla iz „dviju golemih strateških nepromišljenosti“. Prvu su tijekom 2021. počinile zemlje NATO-a i potom sam SAD kada su na svojem briselskom samitu, odnosno Poveljom o strateškom partnerstvu, otvorile mogućnost vojnog, političkog i ekonomskog povezivanja Ukrajine s NATO-om i „Zapadom“. Pritom nije učinjeno ništa kako bi se Ukrajinu pripremio na posve predvidljivu negativnu reakciju Moskve. Drugu je stratešku pogrešku počinila Rusija, odnosno njezin predsjednik Putin, koji je svoje stavove u pogledu zapadnih inicijativa oko Ukrajine jasno i gnjevno iskazao još na konferenciji u Münchenu 2007., a u srpnju 2021. objavio neobičan esej u kojem uz pomoć pseudopovijesnih argumenata iznosi uvjerenje da su Rusi, Ukrajinci i Bjelorusi jedan narod (to jest zapravo svi Rusi), da je ukrajinska država proturuski projekt koji odavna potpomažu i organiziraju zapadne zemlje, da je brojna ruska manjina u Ukrajini u životnoj opasnosti i da trenutačna vlast u Kijevu ne odražava političko opredjeljenje većine stanovnika Ukrajine, nego je izdajnička marioneta u rukama Zapada. Putin, dakle, sada hoće Ukrajinu u čvrstom zagrljaju Rusije, lišenu njezina nacionalnog identiteta, ne samo vojno bezopasnu za Rusiju nego i politički ovisnu o njoj ili čak integriranu u Rusiju (ili „Rusku Federaciju“, koja, po mišljenju politologa, zapravo više nije federacija). Ne manje važno, Putin „ne može dopustiti da tu živi susjedna zemlja makar i s naznakama demokratskog razvoja, jer bi njegovu ruskom narodu otuda mogle doći opasne ideje“. Putinova strateška zabluda sastoji se u tom što je, pokrećući vojnu akciju protiv Ukrajine, podcijenio svoje suparnike: Zapad, koji on prezire i smatra politički i kulturno dotrajalim, a njegove efemerne i lako smjenjive političare nesposobnima da se nose s tako iskusnim i lukavim

političarom kao što je on sam; i Ukrajinu, njezin narod i njezinu vlast, na čelu s Volodimirom Zelenskim, za koje je mislio da će pasti na koljena već zbog gomilanja ruske vojne mašinerije na ukrajinskim granicama, a u gorem slučaju prvog ili drugog dana ruske ograničene „specijalne vojne operacije“. Oba su se Putinova predviđanja pokazala pogrešnima i njegova intervencija u Ukrajini pretvorila se u pravi rat, poguban i razoran poput ratova koji su pratili raspad Jugoslavije 90-ih godina prošloga stoljeća, a po razmjerima uništavanja očito i puno gori.

Među „dubinskim“ tumačenjima rata u Ukrajini, čini se da se najveću intelektualnu težinu u svjetskim raspravama pridaje radovima američkog sveučilišnog profesora i politologa Johna Mearsheimera. On je u političkim znanostima istaknuti pripadnik tzv. neorealističke škole, koja na međunarodne odnose gleda kao na poprište „politike moći“. Ti su odnosi dominantno anarhični pa se države, radi svojeg održanja, neizbježno okreću upotrebi moći kojom raspolažu, što znači da u svijetu prevladavaju nadmetanje i sukobi, a međusobna suradnja gurnuta je u drugi plan. U međunarodnim odnosima vlada načelo hegemonije, prema kojem snažnije države u praksi na ovaj ili onaj način nameću svoju volju slabijima. Uz neorealizam (ili „strukturalni realizam“), druga današnja glavna teorija međunarodnih odnosa jest neoliberalizam ili liberalni institucionalizam. Njezini zastupnici drže da je suradnja među državama moguća i održiva te da se njome može osjetno smanjiti razina međunarodnog nadmetanja i sukobljavanja. Premda se, kao znanstvene teorije, i jedan i drugi smjer žele predstaviti kao objektivne deskripcije svjetskih prilika, odnosno kao „konstativni“ diskursi, očito je da i jedan i drugi uključuju i neku mjeru preskriptivnosti, odnosno elemente „performativnog“ diskursa. U tom smislu, prvu školu političke misli možemo opisati i kao primjer intelektualnog fatalizma, a drugu kao primjer intelektualnog idealizma.

U okviru neorealističke struje, Mearsheimer je zasnovao posebnu školu „ofenzivnog realizma“. Ključna je u tom smislu njegova knjiga *Tragedija politike velikih sila* iz 2001. Tu se izlaže da sve velike svjetske sile nužno teže gomilanju moći i posebno ofenzivne vojne sile te da se, u anarhiji međunarodnih odnosa, moraju ponašati agresivno kako bi se održale – čak i ako to ne žele (u tome je njihova „tragedija“). To sumorno, gotovo špenglerovski fatalističko viđenje svjetske politike Mearsheimer je na konkretnom primjeru ilustrirao u članku pod naslovom „Zašto je ukrajinska kriza pogreška

Zapada: liberalne zablude koje su isprovocirale Putina“, objavljenom 2014. u časopisu *Foreign affairs*. Povod za pisanje članka bila mu je ruska aneksija Krimskog poluotoka u ožujku 2014. koja je uslijedila odmah nakon svrgavanja proruskog predsjednika Ukrajine Viktora Janukoviča. Članak je vrlo lijepo napisan esej, s mnogo probranih ključnih podataka i dobro promišljenih ideja.

Mearsheimer tvrdi da Putinova aneksija Krima i rat na istoku Ukrajine 2014. nisu rezultat Putinove „davnašnje želje da uskrsne sovjetsko carstvo“, kako se pogrešno misli na Zapadu, nego samo njegova reakcija na prethodno ponašanje zapadnih zemalja. „Sjedinjene Države i njihovi europski saveznici dijele najveći dio odgovornosti za krizu. Glavni korijen tih nevolja jest širenje NATO-a, što je središnji element šire strategije da se Ukrajinu izvuče iz ruske orbite i integrira sa Zapadom. Istodobno, istočna ekspanzija Europske unije i podrška koju Zapad pruža prodemokratskom pokretu u Ukrajini – počevši od Narančaste revolucije 2004. – također su u tome kritični sastojci.“

Putinov uzvratni udarac na to nije nikakvo iznenađenje, jer bi spomenuti procesi u Ukrajini značili ulazak Zapada u „rusko dvorište“ i ugrožavanje „ključnih strateških interesa Rusije“. Putin je stoga zauzeo Krim, „poluotok za koji se pobojao da bi mogao udomiti pomorsku bazu NATO-a“, i uz to poradio na „destabilizaciji Ukrajine s ciljem da je natjera da odustane od pridruživanja Zapadu“. Zapadne su elite slijepo za te odnose jer „vjeruju da logika realizma nije više toliko relevantna u 21. stoljeću i da se Europa može održavati cjelovitom i slobodnom na temelju takvih liberalnih načela kao što su vladavina zakona, ekonomska međuovisnost i demokracija“. Događanja u Ukrajini opovrgavaju takvu „velebnu zamisao“ i pokazuju da je *Realpolitik* i dalje na snazi. Sada se pokazuje da je Zapad teško pogriješio pokušavajući napraviti od Ukrajine „zapadnu utvrdu“ na granici Rusije. Od te loše zasnovane politike treba odustati prije nego što dovede do još većih nevolja.

Protivno željama sovjetskih lidera iskazanim u vrijeme zalaska komunizma, NATO se deset godina nakon raspada Sovjetskog Saveza počeo širiti prema istoku te je do 2009., u tri vala proširenja, obuhvatio glavninu zemalja istočne Europe. Na samitu NATO-a u Bukureštu 2008. dane su prve službene naznake da bi se tom savezu mogle priključiti i Gruzija i Ukrajina, na što je iz Moskve odgovoreno da bi to bila „golema strateška pogreška“ s

teškim posljedicama za europsku sigurnost. Putin je u to vrijeme, navodno, čak rekao američkom predsjedniku Bushu da će „Ukrajina, bude li primljena u NATO, prestati postojati“. Nepromišljeni potezi gruzijskog predsjednika potom su doveli do ruske intervencije u njoj, što je bilo dodatno upozorenje Zapadu da Rusija vrlo ozbiljno shvaća tamošnje vojno-političke procese. I EU je 2008. pokrenuo inicijativu za jače ekonomsko povezivanje s Ukrajinom i općenito zemljama na svojim istočnim granicama, a Rusija je to kritizirala kao širenje „utjecajne sfere“ i pripremu za širenje NATO-a. Unatoč tome, zapadne zemlje i posebno Amerika nastavile su potpoma-gati „širenje zapadnih vrijednosti i promicanje demokracije“ u Ukrajini i drugim postsovjetskim zemljama. U Ukrajini je to, nakon tijesne izborne pobjede proruskog predsjednika Janukoviča 2010., u velikoj mjeri značilo potporu političkoj opoziciji. Takav „zapadni društveni inženjering“ zabrinjavao je vlast u Rusiji i zato što je mogla očekivati istovrsno djelovanje i u samoj Rusiji, a jedan od vodećih ljudi američkog prodemokratskog anga-žmana na europskom istoku, Carl Gershman, izjavio je 2013. da se nada „rušenju ideologije ruskog imperijalizma koju predstavlja Putin“.

Iskra koja je upalila požar od već pripremljenog goriva bilo je svrgavanje Janukoviča, uz krvave prosvjede i sukobe građanstva i specijalne policije u Kijevu te potom nereda diljem Ukrajine nakon formiranja nove, pro-zapadne vlasti. Nova vlast bila je otvoreno protoruska, a uključivala je i „četiri visoka dužnosnika koje se opravdano može označiti kao neofašiste“. U najvećem dijelu Ukrajine prevagnule su političke snage koje podržavaju promjenu. Američki i zapadni političari otpočetak su podržali i u nekoj mjeri pomagali taj preokret. Ne čudi stoga što je Putin tada zaključio da je „kucnuo čas za djelovanje protiv Ukrajine i Zapada“. Zaposjeo je Krimski poluotok, što je s obzirom na tamošnje demografske i političke prilike bio razmjerno lak vojni zadatak. Osim toga, na sve je načine podupro separati-stički pokret na istoku Ukrajine, dajući jasno na znanje, ukupnim vojnim i političko-ekonomskim ponašanjem, da će „prije razoriti Ukrajinu kao funkcionalnu državu negoli dopustiti da ona postane zapadna utvrda na pragu Rusije“.

Reakcija Putinove Rusije geopolitički je logična, s obzirom na povijesnu ulogu ukrajinskog prostora u ratovima europskih sila protiv Rusije. Elementarni je poučak geopolitike da su „velike sile uvijek osjetljive na potencijalne prijetnje blizu svojih teritorija“. Eklatantan primjer za to same su Sjedinjene

Američke Države. „Zamislite uzbunu u Washingtonu ako bi Kina okupila impresivan vojni savez te pokušala u nj uključiti Kanadu i Meksiko.“ Povrh toga, ruska je vlast jasno dala do znanja što misli o najnovijim potezima Zapada u njezinoj blizini. Tu nije ništa pomoglo uvjeravanje Zapada da širenje njegovih saveza nema nikakve agresivne namjere prema Rusiji, osnivanje Vijeća NATO-Rusija 2002. i tako dalje. „Na kraju krajeva, Rusi su, a ne Zapad, ti koji odlučuju što se ima smatrati prijetnjom protiv njih.“

Početak širenja NATO-a na istoku Europe pratila je na Zapadu rasprava o opravdanosti takve akcije. Gotovo svi „liberali“, uključujući tadašnju američku vladajuću garnituru, manji dio političkih „realista“, kao i „većina istočnoeuropskih emigranata u Sjedinjenim Državama i njihovi rođaci, na primjer“, bili su za proširenje. Razlozi za takav stav varirali su od potrebe da se Rusiju i nadalje vojno „obuzdava“ i želje samih država o kojima je riječ da budu bolje zaštićene od moguće ruske prijetnje do uvjerenja da NATO simbolizira „novi postnacionalni poredak“, s Amerikom kao „dobrohotnim hegemonom“, koji Moskva nema razloga doživljavati kao prijetnju za sebe. Nasuprot tome, većina političkih „realista“ (među kojima Mearsheimer apostrofira američkog diplomata Georgea Kennana) bila je protiv proširenja NATO-a prema istoku, ne samo zato što za nj nema stvarne potrebe jer suvremena Rusija nema demografski ni ekonomski potencijal da bude tako ozbiljna prijetnja nego i zato što će Rusija na proširenje „postupno vrlo loše reagirati“ i ono će joj dati povod da u istočnoj Europi izaziva nevolje kojih bez proširenja ne bi bilo. Zato je, prema Kennanu (i Mearsheimeru), početak istočnog širenja NATO-a bila „tragična pogreška“.

U toj raspravi pobijedili su „liberali“ i njihovi pogledi na međunarodne odnose postali su na Zapadu politička dogma. „Ideja geopolitike“ gurnuta je u zapećak. Kada je na realnu mogućnost da širenje NATO-a obuhvati čak i Ukrajinu Rusija reagirala zauzimanjem Krima, američki politički vrh ocijenio je to kao zastario, devetnaestostoljetni način vođenja vanjske politike. Zapravo, nasuprot liberalnim „idealima“ zapadne politike tu je čvrsto stalo načelo „realizma“ koje utjelovljuje Putin. Ne radi se o tome da je jedna strana moderna, a druga arhaična, nego svaka djeluje prema „drukcijem planu igre“ (*different playbooks*).

Kennan je još 1998. predvidio da će za krizu koju će izazvati širenje NATO-a Zapad okriviti Rusiju. To se obistinilo. Nakon zauzimanja Krima, zapadni političari ocjenjuju Putina kao iracionalna državnika ili čak

„Hitlera naših dana“, koji se ponaša agresivno prema susjednim zemljama i želi obnoviti moć Rusije u nekadašnjim granicama Sovjetskog Saveza. No, iako „Putin nesumnjivo pokazuje autokratske tendencije“, on nije mentalno nestabilan, nego naprotiv: „prvorazredan strateg kojeg treba respektirati i bojati ga se svatko tko mu se suprotstavlja u vanjskoj politici“. Ni druga kvalifikacija ne može izdržati „pomno razmatranje“. Putinove akcije na štetu Ukrajine samo su reakcija na svrgavanje Janukoviča i nema nikakve naznake da je on prije 2014. razmišljao o otkidanju dijelova te zemlje. Osim toga, današnja Rusija nema vojne snage lako osvojiti i anektirati Ukrajinu istočno od Dnjeptra, o cijeloj Ukrajini da se ne govori. Ruska „osrednja vojska“ nije današnji Wehrmacht, a i ruska ekonomija preslaba je da podnese pripadajuće troškove i sankcije koje bi uslijedile. Ali čak i da nije tako, okupacija Ukrajine završila bi loše za Rusiju, kao što pokazuju novija povijesna iskustva s ruskim i američkim okupacijama. Putin svakako zna da bi podvrgavanje Ukrajine značilo isto što i „progutati dikobraza“; njegovi potezi nisu ofenzivni, nego defenzivni.

I nakon prijelomnih događaja zapadna politika ne želi vjerovati da su „Putinovi postupci motivirani legitimnim sigurnosnim brigama“. Ona se stoga nastavlja odnositi prema Rusiji i Ukrajini kao i prije 2014., samo još žešće. Rusija je kao agresor kažnjena ograničenim sankcijama. One neće ništa promijeniti, čak i da su puno obuhvatnije, jer „povijest pokazuje da su zemlje spremne podnijeti golemu količinu kazni kako bi zaštitile svoje temeljne strateške interese“. Prema Ukrajini, vodi se politika približavanja: potpisan je ugovor o ekonomskoj suradnji s EU-om, NATO ističe da su njegova vrata otvorena za nove članove i da „nijedna treća zemlja nema pravo veta na širenje NATO-a“, Amerika i Europska unija pomažu modernizaciju ukrajinskih vojnih snaga. Sve je to za Rusiju neprihvatljivo i „samo će lošu situaciju učiniti još gorom“.

Rješenje za nastalu krizu, prema Mearsheimeru, leži u tome da Zapad odustane od „plana da pozapadnjači Ukrajinu“ i umjesto toga poradi na njezinu pretvaranju u neutralnu zemlju između NATO-a i Rusije, slično statusu Austrije u vrijeme hladnog rata. Treba poštovati želju Rusije da u Kijevu ne bude na vlasti proturuskim režim i potaknuti Ukrajinu da maksimalno poštuje manjinska prava i upotrebu ruskog jezika. U ekonomskoj obnovi Ukrajine trebaju zajedno sudjelovati zapadne zemlje i Rusija. Jedan od mogućih prigovora takvom rješenju kaže da se time narušava suvereno

pravo Ukrajine da se pridružuje kome želi. No, „apstraktna prava kao što je samoopredjeljenje“ malo vrijede kad ih se suprotstavi „činjenicama života“. „Žalosna je istina da sila često znači i pravo, kada je u igri politika velikih sila.“ Kao što su se SAD protivile vojnom savezu Kube sa Sovjetskim Savezom, tako se i Rusija protivi pridruživanju Ukrajine Zapadu. Zato je za Ukrajinu mudrije da ne pokušava konzumirati svoja načelna suverena prava. Ali čak i ako ta zemlja zatraži članstvo u NATO-u, savez joj ga ne mora dati. Nema, naime, dovoljno jakih strateških interesa da je se brani u slučaju ruskog napada. Zato je bolje i za samu Ukrajinu da ostane izvan NATO-a: „Udovoljavanje snovima nekih Ukrajinaca nije vrijedno animoziteta i sukoba koje će ono prouzročiti, posebno za ukrajinski narod.“

Prema Mearsheimeru, ne stoji ni argument da Zapad treba nastaviti s dosadašnjom politikom prema Rusiji jer je to neprijateljska država koja će s vremenom bivati još opasnija. Naprotiv, „Rusija je sila u opadanju i ona će s vremenom biti sve slabija“. Zaoštravanje odnosa s Moskvom Zapadu ne odgovara ni zato što će suradnja s njom biti korisna Americi pri rješavanju zamršenih situacija u Afganistanu, Iranu i Siriji, a u budućnosti će ruska pomoć biti potrebna i u obuzdavanju rastuće sile Kine. Sadašnja zapadna politika, naprotiv, radi u prilog zbližavanju Rusije i Kine. Zaključno, zapadne zemlje mogu sada izabrati nastavak dosadašnje politike, koja vodi u konfrontaciju s Rusijom i devastaciju Ukrajine u tom sklopu, što je opcija u kojoj sve strane gube. Ili mogu izabrati suprotan put, na kojem su svi dobitnici, „stvaranje prosperitetne, ali neutralne Ukrajine, koja neće biti prijatelja Rusiji i omogućit će Zapadu da popravi odnose s Moskvom“.

Mearsheimer je u više pojedinosti dobro predvidio mogućnosti daljnjeg razvoja situacije s Ukrajinom. Prije svega, Putinova Rusija postupila je točno onako kako Mearsheimerov „realizam“ tvrdi da će se velika sila ponašati kada je ugrožen njezin „temeljni strateški interes“. Nekoliko dana nakon početka ruske invazije, Mearsheimer je dao intervju za časopis *New Yorker* u kojem je ponovio glavne teze iz članka, ponajprije onu da „na Zapadu, a posebno na SAD-u, leži glavna odgovornost za ovu katastrofu“. Do nje je dovelo nepromišljeno širenje NATO-a i EU-a na istok, s pratećim promicanjem liberalne demokracije, sve u želji za „stvaranjem velike zone mira“ koja bi obuhvatila i zapadnu i istočnu Europu. Sve do 2014. to se nije shvaćalo kao „obuzdavanje Rusije“, jer prije toga „nitko nije ozbiljno mislio da je Rusija prijatelja“. Tada se dogodio preokret: „Dogodilo se to da je izbila ova

velika kriza, i mi smo morali nekoga okriviti, i naravno da nikada ne bismo okrivili sebe. Okrivili smo Ruse. Tako smo izmislili tu priču da je Rusija sklona agresiji u istočnoj Europi.“

Novinar Isaac Chotiner prigovorio je izričajju „pretvaranje Ukrajine u proameričku liberalnu demokraciju“: što ako sami Ukrajinci žele živjeti u takvoj demokraciji, nije li ih većina 2014. iskazala želju da budu dio Europe, nije li „neka vrsta imperijalizma“ kada im se kaže da ne mogu dobiti to što žele? Mearsheimer, nato, manje-više ne želi čuti za izraz „imperijalizam“; on ustraje na terminu „politika velikih sila“. To pak znači da zemlja poput Ukrajine mora dobro voditi računa što misli velika sila pokraj koje živi i znati da neće dobro proći „ako uzme šibu i bode je njome u oko“. Tako se i Amerika ponaša u svojem dijelu svijeta. „To je način kako se ponašaju velike sile“ (*This is the way great powers behave*). „U idealnom svijetu, bilo bi divno kada bi Ukrajinci mogli slobodno izabrati svoj politički sustav i svoju vanjsku politiku.“ Novinar nato pita ne bismo li trebali težiti stvaranju svijeta u kojem se ni Amerika ni Rusija neće tako ponašati. Mearsheimer odgovara: „To nije način kako svijet funkcionira“ (*That's not the way the world works*).

Prema Mearsheimeru, Rusi sada žele, osim Krima, zauzeti također i Donbas, možda još neke dijelove istočne Ukrajine, a u Kijevu postaviti Rusiji naklonjen režim. „Mislim da su Rusi prepametni da bi se upustili u okupaciju (cijele) Ukrajine“. Što se tiče Amerike, ona se treba što prije iskolbeljati iz europskih zapleta i svoju pozornost usmjeriti na Kinu. S timu vezi, treba obnoviti prijateljske odnose s Rusijom, kao mogućom saveznicom u odmjeraivanju s Kinom; sadašnja „budalasta politika“, naprotiv, gura Rusiju u kineski zagrljaj.

Desetak dana poslije, 11. ožujka 2022., Mearsheimer je i u *Economistu* objavio članak u kojem komentira rat u Ukrajini – „najopasniji međunarodni sukob od kubanske raketne krize 1962.“. Na početku dopušta da i ruski predsjednik snosi dio odgovornosti: „Nije upitno da je Vladimir Putin započeo rat i da je odgovoran za to kako ga se vodi. Ali druga je stvar zašto je on to učinio.“ Na Zapadu vlada pogrešno mišljenje da je Putin iracionalan, od stvarnosti odvojen agresor koji želi proširiti Rusiju po uzoru na Sovjetski Savez. Naprotiv, kriza u Ukrajini koja je započela 2014. ima svoj pravi početak na samitu NATO-a 2008., kada su napravljeni prvi koraci prema mogućem članstvu Ukrajine i Gruzije u tom savezu. Putinovi protupotezi u Ukrajini 2014. (Krim, Donbas) nisu odvratili Zapad sa započetog puta.

Dapače, slijedili su modernizacija ukrajinske vojske uz pomoć Zapada, zajedničke vojne vježbe, dokument o američko-ukrajinskom partnerstvu. Rusija je na to 2021. odgovorila demonstrativnim vojnim i diplomatskim aktivnostima, tražeći ne samo pisano jamstvo da Ukrajina neće nikada ući u NATO nego i povlačenje vojnih resursa NATO-a iz istočnoeuropskih zemalja koje su mu pristupile od 1997. NATO je kao odgovor Rusiji uputio pismo u kojem za sebe naglašava da je obrambeni savez koji ne znači prijetnju Rusiji. Ali, konstatira s tim u vezi Mearsheimer, „pravo pitanje nije što zapadni vođe kažu o tome kakve su svrhe ili namjere NATO-a, nego kako Moskva vidi postupke NATO-a“.

Putinovu vlast, uvjerava Mearsheimer, ne zanima osvajanje drugih zemalja, pa ni Ukrajine. Sadašnja invazija ima ograničenije ciljeve, a glavni je da Ukrajina ne uđe u NATO. „Bez obzira na njegova vjerovanja o tijesnim vezama između Rusije i Ukrajine“, Putin zna da bi okupacija cijele Ukrajine bila prevelik zalogaj. (Valja napomenuti da u pozadini toga ponešto benignog opisa Putinovih „vjerovanja“ stoje njegove tvrdnje, iznesene u spomenutom eseju, o umjetno razdvojenim „dijelovima jednog naroda“, o pogrešnoj sovjetskoj nacionalnoj politici koja je dala države Rusima, Ukrajinacima i Bjelorusima „umjesto velike ruske nacije, trojednog naroda koji obuhvaća Velikoruse, Maloruse i Bjeloruse“, i tako dalje.)

Ruska vlast ne doživljava povezivanje Ukrajine sa Zapadom kao „onemogućavanje svojih imperijalnih ambicija“, nego kao „izravnu prijetnju budućnosti Rusije“. Umjesto da osvijeste svoju pogrešku u kojoj je korijen krize, „Amerika i njezini saveznici“ još više osnažuju dosadašnju politiku, pomažući Ukrajini i nadajući se da će Putin doživjeti „ponižavajući poraz“ ili čak biti svrgnut s vlasti. Unatoč teškoćama na koje nailazi, Rusija će pokazati „kako nemilosrdne mogu biti velike sile kada se nađu u pravoj nevolji“. „Ako Zapad ne samo osujeti Moskvu na ukrajinskim bojištima nego i nanese ozbiljnu, trajnu štetu ruskom gospodarstvu, on će zapravo gurnuti veliku silu na rub ponora. Gospodin Putin tada bi se mogao okrenuti nuklearnom oružju.“

Za Mearsheimerovu analizu karakteristično je guranje same Ukrajine i Ukrajinaca, njihovih aspiracija i obrambenog rata koji realno vode, u drugi plan, kao nečeg gotovo nevažnog. Pravi su suparnici „Zapad“ („Amerika i njezini saveznici“) i Rusija. To se ponavlja i u njegovom predavanju i sudjelovanju u debati koju je 2. ožujka 2022. upriličio „Komitet za Republiku“

(jednu od debata koje redovito organizira ta „nestranačka i neprofitna građanska organizacija“ sa sjedištem u Washingtonu, čija je misija „interakcija s neovisnim misliocima o kritičnim izazovima s kojima se sučeljava Republika“). Postavivši pitanje kakav bi mogao biti ishod rata u Ukrajini, Mearsheimer prognozira da će naposljetku Rusija ipak prevagnuti, zato što joj je pitanje koje je u temelju rata važnije nego Americi te je stoga njena odlučnost veća (*greater resolve*).

U raspravama i razgovorima u kojima sudjeluje, sugovornici Mearsheimeru s vremena na vrijeme suprostavljaju ideju „prava“ (*right*): nemaju li zemlje poput Ukrajine *pravo* na politički izbor, ima li Rusija *pravo* zahtijevati ovo ili ono. Mearsheimer, međutim, drži da su „prava“, pri razmatranju i tumačenju međunarodnih odnosa, manje-više beskorisna kategorija. „U međunarodnom sistemu moć tvori pravo (*might makes right*).“ Sve države, a velesile pogotovo, voljne su poštivati međunarodno pravo i moralna načela samo ako oni ne stoje u suprotnosti s njihovim strateškim interesima; kada se to dvoje nađe u opreci, prednost uvijek ima strateški interes.

Općenito, u svim Mearsheimerovim predavanjima i raspravama o recentnom sukobu Zapada i Rusije (više ih je dostupno na internetu), u slikovitom predočavanju o čemu se tu radi – prominentnu ulogu igraju „medvjedi“ i „gorile“. Njih ne treba i nije pametno „bosti šibom u oči“, jer svi znamo da će na to reagirati vrlo agresivno. Ti medvjedi i gorile velike su svjetske sile. Na kraju su uvijek one strana koja nameće svoju volju i odnosi pobjedu. Ako se u slučaju Ukrajine, zahvaljujući nerazumnoj upornosti i iznimnim naporima Zapada, ipak dogodi da Rusija bude poražena strana, to je zapravo „još gori“ ishod, jer će se svijet tada naći u još većoj opasnosti: ponajprije zbog moguće svjetske nuklearne kataklizme, ali i – što je, čini mi se, prema Mearsheimeru još strašnije – jer će se time teško narušiti temeljna struktura svijeta, neumitna i duboka logika „kako svijet funkcionira“.

(27. ožujka 2022.)

5. „Kriv je ubijeni, ne ubojica“

Golema ruska vojska upala je u Ukrajinu, uništava najprije aerodrome, komunikacijske centre, vojarne i druge „vojne instalacije“, pokušava se dočepati ukrajinskog predsjednika i vlade, a potom, kada joj se to izjalovi, zasipa bombama i raketama gradove i sela, ubija i ranjava na tisuće

ukrajinskih vojnika i civila, ruši škole, bolnice, muzeje, kazališta, crkve, trgovačke centre, nebrojene stambene zgrade i kuće u kojima su do pred neki dan ljudi mirno živjeli, a sada ih je četiri milijuna izbjeglo u druge zemlje pred tolikim nasiljem. Oni koji se ne mogu ili se ne usude pridružiti obrani raspršili su se po zabačenijim ili zasad donekle sigurnijim naseljima, ili preživljavaju natiskani u podrumima, na stanicama metroa u Kijevu i Harkivu... Stari i bolesni ljudi istjerani su iz razorenih i spaljenih domova na snijeg, kišu i hladnoću, obitelji s djecom pokušavaju pobjeći iz ratnih područja dok se uokolo puca i padaju granate... U dijelovima Ukrajine koje je ruska vojska privremeno zauzela događaju se nasumična ubojstva, uhićenja, torture, silovanja, smaknuća, pljačke, prisilan rad u korist osvajačke vojske, a pojediniosti o razmjerima svega toga tek su počele dopirati u javnost i u svjetske medije. U istočnim ukrajinskim pokrajinama koje su Rusi okupirali i koje namjeravaju anektirati odvija se žurna inkorporacija u novopečene „republike“, a one, kao što piše dobro upućeni Brian Milakovsky u časopisu *Foreign affairs*, „znače teror tajne policije, ruski šovinizam, sovjetske kargo-kultove i ekonomsku degradaciju. I to bi moglo poprimiti još gore razmjere nego što su dosad iskusili žitelji odmetnutih pokrajina“... S druge strane, ukrajinska vojska i naoružano građanstvo odupiru se koliko god mogu ruskoj najezdi, ubijaju neprijateljsku vojsku, uništavaju tenkove, kamione, letjelice...

Očito je da tu država Rusija čini strahovit zločin nad državom Ukrajinom i njezinim narodom. Može li biti jasnije na kojoj je strani odgovornost i krivnja, tko utjelovljuje zločin, a tko njegovu žrtvu? Pa ipak, od početka rata ne prestaju se čuti glasovi koji govore da stvari nisu tako jednostavne, da je odgovornost za tragediju nekako podijeljena, ili čak da, ispod toga što gledamo, u dubljem sloju stvarnosti, teret odgovornosti stoji raspoređen upravo obrnuto od toga što se nameće kao očit zaključak. Prema takvim tumačenjima, kada ih se očisti do njihove tvrde jezgre, kriva je žrtva, a krvnik je u biti nedužan... Kako je moguć taj očigledno perverznan zaključak? Kakvim to strašnim i presudnim znanjem raspolaže onaj tko može, pred prizorima ukrajinskog stradanja, izgovoriti takav drski, bezočni paradoks? Što se to skriva duboko ispod površine događaja, kakva je to grozota za koju se može misliti da je Rusiju natjerala da čini zločin koji gledamo, ne ostavljajući joj mogućnost da postupi ikako drukčije nego tako; i kakvo je to zlo ili kakvu kardinalnu pogrešku počinila Ukrajina da se može smatrati da je

samu sebe dovela do sadašnje katastrofe ili da uzroke za to što ju je snašlo mora najprije tražiti u sebi samoj?

Jesu li se doista, kao u noveli Franza Werfela, prije samog čina ubojstva događale stvari takve naravi da se, na poprištu ubojstva, mora konstatirati zapanjujuća istina: „Kriv je ubijeni, a ne ubojica“?

Istina je da ćemo, među ozbiljnim komentarima suvremenih rusko-ukrajinskih odnosa, teško naići na izričitu tvrdnju da je sadašnja tragedija Ukrajine samoskrivljena. Ono što nalazimo nije tako izravno. Odgovornost Ukrajine sastoji se u tome što se dala zavesti lijepim obećanjima Zapada. Tako profesor Mearsheimer ponavlja u više navrata lijepu formulu čija metafora potječe iz *Hamleta*: Amerika je povela Ukrajinu „niz stazu od jaglaca“ (*down the primrose path*), to jest stazu varljive privlačnosti koja završava u nečemu jako lošem. Iako inače ne polaže puno na inicijativu i djelatnu sposobnost same Ukrajine kao subjekta, Mearsheimer smatra da Ukrajina treba prekinuti svoju blisku spregu sa Zapadom i posebno Amerikom te se što prije vratiti na put političke „neutralnosti“ i udovoljiti ključnim zahtjevima Rusije. Dokle god to ne učini, pružat će razloge Rusiji da je nastoji silom podjarmiti ili čak uništiti kao zasebnu državu. Prema tome, korijen katastrofe koja se sada događa nalazi se u Ukrajini: drugim riječima, Ukrajina je kriva; „kriv je ubijeni“.

S druge strane, barem do izbijanja i brzog rasplamsavanja sadašnjeg rata, tvrdnja da potezi Zapada i Ukrajine manje-više izravno tjeraju Rusiju na oružanu reakciju, a to znači i lišavaju temeljne odgovornosti za sve što slijedi, nije bila nikakva rijetkost. Tako je mislio i Mearsheimer, a on u osnovi tako misli i sada, samo što je sada voljan tu tezu blago kvalificirati, dodatkom da je Putinova Rusija odgovorna za „način kako vodi sadašnji rat“, odnosno konstatacijom da – kada se raspravlja o odgovornosti za krizu i rat – nije sporno to da „Rusi obavljaju prljavi dio posla“ (*Russians are doing the dirty work*). Ali to još nipošto ne znači da je Rusija odgovorna u fundamentalnijem smislu, jer „pravo pitanje glasi: što je uzrok zbog kojeg su Rusi to učinili?“ Kao što smo već vidjeli, prema Mearsheimeru taj uzrok postoji i ne nalazi se u Rusiji. Dakle, „ubojica nije kriv“.

Takva razmišljanja o uzrocima rata u Ukrajini i odgovornosti za nj moraju se svidjeti Putinu i njegovim suradnicima. Dapače, ona im se *jesu* svidjela; to znamo, uz ostalo, i zato što je rusko Ministarstvo vanjskih poslova javno pohvalilo (na internetu) Mearsheimerov članak iz 2014. naslovljen

„Zašto je ukrajinska kriza pogreška Zapada“. Neumorna ruska upotreba, u vezi s Ukrajinom, pojmova kao što su „ključni strateški interes“ ili „egzistencijalna prijetnja“ također navode na pretpostavku da su Putin i krug njegove vlasti prilično pažljivo proučili Mearsheimerov prilog raspravama o toj temi i usvojili njegovo središnje pojmovlje kao dio obvezne terminologije. To samo po sebi nimalo ne umanjuje valjanost Mearsheimerovih glavnih ideja i teorija (u mjeri u kojoj one uopće jesu valjane). Kao što je to pojasnio Jon Schwarz u internetskom časopisu *The Intercept* (američki) znanstvenici imaju svako pravo pisati što misle, uključujući i kritiku vanjske politike svoje zemlje, čak i kada se može očekivati da će neke njihove teze suparničke velesile iskoristiti kao argumente za svoje (prema Americi) nedobronamjerne akcije.

Putinovoj garnituri zacijelo je bilo zadovoljstvo pročitati još neka posebna mjesta u Mearsheimerovu članku, koja možda nije tako lako podvesti pod krov stroge znanstvene analize i nepristrane potrage za znanstvenom istinom bez obaziranja na kolateralne učinke. Mislim na pasuse kao što su: „Konačno oruđe Zapada kojim će se Kijev otrgnuti od Moskve bili su napore oko širenja zapadnjačkih vrijednosti i promicanja demokracije u Ukrajini i drugim postsovjetskim državama, a to je plan koji često podrazumijeva financiranje prozapadnih pojedinaca i organizacija. (...) Kada ruski vođe gledaju zapadni društveni inženjering u Ukrajini, obuzima ih briga da bi sljedeća na redu mogla biti njihova zemlja. A takvi njihovi strahovi teško da su neutemeljeni. (...) Za Putina, nelegalno svrgavanje demokratski izabranog i proruskog predsjednika – koje je on s pravom opisao kao „državni udar“ – bila je kap koja prelijeva čašu. (...) Nova vlast u Kijevu bila je prozapadna i antiruska do srži, a uključivala je četiri visokorangirana člana koje se legitimno može okarakterizirati kao neofašiste.“

Čini mi se da se takvi sažeci nekih od ključnih momenata novije ukrajinske povijesti mogu legitimno okarakterizirati kao tendenciozna historiografija. Opisati ukrajinskog proruskog predsjednika Janukoviča samo kao žrtvu nezakonitog državnog udara znači ostati na površini događaja o kojima je riječ i ignorirati druge njihove elemente koji su barem jednako važni. Jednako selektivno zvuči i spominjanje četiriju članova nove kijevske vlasti „koji se mogu legitimno označiti kao neofašisti“. Prema kojem je kriteriju riječ o neofašistima, i o kakvima točno? Uzima li se tu možda moskovska prosudba kao mjerodavna? I što je svrha spominjanja toga podatka u tom

kontekstu? Očito bi to trebao biti još jedan, dodatni argument kojim se opravdava velika zabrinutost Moskve za prilike u Ukrajini i za ugrožavanje ruskih „strateških interesa“ u toj zemlji. No, ako se pritom implicira da je ta zabrinutost realno utemeljena, trebalo bi prethodno utvrditi u čemu se točno sastoji navodni „neofašizam“ i kakav je konkretno utjecaj on imao na politiku nove vlade, a ne bi bilo zgorega, radi usporedbe i šireg konteksta, ni upitati se koliko političara „koji se mogu legitimno označiti kao neofašisti“ sudjeluje u tijelima vlasti drugih europskih zemalja. Koliko je, na primjer, političara takvih profila aktivno i utjecajno u ruskoj visokoj politici, u novijoj prošlosti i danas?

S druge strane, ako je realna utemeljenost moskovske zabrinutosti irelevantna jer se zapravo računa samo njezina subjektivna percepcija te stvarnosti („Rusi su ti koji odlučuju što se ima smatrati prijetnjom protiv njih“), postavlja se pitanje zašto argument ograničiti na samo četiri člana nove vlasti u Kijevu. Putin i njegova propagandna mašinerija označili su, naposljetku, cijelu ukrajinsku vlast „nacističkom“ te kao jedan od glavnih ciljeva invazije na Ukrajinu proglasili „denacifikaciju“ te zemlje. Doduše, pritom nije jasno što, u takvoj upotrebi, za Putina uopće znači pojam „nacizam“. Prema provedbi zacrtanog plana „denacifikacije“, može se zaključiti da je, u aktualnoj moskovskoj interpretaciji, „nacist“ svaki Ukrajinac koji ne želi biti Rus. Kako god bilo, argument o četiri neofašista sada se može teorijski legitimno zamijeniti puno jačim argumentom u prilog moskovske zabrinutosti za ugroženost „ključnih strateških interesa“ Rusije u Ukrajini.

„Zapadni društveni inženjering u Ukrajini“ još je jedna Mearsheimerova znanstvena formulacija koja je u Moskvi morala proizvesti čitalačku ugodu. Nikakvo čudo, jer to je samo stilski malo drukčiji način da se definira ono što moskovske vlasti obično opisuju kao zapadnu strategiju „obojenih revolucija“ ili „trojanskih konja“, odnosno kao tajne urote u službi vanjskih neprijateljskih sila. Ne postoje nikakvi izvorni građanski, društveni ili narodni pokreti, uvjereni su (ili se pretvaraju da su uvjereni) u krugu oko Putina, a tako nekako misli i profesor Mearsheimer. Nasuprot tome, njegov kolega po struci, oksfordski profesor Adam Roberts, rasuđuje drukčije (u članku u *Economistu* u kojem reagira na Mearsheimerovu interpretaciju):

„Gospodinu Putinu odgovara da pokrete građanskog otpora tretira kao veliku međunarodnu urotu. Ja sam takve pokrete proučavao više od pedeset godina. Tijekom tog razdoblja iznošene su optužbe svih vrsta prema kojima

su takvi pokreti samo pijuni vanjskih sila. Malo je dokaza koji bi poduprli takve teorije. U predavanju o ‘Uzrocima i posljedicama ukrajinske krize’ na Čikaškom sveučilištu 2015., profesor Mearsheimer zapravo je pridao neku vjerodostojnost ideji da su takvi pokreti blizu tome da budu američki instrumenti. ‘Naša temeljna strategija jest rušenje režimâ diljem svijeta.’ Dokazi koji bi potkrijepili takvu generalizaciju nisu podastrti. U cijeloj svojoj analizi profesor Mearsheimer upadljivo malo pozornosti poklanja idealima i političkim stremljenjima naroda u zemljama koje su iskusile revolucije u znaku ‘moći naroda’.

Vrlo slično, samo s manje znanstvenih rezervi, gledaju i u Kremlju na pojavu tobože samoniklih i spontanih građanskih i nacionalnih pokreta. Evo kako je to sažeo londonski predavač i publicist Mark Galeotti (u *Spectatoru*): „Ideja glasi da se narodne revolucije i ulični prosvjedi mobiliziraju i pretvaraju u oružje pomoću mračnih vještina zapadnih ‘političkih tehnologa’, s tim da se vojnu silu koristi samo u krajnjim slučajevima. Pobuna protiv postsovjetskih autoritarnih vlasti? Prosvjedi protiv namještenih izbora u Rusiji i Putinova povratka na predsjednički položaj 2011. – 2013.? Sirijski građanski rat? Ukrajinska revolucija 2014. poznata kao Euromajdan? Masovne demonstracije protiv bjeloruskog diktatora Aleksandra Lukašenka 2021.? Ništa od svega toga, jasna stvar, ne mogu biti prirodne, organske reakcije na korumpirane i neodgovorne režime. Umjesto toga, ti su događaji u svakom pojedinom slučaju proizvedeni u Langleyju, u sklopu operacija CIA-e (premda će Kremlj velikodušno dodijeliti pomoćnu ulogu i službi MI6).“

Autoritarna politička tehnologija maskira se kao neprestana borba protiv izvanjskih neprijateljskih političkih manipulacija. U mentalitetu takve političke strukture poriče se ne samo pravo nego i sama načelna mogućnost da narod ili društvo (pa čak ni njihovi dijelovi) budu protiv aktualne vlasti ili njome ozbiljnije nezadovoljni. To je logičan produžetak autoritarnog ili diktatorskog ustroja vlasti, u kojem oni kojima se vlada mogu jedino podupirati vlast i sve njezine poteze, odnosno na „izborima“ legitimirati njezino perpetuiranje. Svatko tko iskorači iz toga zadanog okvira pretvara se istog časa u izdajnički instrument vanjskih neprijateljskih sila i dio urote protiv vlasti koja se predstavlja kao iskaz istinskog bića naroda i jedini jamac njegova opstanka. Zato su „teorije o urotama“ neizostavan i vrlo važan sastavni dio autoritarno-diktatorskih sistema. I Putinova vlast ih neprestano pro-

izvodi, uključujući u borbu protiv tako „razotkrivenih“ urota one koji u njih zaista vjeruju, kao i one, inteligentnije i lukavije, koji se samo prave da vjeruju.

Profesor Mearsheimer sigurno ne vjeruje u velike proturuske urote zapadnih država, pogotovo ne takve kojima bi cilj bio „uništenje Rusije“; ali on, po svemu sudeći, jest zagovornik nečega što bismo mogli nazvati „teorijom o manipulaciji povijesnim procesima“. U takvom gledanju na stvari, običan narod ili puk, društvo u svojoj punoj širini, posve su podatni za modeliranje u rukama (skrovitih) političkih elita i specijalista za „društveni inženjering“; slično kao što su i sve manje ili srednje države podložne usmjeravanju i svakovrsnom poguravanju koje nad njima provode velike sile. Putinovske i druge slične teorije o urotama obično „razotkrivaju“ neprijateljske aktivnosti usmjerene izvana prema unutra (drugi *versus* mi). „Teorije o manipulacijama“, kakve su bliske političkim realistima poput Mearsheimera, usredotočuju se na djelovanje odozgor prema dolje, elite prema masama, onih koji znaju što hoće i kako to postići – prema onima koji žive u neznanju. I autoritarni zagovornici teorija o urotama vjeruju (ili „vjeruju“) da je to što se vidljivo događa rezultat manipulacije koja se provodi iz pozadine, ali njih prije svega zanima horizontalni odnos antagonizma koji ravna takvim podmuklim aktivnostima. Za realističkog pristašu „teorije o manipulaciji“, pak, ključan je vertikalni odnos subjekata i objekata povijesti.

S povijesnog stanovišta, i jedno i drugo gledanje na političke procese pogrešna je simplifikacija. No, pritom treba uočiti da autoritarni „teoretičari“ antagonističkih urota obično za svoje potrebe iskorištavaju mearsheimerovske teorije o vertikalnim društvenim manipulacijama, prihvaćajući ih i razgllašujući kao vjerodostojne, i inkorporiraju ih u svoju političku filozofiju, dok, istodobno, realistički politički teoretičari moraju putinovske konstrukcije smatrati nevjerodostojnim fantazijama ili čak bemislicama. Putinu i njegovima sviđa se, s razlogom, Mearsheimerova ideja o manipulativnom nastanku ukrajinskih prozapadnih „revolucija“. Mearsheimer i njegovi istomišljenici, pak, nemaju nikakve spoznajno-interpretacijske koristi od putinovske tvrdnje da Zapad radi na uništenju Rusije, osim što je mogu uzeti kao jedan primjer upravo one manipulacije „odozgo prema dolje“ o kojoj oni rado govore.

(5. travnja 2022.)

Domagoj Brozović

Maurović i Zagorka između šunda i luksuza

Andrija Maurović i Norbert Neugebauer: *Grička vještica*. Prema romanu Marije Jurić Zagorke. Glavni urednik Alija Balta. Više od stripa, Sarajevo, 2022.

U posljednjih tridesetak godina prisutnost stripa kao inovativnog oblika pripovijedanja u široj javnosti bitno se promijenila. Naime, iako i danas u Hrvatskoj postoji razmjerno pristojan broj relativno jeftinih rotoizdanja stripova, najčešće talijanskih Bonellijevih, zbog kojih i dio današnjih klinaca unatoč računalima i internetu s entuzijazmom odlazi ravno na kiosk poslije škole, negdje od sredine 90-ih godina prošloga stoljeća drugačiji model medijske prezentacije stripova polagano je istisnuo dugogodišnju dominaciju rotoizdanja. U pitanju su raskošne, vizualno atraktivne i tvrdo ukoričene albumske ili knjižne edicije stripova koja slobodno mogu stati uz bok bibliofilskim izdanjima književnih klasika. Njih više ne nabavljaju školska djeca, nego nešto starije generacije pasioniranih ljubitelja stripa, nostalgичnih kolekcionara i onih koji shvaćaju da je strip jedinstveni pripovjedni i umjetnički izričaj. Isto tako, dok je pristojan broj takvih tvrdo ukoričenih izdanja pojedinih stripskih naslova ujedno ciljano i njihova prva pojavnost (primjerice, u slučaju grafičkih romana), današnje stripsko izdavaštvo često ulazi i u projekte objedinjavanja davno objavljenih novinskih pasica ili starih raspadnutih svezaka u jednu lijepu knjigu. Drugim riječima, strip je doživio pravu malu izdavačku evoluciju od kompletiranja tanahnih sveščića na jeftinom papiru ili nespretnog izrezivanja novih nastavaka iz novina uz obavezno crnilo na prstima do luksuznih kolekcionarskih izdanja na kvalitetnom papiru što ponosno krase police u obiteljskim domovima.

Sukladno tome, povijesni i ostali romani daleko najčitanije hrvatske književnice 20. stoljeća Marije Jurić Zagorke kao da su proživljavali gotovo istovjetan izdavački život. Prva izdanja njezinih povijesnih romana i popularnih romanesknih ciklusa objavljivana su u sveščanim nastavcima na jeftinom papiru zbog kojih se ujutro čekalo u dugačkom redu već prije otvaranja lokalnih trafika. Tijekom njezine spisateljske karijere opus joj je u elitističkim kulturnim krugovima bio sustavno marginaliziran i omalovažavan, a gotovo sto godina poslije prodano je i pročitano više stotina tisuća primjeraka njezinih naslova u različitim tvrdoukoričenim, često atraktivnim i raskošnim izdanjima. Čini se da je u sve bila umiješana i igra slučaja jer je uz Zagorkin inatljivi trijumf otprilike u isto vrijeme u međuratnim godinama svoj dugi put započeo i hrvatski strip. Naime, godine 1935. Andrija Maurović i scenarist Krešimir Kovačić (inače sin kanonskog realističkog romanopisca Ante Kovačića) u zagrebačkim *Novostima* objavljuju crtani roman u nastavcima *Vjerenica mača*, prvi hrvatski strip za domaću čitateljsku publiku koja je s ovim novim tipom naracije u trenutku objave već upoznata preko zvučnih američkih i europskih naslova. I jednako kao u Zagorkinu slučaju i u rekordnom roku od tek nekoliko godina od objave toga prvoga hrvatskog stripa pred trafikama su se stvorili novi redovi – uz Zagorku se strpljivo čekaju i revije s novim nastavcima Maurovića.

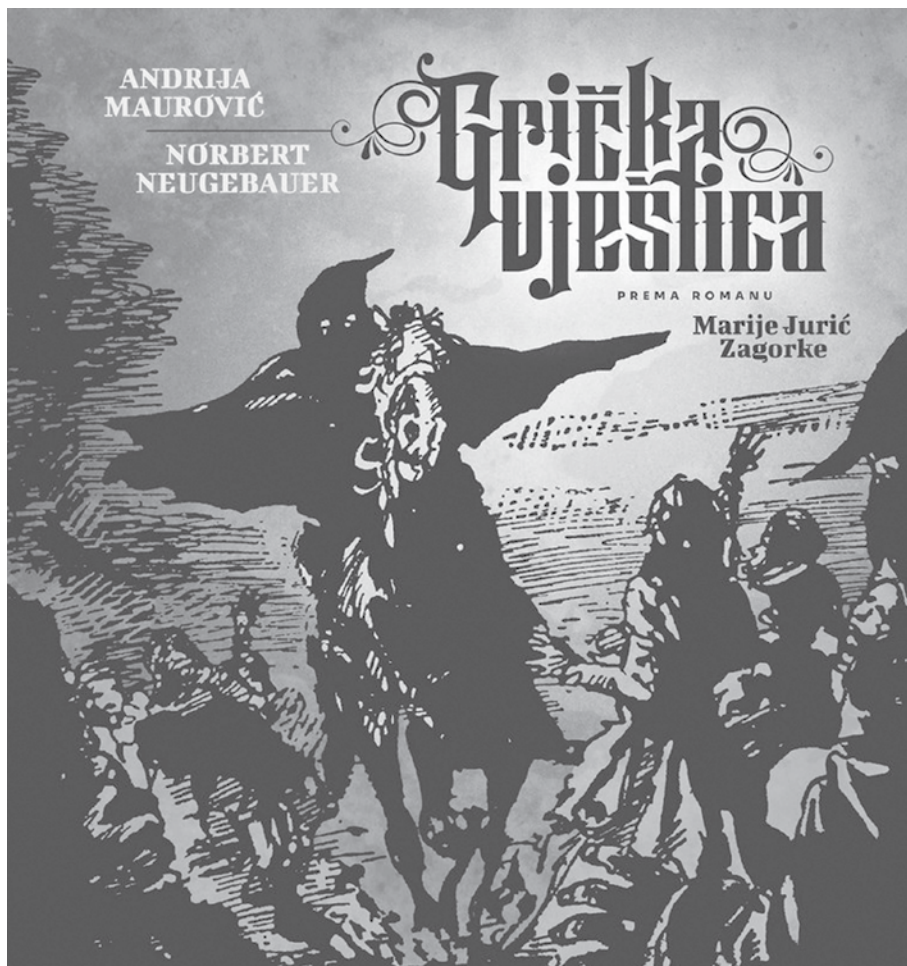
Sagledavajući gotovo istovremene mukotrpane početke dviju umjetničkih karijera, izdanje stripske adaptacije *Gričke vještice* ispravlja elitističke predrasude te Zagorku i Maurovića ujedinjuje na nekoliko različitih načina. Biografski gledano, moguće je da su se i poznavali, barem na profesionalnoj razini. Iako Zagorka zbog smrti nije dočekala početak izlaženja ovoga stripa, Maurović je u predratnim godinama ilustrirao Zagorkinu *Gordanu*, pa je za pretpostaviti da je autorica u nekoj izdavačkoj fazi morala pregledati i odobriti Maurovićeve radove prije objave vlastitih knjiga. Teško je to nedvojbeno potvrditi, ali postoje indicije da su se zbog toga i osobno sastajali. Ono što ih još veže jest činjenica da je i Zagorki i Mauroviću osporavana estetska vrijednost, i to s „važnih“ pozicija. Dovoljno je sjetiti se „šund literature za kravarice“ u Zagorkinu slučaju, oštre kritike koja još uvijek nije bibliografski potvrđena i dugo se pripisivala Ksaveru Šandoru Gjalskom, a po Zagorkinu svjedočenju pripada zapravo Ottu Krausu. S druge strane, lako je provjerljiva jednako oštra kritika Vlatka Pavletića koji je strip obilježio kao „crnocrtanu kugu“ i tako neizravno napao i Maurovića kao njegova

pionira. Godinama poslije povjesničar književnosti Stanko Lasić postupno je postao još jedna poveznica između Zagorke i Maurovića. On je među prvima afirmirao Zagorkin književni rad knjigom *Književni počeci Marije Jurić Zagorke* iz 1986. godine, a kasnije u svojim *Autobiografskim zapisima* iz 2000. godine jasno izdvaja čitanje Maurović-Kovačićeva stripa *Trojica u mraku* kao jednog od najvažnijih intelektualnih, književnih i likovnih doživljaja u svom životu.

U nepovoljnom okruženju prva izdanja i Zagorkinih romana i Maurovićevih stripova izlazila su uglavnom u nastavcima na jeftinom rotopapiru. To je u kasnijoj fazi Maurovićeva stvaranja bio slučaj i s *Gričkom vješticom* i s njezinom stripskom adaptacijom. Na dugom i napornom putu prema afirmaciji drugačije se nije ni moglo, ali čitatelji su često dnevni tisak kupovali isključivo zbog novog sveščića romana ili nove „šlafne“ stripa. Godinama poslije, opet kao nekad i Zagorkin ciklus, dobili smo ovo raskošno izdanje Maurović-Neugebauerove *Gričke vještice* u stripu, prvi put u objedinjenom i ukoričenom obliku, i to u nakladi od samo 500 primjeraka koji su na brižljiv, kolekcionarski način numerirani svaki posebno.

Ovo luksuzno izdanje izlazi za šezdesetu obljetnicu prvoga objavljivanja toga stripa, a ono je za autore popularnoga, ali još uvijek neafirmiranoga medija bilo prilično nepovoljno. Naime, Andrija Maurović kao crtač i Norbert Neugebauer kao scenarist, gotovo pedeset godina nakon prve objave Zagorkina legendarnog romanesknog ciklusa, upustili su se u ambiciozan projekt prilagodbe *Gričke vještice* u strip. Čini se da je suradnja ovoga autorskog dvojca bila i prijateljska i plodonosna jer u trenutku početka objavljivanja *Gričke vještice* u nastavcima Maurović i Neugebauer već zajednički rade i privode kraju pustolovni strip *Biser zla* po romanu Jacka Londona u kultnom *Plavom vjesniku*. Također, tijekom prve polovice 60-ih godina prošloga stoljeća usporedo s tim stripovima radili su na još nekolicini projekata među kojima se ističe adaptacija još jednoga hrvatskog povijesnog romana, Šenoina *Čuvaj se senjske ruke*, stripa koji je u francuskom prijevodu dvadesetak godina poslije objavila ugledna izdavačka kuća stripova Dargaud i polučio međunarodni uspjeh.

Isprva zamišljen kao adaptacija svih romana ciklusa stripska verzija *Gričke vještice* izlazila je od novogodišnjeg višebroja *Večernjega lista* na samom kraju 1960. godine pa sve do sredine 1962. kada je izdavač autorima bez objašnjenja i nekog razumljivog razloga usred nedovršene priče otkazao

suradnju. Valja, doduše, imati na umu da je „Večernjak“, koji danas uzimamo zdravo za gotovo, u to vrijeme bio razmjerno mlad dnevnik skromna iskustva, s tek dvije-tri godine izlaza iz sebe. Uzimajući u obzir „Večernjakove“ početničke izdavačke pogreške i stanovit nemar prema autorima „neozbiljnog“ medija kao što je strip, sam Maurović pretpostavljao je da su razlozi otkazivanja *Gričke vještica* ipak bili politički. Adaptacija prvoga romana *Kontesa Nera* dovršena je, uz prethodno repriziranje pasica iz *Večernjega lista*, tek iduće, 1963. godine u ediciji *Strip-strip*, a ostali romani ciklusa ostali su, nažalost, neadaptirani. Međutim, čak i u ovakvom, uvjetno

rečeno „krnjem“ izdanju radi se o kolosalnom postignuću hrvatskoga stripa, serijalu koji je i Mauroviću i Neugebaueru bio najduži u karijeri, a prema nekim ocjenama radi se i o prvom pravom hrvatskom grafičkom romanu.

Na senzacionalne i vizualno atraktivne 632 pasice Maurović i Neugebauer spretno rekonstruiraju poznatu ljubavnu priču mlade plemkinje Nere i Trenkova kapetana Siniše u nezahvalnom društveno-političkom okruženju progona vještica u Zagrebu sredinom 18. stoljeća. U iznošenju fabule i ljubavno-povijesne atmosfere Zagorkine izvorne *Kontese Nere* Norbert Neugebauer u potpunosti je vjeran njezinu književnom predlošku. Kroz vanjsku dinamiku događanja, vrlo složeno preplitanje pustolovnih i intrigantnih situacija i bogatu galeriju likova, središnja pripovjedna pažnja usmjerena je na žensku protagonisticu. Po njoj uostalom prvi roman Zagorkina ciklusa nosi i ime, a i u stripskoj verziji radi se o pravoj feminističkoj ikoni koja na krilima ideala prkosno, uporno i hrabro, čak i na vlastitu štetu odolijeva nelogičnostima tromih političkih struktura, otvoreno se odupirući spletkama i „osnovama“ glavnih nositelja tih institucija: gradskih sudaca i „pobožnih“ svećenika, koji zbog vlastitog probitka i ega žele još više učvrstiti „stare načine“. U tom je smislu upravo progon vještica, s čestim javnim spektaklima linčovanja i spaljivanja mahom nevinih žena, kao središnji povijesni događaj u izvorno Zagorkinu narativu, glavna manifestacija nelogičnosti „starih načina“ koji doista ne ostavljaju prostora za razuman napredak.

Što se tiče prilagođavanja Zagorkina narativa u strip, valja prvo reći da se ovom mediju u „ozbiljnim“ akademskim, školskim i kulturnim krugovima čak i danas, na četvrtini 21. stoljeća, prigovara iz različitih, često paušalnih razloga. Na domaćoj znanstvenoj sceni akademsko gledanje na stripove općenito i stripske adaptacije posebno više nije čak ni na razini organiziranoga kritičkog udara, nego se uz vrlo rijetke iznimke stvar često svodi na nonšalantno odbijanje i omalovažavanje stripa kao kulturnog fenomena, kao da je ta problematika već davno riješena. Takav je kontekst proizašao iz stare konzervativne predrasude o stripu kao o mediju koji u usporedbi s književnosti pojednostavljuje radnju, ne potiče imaginaciju i čitateljske navike, nije pretjerano zahtjevan, pa posljedično čak i zatupljuje čitatelja. Međutim, strip je jedinstven kulturni fenomen koji vlastitom jedinstvenom semantikom i pripovjednom logikom podjednako uspješno prenosi složene informacije i idejne koncepte, ponekad i uspješnije od književnosti. Primjerice, upravo u povijesnom stripu *Grička vještica* neposrednim vizual-

nim prikazivanjem realne atmosfere vjerno se prikazuje kontekst Zagreba u 18. stoljeću, koji se uz tradicionalnu zanimljivu ljubavnu priču i izvještaj o povijesno-političkim okolnostima sastoji i od niza drugih detalja kao što su odjeća i stil odijevanja, namještaj i ostali uporabni predmeti, drugačija arhitektura i vizura nekadašnjega Zagreba ili dinamika kretanja njegovih stanovnika. Sve su to bitni i specifični detalji koji sudjeluju u dočaravanju duha nekog vremena, a povijesni roman ih u svojoj pisanoj riječi objektivno gledano ili teško prenosi ili ih najčešće uopće ne iznosi, kako se tekstualno tkivo romana ne bi nagomilavalo nefunkcionalnim i bespotrebnim opisima. U suprotnom smjeru i protivno neopravdanim akademskim strahovima filmske ili stripske adaptacije često budu zapravo istinski poticaj na čitanje književnoga originala.

Nije slučajno što sam u prethodnoj rečenici povezo film i strip, makar kroz adaptaciju, pogotovo kada je riječ o Maurovićevu osebnom crtačkom stilu. Naime, slično kao i pisci klasičnih povijesnih romana od Šenoe nadalje, Maurović je u svoje stripove upisivao (ili bolje rečeno „u crtavao“) ideje i odjeke vlastitoga vremena koje je prije svega crpio iz tada aktualne i popularne filmske produkcije. Sve je to vidljivo u Maurovićevu stripu koji u vlastitom crtežu zapravo upotrebljava karakteristične filmske kadrove. Već pri samom prelistavanju crno-bijelih pasica *Gričke vještice* zamjetna je dominacija crne boje kojom se i na grafičkoj razini simbolično ukazuje na tešku poziciju glavnih protagonista u ideološkom crnilu progona vještica 18. stoljeća, što podsjeća na sličnu tehniku u starim crno-bijelim filmovima. Također, dinamičnom izmjenom kadrova, aktivnim govorom tijela njegovih realističnih likova, čestim grupnim scenama, kompozicijom crteža i ostalim potezima pera i tuša, koji ukazuju na nekakav pokret, nemir i žurbu, Maurović strateški dodatno naglašava punu dramatičnost Neugebauerova prilagođenog scenarija. Uz sve to Maurović je svoju kontesu Neru i ostale nesretne žene koje su bile osuđene za vještičarenje prikazao fizički privlačnima i odmjereno erotiziranim u stilu fatalnih diva u nijemim filmovima. Na jednak je način, uostalom, crtao i neke heroine ili antagonisticu u svojim ranijim stripovima, npr. u *Vjerenici mača*, *Podzemnoj carici* ili *Ljubavnici s Marsa*.

U stilu važnih kritičkih izdanja književno-lektirnih klasika, sarajevsko izdanje *Gričke vještice* opremljeno je korisnim i informativnim kritičkim aparatom monografskog tipa, dokazujući time da su sistematizacija strip-

ske građe i znanstveni pristup ovome mediju ozbiljni i teški, ali i izazovni i poticajni poslovi. Desetak popratnih tekstova predgovorne i pogovorne prirode mogu se žanrovski podijeliti u nekoliko kategorija: uredničke bilješke, kritičke opaske, studije i biobibliografski podaci. Njihove je sadržaje teško opisati detaljno s obzirom na ograničen prostor ovoga prikaza jer se radi o prilično razvedenom, pa i intelektualno zahtjevnom štivu. Priređivač i glavni urednik Alija Balta, akademski grafičar i likovni umjetnik, u uredničkim bilješkama ukratko opisuje tijek dugotrajne i naporene digitalne restauracije stripa koju je otežavala očita razlika u kvaliteti crno-bijelih otisaka u dvjema već spomenutim edicijama *Gričke vještice*. Također, restauracija je bila Baltin dugoročni individualni projekt, prvo za potrebe sarajevske strip-revije *Bosona* (čiji je glavni urednik upravo on), a potom i za ovo tvrdoukoričeno izdanje.

Među kritičke opaske ubrajamo tri predgovorna teksta čiji su autori svakog pojedinačno Alija Balta, Midhat Ajanović i Miljenko Jergović. Svatko od njih s drugačijeg čitateljskog aspekta nudi osebujni inicijalni uvid u Maurovićev stripski opus. Već spomenuti Alija Balta analizira posebnosti Maurovićeva crtalačkog rukopisa. Midhat Ajanović, filmolog i ugledni učenik zagrebačke škole animiranog filma, impresionistički iznosi osam kraćih crtica i anegdota iz vlastitog života o susretima s Maurovićevim stripovima. Prisutnost poznatoga književnika Miljenka Jergovića u ovome izdanju s kraćim esejom o danonoćnom i iscrpnom radu Andrije Maurovića i društvenoj subverzivnosti takvog tipa djelovanja ne treba previše čuditi. Svatko tko je čitao Jergovićeve književnokritičke kolumne u dnevnom tisku zna da se radi o istraživačkom tipu znatiželjnoga čitatelja koji prosuđuje o svemu što pročita i pritom nije opterećen predrasudama koje „visoka“ kultura nameće „niskoj“. Njegov esej dodatno podcrtava važnost ovakvih izdavačkih projekata.

Pogovorne tekstove upečatljivo otvara gusta i informativna, ali razumljiva i pristupačna kulturološka studija Zorana Đukanovića, važnoga i traženoga imena kada je riječ o povijesti, kritici i teoriji stripa u zemljama bivše Jugoslavije iako od 1991. živi u Amsterdamu. Razmjeri Đukanovićeva esejističkog istraživanja kreću se od podataka o izdavačkoj povijesti *Gričke vještice* u romanu i u stripu, preko propitivanja širih čitateljskih navika i okvira kojih su i Zagorka i Maurović i Neugebauer itekako bili svjesni, pa sve do kontekstualizacije konkretnih povijesnih događaja i ideološkoga bezumlja s kojima je progon vještica bio povezan, kao i o važnijim umjet-

ničkim refleksijama toga proгона u književnosti, u filmu i u stripu. Rad na izdavanju Maurovićevih stripova teško da bi bio zamisliv bez zagrebačkoga novinara Veljka Krulčića, stručnjaka za povijest hrvatskoga stripa koji je još 1986. godine u izdanju Istarske naklade priredio i opremio antologijsko i bibliofilsko izdanje izbora Maurovićevih stripova, a 2009. godine i zbornik studija i kritika *Mauroviću s ljubavlju: spomenar*. Osim što je iz Zagreba pomagao u traženju nekoliko izgubljenih pasica za ovo izdanje, Krulčić je napisao i pogovorni tekst u kojem predstavlja stripsku verziju *Gričke vještice* u kontekstu umjetničkoga opusa Andrije Maurovića i Norberta Neugebauera. Pogovorni tekstovi zaključeni su kraćim napisima ovim redosljedom: Midhat Ajanović informira o Maurovićevoj natuknici u *The World Encyclopedia of Comics* iz 1976. godine, Marko Fančović donosi kratku biografiju Norberta Neugebauera, potom Veljko Krulčić kratku biografiju i stripografiju Andrije Maurovića i ponovno Fančović s još nekoliko informativnih ulomaka o Mariji Jurić Zagorki. Cijelo izdanje zaključeno je završnim uredničkim opaskama i zahvalama glavnoga urednika Alije Balte.

Bez puno patetike u zaključnim razmišljanjima možemo ustanoviti da prvo objedinjeno izdanje Maurović-Neugebauerove *Gričke vještice*, remek-djela hrvatskoga stripa o povijesnim događajima u Zagrebu, ne bi bilo moguće bez Zagorke ili, da se poslužim Đukanovićevom metaforom, bez „moderne Šeherezade“. Splet okolnosti i entuzijazam pojedinaca namjestili su da ono bude upravo sarajevsko, iako i u uvjetno rečeno „matičnoj“ Hrvatskoj pouzdano ima ljudi, udruga i izdavačkih kuća koje su mogle realizirati projekt ovakvih razmjera. Međutim, sarajevska *Grička vještica* oko sebe okuplja uredničku garnituru i impresivnu plejadu suradnika podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, pokazujući time da zanimljiva priča i dobro pripovijedanje ne poznaju protok vremena, promjenjive državne granice, eventualne kulturne razlike ili čak ratove i nacionalne netrpeljivosti. Strip-entuzijasti i kolekcionari iz ovih naših triju susjednih država nisu nikada ni bili opterećeni takvim problemima, nego su vođeni prije svega dobrom pričom i dobrim stripom, čitateljskim užitkom i sakupljačkim žarom. Takav tretman koji obožavatelji, bez obzira na vlastite razlike, spontano grade prema svojim ljubimcima desetljećima nakon njihove smrti, bila to Zagorka, Maurović ili netko treći, nešto je o čemu domaće kulturne elite mogu samo sanjati.

KRITIČAREV IZBOR

Zlatko Kramarić

Zlatko Kramarić (Osijek, 1956.) profesor je makedonske književnosti i kulture, teorije književnosti i kulturalne antropologije. Radi na Akademiji za umjetnost i kulturu Sveučilišta Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku kao redoviti profesor u trajnom zvanju i kao gost-profesor na FON-univerzitetu u Skopju. Trenutno je veleposlanik Republike Hrvatske u Albaniji. Prije toga bio je veleposlanik RH u Sjevernoj Makedoniji i Kosovu i generalni konzul RH u Banja Luci, Bosna i Hercegovina.

Na prvim demokratskim i višestranačkim izborima 1990. izabran je za gradonačelnika grada Osijeka. Tu je dužnost obnašao u četiri mandata, do 2005. Od 1992. do 2008. bio je u zastupnik u Saboru RH. Liberal.

The National Institute (NDI) u Washingtonu dodijelio mu je 1997. godine prestižnu nagradu „W. A. Hariman“ (koju su, među ostalima, dobili i V. Havel, A. Saharov, M. Albright,...) jer je tijekom ratnih devedesetih godina, vremenu usprkos, sustavno promicao liberalno-demokratske vrijednosti, zagovarajući politiku mira, dijaloga i pomirenja.

Izraelsko Ministarstvo turizma proglasilo ga je 2004. godine „ambasadorom dobre volje“. Napisao je više knjiga, od kojih izdajamo: *Novi experimentum macedonicum* (1987.), *Uvod u naratologiju* (1989.), *Makedonske teme i dileme* (1991.), *Diskurs razlike* (1995.), *Identitet, tekst, nacija* (2009), *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike* (2014.), *Nostalgija – kratka povijest zaborava* (2016.), *Sat hrvatskog* (2018.), *Kultura i trauma* (2020.), *Kritika mračnoga uma* (2021.), *Kritika političkog uma* (2022), *(Dis)kontinuiteti ili ponavljanje povijesti* (2023.) i, u suautorstvu s Angelinom Banović-Markovskom, *Politika, kultura, identitet* (2013.).

Član je Društva hrvatskih književnika, Hrvatskog filozofskog društva., Matice hrvatske, a 2015. godine izabran je za člana Makedonske akademije znanosti i umjetnosti (MANU). Živi na relaciji Tirana – Osijek – Zagreb – Rovinj – Skopje.

Uništene sudbine

Angela Marsons, ***Slomljene kosti***,
Mozaik knjiga, Zagreb, 2023.

*Slomljene kosti*¹ sedmi je roman iz serije kriminalističkih romana o inspektorici Kim Stone, koji je preveden na hrvatski jezik britanske spisateljice Angele Marsons. Neke od tih romana, *Nijemi vrisak*, *Izopačene igre*... imali smo zadovoljstvo predstaviti hrvatskoj čitateljskoj publici.² Naime, u svakoj novoj priči o slučajevima inspektorice Kim Stone ova spisateljica demonstrira ne samo da je u potpunosti ovladala svim tajnama ovog iznimno teškog i zahtjevnog žanra nego da u svakoj novoj priči ona pomalo i pomiče granice tog žanra.

¹ Prije *Slomljenih kostiju* zagrebačka izdavačka kuća Mozaik knjiga prevela je na hrvatski jezik ove romane A. Marsons: *Nijemi vrisak*, *Izopačene igre*, *Mrtve duše*, *Izgubljene djevojčice*, *Pravi se mrtva*, *Krvne veze*... u kojoj ova spisateljica prati slučajeve inspektorice Kim Stone. Valja reći da je ova spisateljica napisala ukupno 16 nastavaka iznimno uspješne serije kriminalističkih romana o spomenutoj inspektorici. Stoga je vrlo vjerojatno da možemo očekivati da će ova izdavačka kuća uskoro objaviti još koji naslov iz serije!

² Usp. Z. Kramarić, „Dvije potresne priče“, *Glas Slavonije*, 23. lipnja 2018.; „Ubojita psihodrama“, *Glas Slavonije*, 17. kolovoza 2019.; „Gori od zvijeri: Riječi su stvarnost koja ubija“, *Glas Slavonije*, 19. studenoga, 2019.

Stoga uopće nije čudno što ozbiljni književni kritičari Angelu Marsons uspoređuju s najvećim piscima tog žanra, kao što su to na primjer planetarno slavni pisci James Patterson, Jo Nesbø, Henning Mankell...³

A da naša konstatacija o „proširenju granica toga žanra“ stoji potvrđuje i efektan završetak romana *Slomljene kosti*, Angelino pismo⁴ u kojem ova spisateljica dodatno objašnjava vlastitu poetiku neke od svojih narativnih strategija, svoje spisateljske odluke: „u *Slomljenim kostima* uživala sam otkrivati prijateljstvo između Dawsona i Staceyja (riječ je o mlađim

³ I moramo priznati da te ocjene nisu pretjerane, jer je 2015. godine njezin roman *Izopačene igre* bio najčitaniji roman toga žanra u svijetu! Mora se priznati da ova činjenica uistinu predstavlja iznimnu vrijednost, jer upravo kriminalistički romani ne samo što postižu najveće naklade nego ih čitatelji najviše i čitaju! O svemu tome pisali smo i u našim prikazima romana H. Mankella, „Svi smo mi voajeri“, *Glas Slavonije*, 17. ožujka 2018.; „Vrućina na ledu: Krimiće koji izaziva glavobolju“, *Glas Slavonije*, 28. rujna 2019.; „Idila je opsjena, zlo uvijek vreba“, *Glas Slavonije*, 20. lipnja 2020.

⁴ I ne samo što nam na kraju romana autorica objašnjava vlastitu poetiku nego si ona, slijedeći vladajući duh vremena, dopušta luksuz da se malo i samoreklamira, da potencijalne čitatelje upućuje i na svoje druge, prethodne romane o inspektorici Kim Stone i moli ih da ovu njezinu knjigu ako im se sviđela slobodno preporuče drugim čitateljima, prijateljima...

članovima tima inspektorice Kim Stone – op. Z. K.) i ponudila sam im priliku da zajedno rade na slučaju. Nakon što sam u prošloj knjizi razdvojila Kim i Bryanta, bilo je nečeg dobrodošlog u tom što sam ih ovaj put ponovno združila. Svakako mi je nedostajalo njihovo čavrljanje“ (str. 352). Isto tako, moramo primijetiti da je autorica u ovome romanu „oživila“ neke likove iz prethodnih romana. Ovaj postupak posvema je logičan, jer svijet u kojem se kreću njezini „junaci“ ipak je ograničen. To je svijet svih vrsta kriminalaca, prostitutki, dilera, makroa, forenzičara, novinara, partnera... pa je razumljivo što se, s vremena na vrijeme, u nekom novom slučaju inspektorice Kim Stone iznova pojave, jer nije nimalo jednostavno samo tako preko noći promijeniti zanimanje, ponašanje, navike, loše društvo... Tako i u ovome romanu susrećemo mlade djevojke koje su stjecajem nesretnih okolnosti postale prostitutke, ali koje poslije toga ne uspijevaju samo tako napustiti taj užasni svijet u kojem su svi normalni oblici ponašanja, kao što je to elementarna ljudska solidarnost, empatija, suspendirani.

Isto tako, roman *Slomljene kosti* predstavlja surov prikaz britanskog društva, onih njegovih manje ugodnih detalja za koje uvijek mislimo da se događaju negdje drugdje, daleko

od nas, nekome drugome. A upravo ti mračni detalji predstavljaju našu pravu stvarnost jer su prostitucija, trgovina ljudima, robovlasnički odnosi, retrogradni politički procesi... prisutni kako u britanskom, tako i u skandinavskom, američkom, ruskom, hrvatskom društvu. I to je činjenica koju nije moguće samo tako ignorirati. Dobri pisci, a nema nikakve dvojbe da je A. Marsons dobra spisateljica, suočavaju nas sa svim tim manje ugodnim detaljima naše stvarnosti. I sami smo kada smo pisali o romanima švedskog pisca H. Mankella konstatali da smo o švedskom/skandinavskom društvu puno više naučili čitajući švedske/skandinavske krimice nego iz mnogih udžbenika sociologije, ekonomije... Naime, u tim krimicima opisuje se stvarni, a ne idealizirani život, svakodnevne životne situacije koje samo još jednom potvrđuju konstataciju onog britanskog filozofa da je čovjek čovjeku najčešće vuk, najgori neprijatelj. Upravo je ova slika lajtmotiv ovoga romana: svaka konkurencija mora biti nemilosrdno eliminirana!

A. Marsons nije samo dobra spisateljica kriminalističkih romana nego se radi o autorici koja svojim sjajnim opservacijama o odnosima u društvu, o strukturi moći, o odnosu kapitala i rada uvelike nadilaze granice žanra, pa tako u romanu *Slomljene kosti* ne

pratimo samo priču o nesretnim prostitutkama. Naime, ta priča poslužila je autorici da se referira na mnogo ozbiljnije probleme u britanskom društvu.

U romanu *Slomljene kosti*, među ostalim, tematizira se i priča o ekonomskim izbjeglicama iz istočne Europe, točnije iz Rumunjske, koji bježeći od jednog zla upadaju u ništa manje zlo, postaju moderni robovi, ljudi bez identiteta, bez ikakvih dokumenata, bez temeljnih ljudskih prava, koji su prisiljeni po cijele dane raditi u nehumanim uvjetima, koji se nikada ne integriraju u britansko društvo. Budući da žive u svojevrsnim getima, izolirani od ostalog svijeta, posve ma je razumljivo da najveći dio njih nikada ne uspije ovladati engleskim jezikom. I s tom užasnom slikom modernog, posttranzicijskog društva moramo se suočiti. Ona je također dio naše nevesele stvarnosti. Naravno, takav način života generira i cijeli niz drugih, jednako negativnih društvenih pojava, kao što su kriminalitet, prostitucija, disfunkcionalni odnosi u obitelji, pojačana sklonost svim vrstama depresija, alkoholizam...

Sama autorica u svom već spomenutom „završnom pismu“ kaže da je „sve počelo kao ideja za priču o seksualnom radu, a razvilo se u priču o pripremanju za prostituciju, hvatanja u zamku i suvremenom robovlasništvu“.

Obitelj iznad svega

Lucy Foley¹, *Mala smrt*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2023.

L. N. Tolstoj smatrao je da priče o sretnim obiteljima uopće nisu primjerene teme za dobru literaturu, jer svaki opis ljudske sreće nužno završava u patetici, u dosadi, u banalnosti... I više je nego očito da već dulje vrijeme patetika i dosada ne mogu izazvati neku veću pozornost kod čitatelja. Svi ti opisi sreće djeluju krajnje neuvjerljivo, jer jednostavno ne korespondiraju s današnjim senzibilitetom. Nema nikakve dvojbe da su određeni procesi u društvu, kao što su modernizacija, industrijalizacija..., doveli do radikalnih promjena u poimanju osjećajnosti. Ima nešto voajersko kod današnjih čitatelja, koji uživaju sudjelovati u tuđim nesrećama, posebice u onim emocionalne prirode. Tuđi „ljubavni jadi“ itekako zanimaju današnje čitatelje. Doduše, iza većine tih „ljubavnih jada“ najčešće se kriju neki drugi interesi. U nekim našim ranijim tekstovi-

¹ *Mala smrt* je treći roman L. Foley koji je preveden na hrvatski jezik. Prije ovoga romana zagrebačka izdavačka kuća Mozaik knjiga objavila je i dva njezina prethodna romana, *Popis uzvanika* i *Lovačku družinu*. Oba ta romana prikazali smo u kulturnom dodatku osječkih dnevnih novina *Glas Slavonije*. „Od idile do košmara“, 7. svibnja 2022.

ma² pokazali smo da bi bilo nadasve poželjno neke kultne tekstove hrvatske, ali ne samo hrvatske, književnosti čitati u „kapital-kodu“! Naime, interpretacija književnih tekstova unutar tog koda pokazalo bi da se iza nekih „velikih tema“ svjetske književnosti kriju krajnje banalni motivi, u pravilu financijske prirode. Tako je veliko pitanje je li nedopuštena zaljubljenost Ane Karenjine u grofa Vronskog bila motivirana isključivo ljubavlju ili se iza te pozitivne, poželjne emocije skrivalo ipak nešto drugo, nešto puno konkretnije?! Naime, već udajom za Alekseja Aleksandroviča Karenjina Ana je što se tiče financija sasvim solidno prošla. Tom udajom ušla je u krug najbogatijih Rusa. Ali, da je kojim slučajem uspjela realizirati svoju ljubavnu relaciju s grofom Vronskim, ona bi ušla u krug ekstremno bogatih Rusa jer bi tom udajom svoje ionako velike prihode povećala za 150 puta! Barem tako pokazuju ekonomski odnosi u Rusiji oko 1875. godine. Konačno, i „zaljubljenost“ Elisabeth Bennet u Darcyja u romanu Jane Austen *Ponos i predrasude* (1813.) ekonomski je motivirana jer udajom za Darcyja Elisabeth bi prihode svojega novog domaćinstva bitno uvećala.

² Z. Kramarić, „Svila, kava, ljubav...“, u: *Kritika mračnog uma*, Filozofski fakultet Osijek, 2021., str. 176-180.

Budući da je riječ o autorici koja je studirala (englesku) književnost, možemo pretpostaviti da je riječ o osobi koja je upućena u sve tajne književnosti, u njezine različite interpretativne paradigme. Doduše, nije nam poznato koji je omiljeni kod u kojem Lucy Foley čita literaturu, ali je i više nego očito da je u svim njezinim dosadašnjim kriminalističkim romanima primjetan, za nijansu pretjeran, prezir prema svijetu bogatih. Ova autorica nikako ne uspijeva prikriti svoju na momente pretjeranu odbojnost spram posvemašnje ispraznosti načina života toga svijeta, njegovih svakodnevnih navika koja su, u pravilu, ispražnjena od svakog smisla, odnosno koja su svedena na prakticiranje svih oblika hedonizma.

Stoga bismo se mogli složiti s onim mišljenjem, koja smatraju da u svojim romanima L. Foley sustavno dekonstruira onaj model literature u kojem identitet ubojice i žrtvi u popkulturnim djelima metaforički reflektira odnose moći u društvu, strukturu osjećaja, hijerarhiju poretka i ideologiziran pogled na svijet. Reagirajući na tu literarnu praksu, feminizam, politička korektnost, antirasistički multikulturalizam više ne dopuštaju vječno reproduciranje notornog klišeja da se u takvim popkulturnim ostvarenjima *last man standing* heroj, spasitelj i pobjednik uvijek bude patrijarhalni

i mačistički bijeli muškarac, a žrtve su uvijek predstavnici „inferiornijih“ populacija i slojeva društva: nezaštićene, ali promiskuitetne žene (u ovome romanu Jess uopće ne krije da nema ništa protiv čestih promjena partnera), karakterno „manjkavi“ pripadnici drugih rasa ili utjelovljenje „iskvarenih“ profesija i društvenih grupa (...) taj se ideološki mehanizam u popkulturi još uvijek prakticira, no s drukčijim predznakom ili s drukčijom funkcijom: ne više kao ideološka reprodukcija realnih odnosa moći u kulturi i društvu, nego kao sredstvo subverzivne simboličke kritike i ekspresije sociokulturnih frustracija. Na tim osnovama već su neko vrijeme na meti simboličke kritike u popkulturalnim proizvodima reprezentanti povlaštene elite kao negativni simboli klasne i socijalne nejednakosti, bivajući sve ljućim problemom globalističkog neoliberalnog kapitalizma (...), uglavnom strukturiranih tako da se *splendid isolation* povlaštene idile u komfornom životu materijalističkog obilja simboličkim nasiljem destruiira i tako (katarzično) zadovolji naša socijalna, klasna i statusna frustracija“.³

Manje-više, većina ovih objeckija funkcioniraju i u romanu „Mala smrt“. I u ovome se romanu radnja

odvija u izoliranom, omeđenom prostoru, u jednoj elegantnoj zgradi u Parizu. U toj zgradi, među drugim stanarima, živi i Ben, engleski novinar, kojem u posjet dolazi Jess, njegova (polu)sestra. No, samo koji sat prije njezina dolaska Ben je netragom nestao, ne javlja se na telefonske pozive, nema ga u stanu... I Jess započinje potragu za svojim (polu)bratom. Ulazi u njegov stan na trećem katu i polako počinje upoznavati i ostale stanare, Nicka, studentskog prijatelja njezina (polu)brata, na čiji je poziv konačno Ben i došao u Pariz, a koji živi na drugom katu. Tu su još Mimi, koja sa svojom neobičnom cimericom živi na četvrtom katu, Antonie, ljubomorni alkoholičar kojeg je, nekako u vrijeme Benova nestanka, napustila supruga i koji živi na prvom katu. Uvjeren je da iza svega toga stoji Ben. A iznad svih njih, u Penthouseu, središnjem prostoru zgrade, živi Sophie, dama u zrelim godinama, tajnovite prošlosti, koja je u braku s Jacquesom, bogatim trgovcem vina. Sophie je njegova druga supruga i njihov brak bila je kohabitacija bogatstva s jedne strane, i ljepote i mladosti s druge strane! Nema nikakve dvojbe da se autorica vješto poigrava ovim klasičnim klišejom hercromana. Uz ovakvu zgradu svakako ide i kućepaziteljica, koja iz svoje dvorišne kućice promatra, manje-više, sva zbivanja u

³ I. Gajin, „Hoće li nam 2021. biti napet kao ovaj krimić?“ 14. 12. 2020., Kritikaz.com

zgradi. Pokazat će se da njezini motivi uopće nisu voajerske prirode.

Spoznaje do kojih će tijekom protraže za Benom doći Jess i više su nego šokantne. Ništa nije onako kako izgleda na prvi pogled. Sve to bogatstvo, umjetničke slike, skupa vina, stilski namještaj, stil života samo je privid. Fikcija! Nadalje, Jess će otkriti da su svi stanari te zgrade dio jedne obitelji. Doduše, prilično uvrnute obitelji! Dok su Nick i Antoine djeca iz Jaquesova prvoga braka, Mimi im je polusestra. Sve njih progone demoni prošlosti i oni čine sve kako bi sačuvali te mračne obiteljske tajne. Isprva, Ben ih je sve šarmirao, zaveo, ali je usput uspio otkriti neke ružne stvari iz prošlosti te bogate obitelji, koje je želio objelodaniti u novinama. Tu svoju namjeru čak je i najavio. Takvo što obitelj nije mogla dopustiti, pa je morao biti fizički eliminiran, morao je nestati. Početak romana sugerira upravo jedno takvo surovo rješenje – netko je ubio Bena! No, i neki drugi stanari otkrivaju neke druge, jednako mučne tajne, koje će ovu priču dodatno učiniti još mračnijom, još težom, još napetijom. Ništa nije onako kako nam se na prvi pogled čini. Čak ni sam naslov romana „mala smrt“ nije ono što smo prvo pomislili – ugodno zadovoljstvo poslije ljubavnog čina!

Naravno, u ovome prikazu ne smijemo otkriti potencijalnim čita-

teljima kraj romana, ali moramo reći da je rasplet ove kućne zagonetke i više nego logičan, odnosno upravo će završetak romana na najbolji mogući način potvrditi da je Lucy Foley u potpunosti ovladala svim mogućnostima, koji ovaj literarni žanr pruža. Stoga i nije neobično što su kritičari primijetili da njeni romani, u mnogim pojedinostima, podsjećaju na romane Agathe Christie, pa se o njoj u literarnim krugovima govori kao o novoj, modernoj Agathi Christie. Naime, i ona, baš kao i slavna pret hodnica, svoje likove smješta na izolirana mjesta, u ovome romanu to je zgrada na osami (u *Lovačkoj družini* to je zabačeni, ekskluzivni posjed u Škotskoj, a u „Popisu uzvanika“ radnja je smještena na otok na kojem nema interneta; riječ je o mjestima s kojeg ne može pobjeći nitko, ni žrtve, ali ni ubojica), pa su tako čitatelji upoznati sa svim osumnjičenima, odnosno oni već na početku znaju da je netko od likova i ubojica. Upravo ova narativna strategija predstavlja svojevrsni *homage* slavnoj i nenadmašnoj spisateljici krimića Agathi Christie, koja je na posvema istovjetan način kreirala većinu svojih priča. I, kao što smo već rekli, ovu namjernu sličnost primijetili su i književni kritičari, a i sama Lucy Foley priznaje svoju slatku opsjednutost krimićima Agathe Christie! Konačno, od najvećih i naj-

boljih i treba učiti kako se piše dobra literatura, napeti krimići...

Držimo da već ovaj podatak predstavlja dodatni poticaj da se ovaj uzbudljivi krimić i pročita! Jer, uistinu je riječ o inteligentnom trileru prepunom uznemirujućih, ali nada-sve logičnih obrata!

Politika je naša sudba...

Amin Maalouf, **Stijena Tanios**, Naklada Ljevak, Zagreb, 2022.

Prije svakoga uvoda moramo pohvaliti izdavačku politiku zagrebačke izdavačke kuće „Ljevak“, koja je odlučila prevesti i roman *Stijena Tanios*, libanonsko-francuskog pisca A. Maaloufa. Naime, 2021. godine, upravo u izdanju ove izdavačke kuće mogli smo čitati roman *Porijeklo* ovoga iznimnog autora.¹ Za roman *Stijena Taniosa* ovaj pisac dobio je pre-

stižnu francusku književnu nagradu Goncourt. I u ovom romanu, kao uostalom i u većini njegovih tekstova, tematizira se odnos između kršćanskog i arapskog svijeta, nestalnost/promjenjivost identiteta, uloga politike u životima malih ljudi...

Nema nikakve dvojbe da ovaj autor, na neki način, uvijek piše jednu te istu knjigu, jedan te isti tekst, ali bez obzira na činjenicu da se radi o autoru koji nije sklon promijeni svoje poetike, svi ti tekstovi svaki put zvuče ipak drugačije od onih prethodnih. Pažljiv čitatelj svakako će primijetiti kako ga mnogi detalji iz ovoga romana neodoljivo podsjećaju na neke detalje iz romana *Porijeklo*, ali i pored te prividne sličnosti postoje i znatne razlike. Dok su se u romanu *Porijeklo* njegovi junaci raspršili po cijelome svijetu, pa njihove (ne) sretne sudbine pratimo i u Kubi, i u Americi, i u Brazilu, i u Egiptu, i u europskim zemljama, dotle se junaci ovoga romana uglavnom zadržavaju u rodnome kraju, u poznatome prostoru, u bajkolikom libanonskom mjestu Kfarjabda, u libanonskim gorama Ali, i ta činjenica da se kreću isključivo unutar relativno poznatog prostora, da se kreću u krugu ljudi koje većinom poznaju, to još uvijek ne znači da na njihove živote neće utjecati neki od vanjskih faktora, od sukoba između velikih sila čiji smi-

¹ O iznimnoj vrijednosti toga romana vidjeti u našem prikazu „Svijet viđen očima drugoga“, Magazin, književni dodatak *Glasa Slavonije*, 5. veljače 2022. Od ostalih djela prevedenih na hrvatski jezik svakako treba spomenuti *Lav afrički*, roman, August Cesarec, Zagreb, 1990., *U ime identiteta – Nasilje i potreba za pripadnošću*, eseji, Ptolomej, Zagreb, 2002., *Kršćanski barbari u Svetoj zemlji*, eseji, Izvori, Zagreb, 2002., *Baldassarova Odiseja*, roman, Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., *Naša neočekivana braća*, roman, Ljevak, Zagreb, 2020.

sao ti junaci uglavnom ne razumiju, preko malih lokalnih pobuna do kojih dolazi što nisu u svim detaljima zadovoljni načinom kako upravljaju neki lokalni moćnici, feudanci, koje vrijeme polako ali sigurno gazi, pa sve do naglih promjena svjetonazora do kojih, pak, dolazi opet zbog izvanjskog utjecaja, dolaska stranih učitelja, otvaranja novih škola s novim sadržajima, koji će omogućiti kontakt s drugim, nepoznatim, kulturama, običajima, tradicijama, vjervanjamima...

I u ovome romanu, baš kao i u romanu *Porijeklo*, autor kao podlogu uzima razne dokumente, točnije jedan ljetopis, pa s iznimnom pozornošću pokušava povezati dijelove tog ljetopisa s početka 19. stoljeća sa seoskim sjećanjima / „oral history“² na burno vrijeme sukoba lokalnih feudalaca, turskog sultana i egipatskog paše, a preko njih i zapadnih sila (Engleza...) i kolonijalnih rivala, kako bi opisao svu složenost Libanona u vrijeme Otomanskog Carstva: „Dugujem Džebrailu to što sam veoma rano postao duboko uvjeren u to da je Tanios,³ onkraj mita, bio

čovjek od krvi i mesa. Dokazi su došli poslije, godinama poslije, kada sam se, pukom srećom, najzad dočepao autentičnih dokumenata.

Tri ću često citirati. Dva koja potječu od osobe koje su dobro poznavale Taniosa. I treći, kasniji dokument. Njegov je autor svećenik koji je umro netom poslije Prvog svjetskog rata, redovnik Elias iz Kfarjabde. To je naziv mog sela (...). Njegovo je djelo naslovljeno: *Planinska kronika ili povijest sela Kfarjabda, zaselaka i imanja koji o njemu ovise, spomenika koji se ondje nalaze, običaja koji se ondje poštuju, značajnih ljudi koji su ondje živjeli i događaja koji su se ondje dogodili s dopuštanjem Svevišnjeg*“ (str. 9-10).

Konačno, moramo biti svjesni da naša historija, pa tako i historija tog malog planinskog mjestača u Libanonu, nije ništa drugo nego dijete pripovijedanja (F. Furet). Jednako tako, moramo znati da iza svake pripovjedne strategije stoji određena politička/ideološka praksa. Bilo bi zanimljivo kada bi se povijest hrvatske (ili bilo

(str. 25), i Geriosa, upravitelja imanja šejha Francisa. No, postoji velika vjerojatnost da mu je upravo šejh Francis biološki otac. Ta činjenica proizvodit će trajni nemir u duši ovoga mladića, koji će već kao mladić imati sijedu kosu, a stjecajem okolnosti bit će aktivni sudionik značajnih povijesnih događaja.

² Povijest nas uči da se većina naših sjećanja uglavnom odnosi na kolektiv, zajednice, nacije s kojom se poistovjećujemo, kojoj pripadamo.

³ Tanios je sin Lamije, predivne djevojke/majke, koja „je nosila svoju ljepotu kao križ“

koje druge) književnosti promatrala kao povijest političkih praksi, pa bi se tako moglo vidjeti da su Krležine narativne strategije ovisne, u najvećoj mjeri, o komunističkim (lenjinističko-marksističkim) političkim praksama, za razliku od narativnih strategija jednog S. Kolara koje se gotovo u potpunosti temelje na haesesovskoj političkoj praksi gandijevske provenijencije ili, pak, narativnih strategija M. Budaka, koje su konstitutivni dio pravaških/desnih ideologija.⁴

Kada su, pak, u pitanju narativne strategije A. Maaloufa, onda je u tim strategijama moguće prepoznati utjecaj modernih liberalnih politika, u kojima su kozmopolitizam, tolerantnost, multiperspektivnost... općepoznata mjesta, koja ovaj autor na svakoj stranici ovoga romana demonstrira tako što ne krije svoj iskreni odnos prema drugome, prema različitome... Još jednom nam pokazuje kako su u našim životima neznatne nijanse između ljubavi i mržnje, dobra i zla, osvete i oprost... Nadasve je zanimljivo kako se ovaj autor podjednako dobro snalazi i u teoriji i u literaturi. Njegovi teorij-

ski stavovi izloženi u kulturnom tekstu *U ime identiteta* u ovome, ali i u drugim njegovim proznim tekstovima, pretvaraju se u sjajnu literaturu!

Stoga smo skloni našim čitateljima preporučiti čitanje ovoga romana u ovim nešto hladnijim danima, jer smo i više nego sigurni da će nas čitanje ovoga romana ugrijati, da će nam pokazati kako u svim situacijama postoje i ona alternativna rješenja, da je moguće biti dobar, plemenit, bez obzira na zlo koje smo pretrpjeli. Naime, ovaj je roman natopljen najpozitivnijim ljudskim emocijama, koje su moguće i u onim situacijama kada smo ne samo suočeni sa zlom, nego kada se to zlo događa i nama samima!

Bolje od najboljeg

Hans Rosenfeldt, *Ljeto vukova*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2022.

Na ovitku hrvatskog izdanja ovoga romana stoji da je riječ o prvom romanu „iz serijala Haparanda“¹! I u toj konstataciji sadržano je, zapravo, sve! Naime, i više smo nego sigurni da

⁴ Sve ove tri narativne strategije sudjeluju u konstituiranju hrvatskog nacionalnog identiteta. O tome više kod V. Aralice, *Kmet, fiškal, hajduk: Konstrukcija identiteta Hrvata 1935. – 1945.*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2016.

¹ Haparanda je zabačen gradić u Švedskoj, blizu granice s Finskom. U tom gradiću i njegovoj okolini, dubokoj švedskoj provinciji, odvija se radnja ovoga uistinu sjajnog i napetog romana.

će se autor, Hans Rosenfeldt² (1964.) i u svojim slijedećim romanima baviti novim policijskim slučajevima svoje glavne junakinje Hanne Wester, iskusne policijske istražiteljice. Tim više što u romanu *Ljeto vukova* slučaj nestanka droge i stradanja nekoliko ruskih i finskih kriminalaca nije uopće dokraja razriješen. Isto tako, policija, ali ni ruska mafija, nije uspjela pronaći ni drogu ni veće količine novca, koji su u jednoj neuspješnoj transakciji netragom nestali. Točnije, netko ih je ipak pronašao (moramo reći da čitatelji romana znaju tko je pronašao drogu i novac, čitateljima je čak poznato gdje su novac i droga sakriveni), a policija i mafija na sve moguće načine, pokušavaju otkriti što se to, zapravo, točno dogodilo u okolici zabačenog švedskog gradića. I

² Hans Rosenfeldt poznati je švedski scenarist i romanopisac. Ovaj autor potpisuje popularne i nagrađene TV serije *The Bridge* i *Marcella*, a surađivao je i na seriji *Wallander* rađenoj prema romanima Hanninga Mankella, vjerojatno najpoznatijeg skandinavskog pisca kriminalističkih romana. Nedavno je u *Magazinu* objavljen naš prikaz njegova posljednjeg romana *Peta žena*. Utjecaj H. Mankella itekako je vidljiv u romanu *Ljeto vukova!* Nema nikakve dvojbe da je Hans Rosenfeldt radeći na seriji *Wallander* mnogo naučio od ovoga autora. Samo da napomenemo, K. Wallander glavni je junak većine romana H. Mankella. Ono što je K. Wallander H. Mankellu to je Hannah Wester H. Rosenfeldtu!

kako to u životu često biva, istraga na mnoga pitanja nije dala odgovarajuće odgovore, pa tako nismo sigurni je li glavni negativni lik Katja / Tatjana / Louise uistinu stradala u policijskoj potjeri ili njezino ranjavanje i pad u rijeku ostavlja realnu mogućnost da je autor u nekom od svojih sljedećih romana/nastavaka iznova „oživi“. Naime, njezino tijelo nije pronađeno, pa postoji velika vjerojatnost da je preživjela ranjavanje i da se uskoro, poslije oporavka, može očekivati njen povratak na „mjesto zločina“. Budući da je Katja profesionalni ubojica ruske mafije, koja je prošla najbolju obuku u Akademiji³ (sic!), ne bismo se uopće iznenadili da se pojavi već u sljedećem romanu i da, kao pravi profesionalac, koja govori nekoliko jezika, koja je spremna na sve, završi posao koji je započela, ali koja nije uspjela na zadovoljavajući način riješiti, nije uspjela pronaći i vratiti drogu i novac, koju je netko stjecom čudnih okolnosti, u nesretnom sudaru na cesti u provinciji, u gluho doba noći, sa smrtnim posljedicama, „otuđio“ i sakrio!

Konačno, svima nam je poznata okrutnost ruske i ne samo ruske

³ Postojanje Akademije za obuku profesionalnih ubojica također je tek naznačena, pa s pravom možemo očekivati da ćemo u nekom od sljedećih nastavaka o toj famoznoj „školi za ubojice“ saznati nešto više...

mafije, koja nikome ne priznaje pravo na pogrešku i koja pogreške „svojih ljudi“ ne prašta, nego ih okrutno kažnjava. Bez milosti! U jednom trenutku mafija je odustala od Katje tako što su svom policijskom doušniku zapovjedili da je slobodno ubije. No, Katja je uspjela izbjeći stupicu tako što je ubila onoga koji je trebao ubiti nju. Ta činjenica, strah od organizacije u čije ime ubija, predstavljat će dovoljan razlog da se Katja/Tatjana vrati u Haparandu kako bi završila svoju prvotnu misiju. Jer, samo će se tako moći opravdati pred okrutnim i nemilosrdnim šefovima ruske mafije. (Nema nikakve dvojbe da je pojam „ruske mafije“ postao opće mjesto svakog skandinavskog krimića/romana koji drži do sebe. I ta je činjenica, sama po sebi, itekako znakovita. Ona nam puno govori ne samo o skandinavskom nego i o ruskom društvu, koje se poslije raspada Sovjetskog Saveza dramatično promijenilo. I to nagore! Naime, postsovjetsko, rusko društvo nije se uspjelo osloboditi svih onih slabosti bivšeg sovjetskog društva na koje su se onda nakalemile sve negativnosti kapitalističkog društva. Ništa u tom društvu nije tako jednostavno kako se to možda, mnogima na prvi pogled čini. Doduše, nekadašnja partijska kontrola je popustila, pa se u postsovjetskoj Rusiji živi slobodnije, ali građani ne znaju disponirati tom

darovanom slobodom. No, svim tim zanimljivim i znakovitim detaljima života u postsovjetskoj Rusiji u ovoj se recenziji nećemo detaljnije baviti. Te detalje, svojevrsne „znakove ulice“, samo naznačujemo!) Tim više što je i ona svjesna da su novac i droga sklonjeni na drugo, svima nepoznato mjesto, jer onoga koji je premjestio novac i drogu ona je, prije toga, hladnokrvno ubila. A, isto tako, ona je posvema svjesna da i oni koji su pronašli tu drogu i taj novac neće samo tako odustati od daljnje potrage za „izgubljenim blagom“. Konačno, u igri je ogroman novac kojim bi ti „nesretni ljudi“ osigurali mirnu i bogatu budućnost.

Naravno, tu je i glavna junakinja, Hannah Wester, koja pak sumnja da je Katja zapravo njezina kći Elin (!) koja je nestala kada je imala samo dvije godine?! Nema nikakve dvojbe da je nestanak njezine dvogodišnje kćeri Elin iznimno traumatična epizoda u životu glavne junakinje, koju ona nikada nije uspjela zaboraviti i kojoj će se uvijek iznova vraćati. Naime, poslije nestanka/otmice kćeri sve će se u njezinu životu promijeniti, više ništa neće biti kao prije tog nesretnog događaja o kojem, uostalom, isto tako još uvijek ništa pouzdano ne znamo. Taj gubitak djeteta itekako je utjecao i na odnose unutar same obitelji glavne junakinje. I upravo će na ovom detalju, na duboko poremeće-

nim odnosima unutar obitelji, ustrajati autor ovoga romana, kojom područje psihologije uopće nije strano.⁴

Sve u svemu, slobodno se može reći da je roman *Ljeto vukova* još jedan u nizu sjajnih skandinavskih krimića. Možda i jedan od ponajboljih. Već ova naša konstatacija zaslužuje čitateljsku pozornost jer bi nama, koju smo pročitali i recenzirali većinu tih romana trebalo vjerovati na riječ. Stoga bismo toplo preporučili potencijalnim čitateljima da provjere ovu našu prosudbu o iznimnoj kvaliteti navedenog romana. Uvjereni smo da će i oni, baš kao i mi, uživati u zanimljivoj i nedovršenoj priči!

Zašto djeve moraju umrijeti

Alex Michaelides, *Djeve moraju umrijeti*, V.B.Z., Zagreb, 2022.

Alex Michaelides (1977.) nije nepoznat autor našim čitateljima. I prije romana *Djeve moraju umrijeti* renomirana zagrebačka izdavačka kuća v/b/z objavila je 2019. godine njegov roman *Nijema pacijentica*. Nema nikakve dvojbe da ovom autoru svijet psihologije, forenzike nije nepoznat.

⁴ Samo podsjećamo da je autor zajedno s Michaelom Hjorthom napisao seriju romana o psihološkom profileru Sebastianu Bergmanu, koja je prodana u tri milijuna primjeraka u 30 zemalja diljem svijeta.

Naime, i u njegovom prethodnom romanu *Nijema pacijentica* glavni je junak forenzički psihoterapeut Theo Faber, koji pokušava otkriti zašto slikarica Alicia Berenson optužena za ubojstvo svoga supruga Gabriela odbija svaku komunikaciju. Poslije tog događaja, ubojstva supruga, Alicia šest godina nije progovorila ni jednu jedinu riječ. I rješenje problema moguće je jedino pod uvjetom da „nijema pacijentica“ progovori i dade kakvo-takvo suvislo obrazloženje za svoj užasan postupak.

U romanu *Djeve moraju umrijeti* glavna je junakinja Mariana Andros, psihologinja, koja istražuje brutalna ubojstva mladih studentica na koledžu u Cambridgeu. Motiv da se upusti u to istraživanje je i činjenica da na tom koledžu studira i njezina nećakinja Zoe. Zapravo, sve je i počelo paničnim pozivom nećakinje Zoe, koju je prvo ubojstvo njezine kolegice i najbolje prijateljice Tare uplašilo. Kao i u prethodnom romanu *Nijemi pacijent* i u ovome romanu glavnu junakinju proganja prošlost. Naime, Mariani je na ljetovanju u Grčkoj tragično preminuo suprug Sebastian, kojeg je upoznala upravo u Cambridgeu. Nema nikakve dvojbe da ovaj povratak u Cambridge kod Mariane izaziva cio niz bolnih sjećanja.

Studentica koja je ubijena pripadala je krugu bogatih i lijepih studentica

koje su se okupljale oko karizmatičnog profesora Edwarda Foscea, koji je tek nekoliko godina profesor na tom koledžu. Studenti(ce) smatraju da se radi o iznimnom, karizmatičnom profesoru,¹ koji je doktorirao na Harvardu i oko kojeg se rado okupljaju studenti(ce)...² I upravo taj prilično neformalni odnos između profesora i njegovih studentica, konzultacije u kasne noćne sate, krije tajnu koju Mariana pokušava (raz)otkriti. A prve i najvažnije informacije o tom odnosu između profesora i studentica, svojevrsne smjernice, dobiva od svoje

¹ „Bio je u ranim četrdesetim, visok, atletske građe. Imao je snažne jagodice i izražajne crne oči. Sve u vezi s njime bilo je tamno – crne oči, brada, odjeća. Duga crna kosa bila mu je vezana u nemarni čvor na zatiljku (ovaj nas opis podsjeća na mladog A. Banderasa u jednom od njegovih ranijih filmova – op. Z. K.). Na sebi je imao crnu akademsku halju, izvučenu košulju i razvezanu kravatu. U svemu tome bilo je nečega karizmatičnog, čak bajronovskog“ (str. 68).

² Nema nikakve dvojbe da bi nadasve zanimljiva bila ona analiza ovoga romana u kojoj bi se problematizirao odnos profesora i studenat(ic)a! Posebice u svjetlu ovih najnovijih svjetskih trendova, raznih pokreta „MeToo“, koji u tom odnosu vide isključivo seksualni aspekt. Doduše, moramo biti iskreni i reći da je Alex Michaelides i tu mogućnost, u ovome romanu, samo blago naznačio. Ne inzistira previše na toj mogućnosti, odnosno ne želi upasti u zamku koja svaki odnos „muško“ vs. „žensko“ svodi na odnos moći u kojem, u pravilu, dominira „bijeli muškarac“!

nećakinje Zoe! Moglo bi se reći da je ona ta osoba koja usmjerava istragu. Naime, ona je ta koja i inspektoru i svojoj teti daje prosudbe o drugim ljudima, o Tari, o njezinu dečku, o profesoru, kao i o ostalim studenticama članicama kruga okupljenih oko profesora Foscea. Konačno, ona je ta kojoj se Tara povjeravala i koja joj je dala naslutiti da je između profesora i nje postojalo i još „nešto“ više od pukog odnosa profesora i jedne od studentica. Nema nikakve dvojbe da su to vrlo važne, ali i opasne informacije, koje ne samo da utječu već uvelike i usmjeravaju sam tijek istrage: „Moramo nešto poduzeti. Prilično sam sigurna da je Tara spavala s još nekim. Osim s Conradom. Nekoliko puta mi je to dala naslutiti... Možda bismo mogle saznati nešto iz njezinog mobitela i laptopa? Da pokušamo ući u njenu sobu“ (str. 78).

Ovdje treba dodatno napomenuti da je Zoe u ranoj mladosti, u automobilskoj nesreći, izgubila roditelje, pa se o njoj od tada brinula teta Mariana, sestra njezine majke, i Sebastian, suprug njezine tete!

No, poslije Tare ubijene su još dvije studentice, koje su pripadale studenticama koje su se okupljale oko profesora Foscea! Ono što je nas fasciniralo u ovome romanu jest činjenica da su sva ta ubojstva usko povezana s literaturom, i to onom antičkom,

Homerom, Euripidom, Eshilom..., ali ima tu i autora poput Tennysona, Millera, Shakespearea, Kavafisa.³ I, ako istraga želi otkriti tko je (serijski) ubojica, tko to ubija djeve, onda će se morati upustiti u dešifriranje pojedinih citata iz te stare i zanimljive literature. Jer, kao što Homerova Ilijada počinje stihom: „Srdžbu mi, boginjo, pjevaj Ahileja, Peleju sina“⁴, gdje se, zapravo, govori o obliku gnjeva koji nije moguće kontrolirati – točnije, riječ je o zastrašujućem gnjevu – mahnitanju. A, isto ako, nije slučajno da je upravo u to vrijeme, u tom semestru, profesor E. Fosce držao seminar o tragediji, točnije, o tragediji osvete! I sve upućuje na to da bi on mogao biti ubojica svojih studentica?! No, nije on jedini na tom

³ Nekako u isto vrijeme pored ovoga romana čitali smo i roman M. L. Rio, *Da smo zlikovci*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2022., koji također nije moguće čitati bez solidnog poznavanja opusa W. Shakespearea. Naime, i u ovome romanu, u kojem su glavni likovi glumci, autor se eksplicite referira na pojedina djela W. Shakespearea. I to čini krajnje svjesno! Konačno, glumci i imaju običaj da u svakodnevnom životu ponavljaju replike iz pojedinih kazališnih predstava. I samo onaj tko umije na pravilan način interpretirati te citate/replike moći će shvatiti prilično komplicirane odnose između likova u romanu, kao i njihove postupke, njihove odluke...

⁴ Tako je početak tog epa preveo Toma Maretić, čuveni hrvatski lingvist, filolog, prevoditelj.

koledžu koji poznaje staru grčku literaturu. Jer, kao što i priliči reputaciji ozbiljnih engleskih učilišta, na njima se uvijek mogu naći i neki drugi profesori koji su jednako dobro upućeni u, manje-više, sve tajne tog iznimno bogatog i slojevitog literarnog svijeta. Iako Mariana nije istražiteljica, ona će se, u želji da zaštiti svoju nećakinju, upustiti u amatersko istraživanje svih tih ubojstava mladih studentica, djeva. I polako će početi „njuškati“ po njihovim sobama, ladicama, pa će tako početi otkrivati neke čudne stvari, kao što su razglednice, pisma, knjige, usputne bilješke na marginama knjiga, neke čudne citate... I sve bi to bilo relativno normalno, jer ljudi pišu i pisma, i razglednice, prave bilješke o pročitanim knjigama, a mnogi od nas imaju običaj ne samo podvlačiti nego i komentirati zanimljiva mjesta u knjigama, ali nije baš uobičajeno da se takvo što čini na starogrčkome jeziku. Naime, poslije svakog ubojstva ubojica namjerno ostavi neki trag, intrigantni citat na tom jeziku. I taj bi trag svakako trebalo slijediti! Ti su citati svojevrsni vodiči, jer nam u isti mah nešto skrivaju, ali i predstavljaju svojevrsne poruke – u njima se kriju odgovori na ključno pitanje: tko je ubojica i koji su njegovi motivi.

Ako nas sjećanje dobro služi, onda se ideja o žrtvovanju djeva pojavlju-

je kod Euripida u njegovom tekstu *Heraklova djeca*: „Plemenitu djevu valja žrtvovati kćeri Demtrinoj – to jest Perzefoni.“

I, upravo će to Marianino „njuškanje“, privatna istraga, dovesti do jednog pisma poslije kojeg će joj sve biti jasno. Ali, to otkriće uistinu je šokantno, i kao što je potencijalnim čitateljima poznato, mi ne smijemo otkriti tko je ubojica mladih studentica, pa ćete sami morati pročitati ovaj roman i uvjeriti se koliko je „otkriće“ tog pisma uistinu bilo šokantno za našu glavnu junakinju. Dovoljno je reći da joj se cijeli svijet doslovno srušio, svi njezini ideali, sva njezina

sjećanja, sva njezina ljubav nestala je poslije čitanja tog nesretnog pisma, koje je otkrilo mnoge mračne tajne u životu njezine obitelji, njezina supruuga, njezine nećakinje...

I u ovome romanu ponavlja se gotovo istovjetna narativna strategija kao i u romanu *Nijema pacijentica* – naše prošlosti nisu uopće onakve kakvim ih mi to zamišljamo! One su daleko od naših idealnih projekcija o našim najbližim, prijateljima, susjedima... Stoga je posvema u pravu onaj kritičar *The New York Timesa* kada je konstatirao da se ovaj roman temelji na „zavodljivim premisama i neodoljivim obratima“.

KRONIKA DHK-a

Veljača – ožujak 2023.

Tribina DHK-a

8. *veljače* – Gost tribine bio je Mladen Machiedo, razgovaralo se o njegovu opusu, o prevođenju, antologijama te kulturi i humanizmu u širokom kontekstu. Na tribini je obilježena i 10. godišnjica smrti Višnje Machiedo.

14. *veljače* – Gosti tribine bili su Vladimir Peter Goss i Dino Milinović, a tribina je nosila naslov „Zašto zaobilazimo suvremeni hrvatski povijesni roman?“.

1. *ožujka* – Gošća tribine bila je Ivana Šojat, razgovaralo se o društvenoj ulozi književnosti, o povijesnom romanu, o „tržištu sreće“ i samoći, o tome kada književnost čini dobro, a kada zlo, o našem odnosu prema Domovinskom ratu, o položaju žena u društvu i o raznim drugim bitnim i zanimljivim temama.

22. *ožujka* – Gost tribine bio je Ernest Fišer, razgovaralo se o njegovu pjesničkom putu od krugovaške preko razlogovske poetike do „totalno stvarnosne poezije“, kojom autor bujnim izrazom i otvorenom kritikom udara u atome današnjeg društva.

Voditeljica tribine je Lada Žigo Španić. Sve tribine održane su u prostorijama DHK-a.

Tribina „Bez cenzure“

16. *veljače* – Održana je polemička tribina „Zašto ne držimo dovoljno do svoje kulturne baštine“, a sudjelovali su Božica Jelušić, Milana Vuković Runjić i Mile Pešorda.

11. *ožujka* – Održana je polemička tribina „Ispašta li dobra književnost zbog površnih komercijalnih knjiga?“, a sudjelovali su Nives Tomašević, Miroslava Vučić, Marina Šur Puhlovski i Sonja Zubović.

14. *ožujka* – Održana je polemička tribina „Kultura, afere i šoubiz u istom loncu“, a sudjelovali su Pavica Knezović Belan, Iva Körbler, Ludwig Bauer i Siniša Vuković.

Voditeljica tribine je Lada Žigo Španić. Sve tribine održane su u prostorijama DHK-a.

Mala tribina DHK-a

8. *ožujka* – Silvija Šesto održala je književni susret s učenicima 4. razreda Osnovne škole Ksavera Šandora Gjalskog.

23. *ožujka* – Snježana Babić Višnjic održala je književni susret s učenicima 4. razreda Osnovne škole Josipa Jurja Strossmayera.

23. *ožujka* – Sanja Polak održala je književni susret s učenicima 3. razreda Osnovne škole Augusta Harambašića.

24. *ožujka* – Maja Šimleša održala je književni susret s učenicima nižih razreda Osnovne škole Hugo Kon.

28. *ožujka* – Zlatko Krilić održao je književni susret s učenicima 5. i 6. razreda Osnovne škole Miroslava Krleže.

Voditelj Tribine je Hrvoje Kovačević. Sve tribine održane su u prostorijama DHK-a.

Tribina u gostima

16. *veljače* – Jadranko Bitenc održao je književni susret s mladim pacijentima KBC-a Zagreb.

1. *ožujka* – Snježana Babić Višnjic održala je putem videoveze književni susret s malim i mladim pacijentima Klinike za tumore i Klaićeve bolnice u Zagrebu.

8. *ožujka* – Sonja Zubović posjetila je učenike Centra za odgoj i obrazovanje Goljak i održala književni susret.

9. *ožujka* – Sanja Pilić posjetila je mlade pacijente Klinike za pedijatriju KBC-a Zagreb i održala književni susret.

13. *ožujka* – Nikolina Manojlović Vračar posjetila je učenike Osnovne

škole Nad lipom u Zagrebu i održala književni susret.

22. *ožujka* – Nada Mihaljević održala je putem videoveze književni susret s malim i mladim pacijentima Klinike za tumore i Klaićeve bolnice u Zagrebu.

27. *ožujka* – Lana Bitenc posjetila je učenike Osnovne škole „Nad lipom“ i održala književni susret.

Tribine je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

Upravni odbor DHK-a

28. *veljače* – U prostorijama DHK-a održana je 3. sjednica Nadzornog odbora DHK-a.

20. *ožujka* – U prostorijama DHK-a održana je 26. sjednica Upravnog odbora DHK-a.

Djelovanje ogranaka DHK-a

23. *veljače* – U bačkom mjestu Kaćmaru započeli su 7. Dani Antuna Gustava Matoša, posvećeni 150. obljetnici rođenja velikog književnika. Suorganizatori manifestacije su Slavonsko-baranjsko-srijemski ogranak DHK-a, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice te Općina Tovarnik.

24. *veljače* – U Sisku u dvorani Ivana Pavla II. Sisačke biskupije svečano je uručena Nagrada „Korzo slova“ za najbolju neobjavlenu knjigu Sisač-

ko-moslavačke županije u 2022. sisačkom autoru Denisu Vidoviću, za zbirku humorističnih priča *Reda mora biti*. Svečanosti su među ostalim nazočili sisački biskup mons. Vlado Košić, dožupan Sisačko-moslavačke županije Mihael Jurić i predsjednik DHK-a Zlatko Krilić. Laureatu je priznanje uručio Zlatko Krilić, a skulpturu akademske kiparice Irene Škrinjar pod istoimenim nazivom „Korzo slova“ sisačko-moslavački dožupan Mihael Jurić.

8. ožujka – U Puli u organizaciji Istarskog ogranka DHK-a, a povodom Međunarodnog dana žena, održana je tribina na kojoj su predstavljene nove članice ogranka – Vjekoslava Jurdana i Josipa Milevoj. Uz nove članice sudjelovali su Vanesa Begić i Mate Ćurić.

11. ožujka – U Galeriji Antuna Augustinčića u Klanjcu održana je osnivačka skupština Krapinsko-zagorskog ogranka DHK-a. Osnivačkoj skupštini nazočili su predsjednik DHK-a Zlatko Krilić i predsjednici većine ogranaka DHK-a. Za predsjednika novoga ogranka izabran je Božidar Brezinščak Bagola.

29. ožujka – Južnohrvatski ogranak DHK-a i Matica hrvatska Posušje raspisali su natječaj za dodjelu novopokrenute književne Nagrade „Benjamin Tolić“ na temu zavičajnog identiteta i autohtone narodne kulture.

Ostale aktivnosti DHK-a

28. veljače – U prostorijama DHK-a održana je obljetnica povijesne tribine koja se održala 28. veljače 1989. Sudjelovali su Hrvoje Hitrec, Neven Jurica, Vladimir Šeks, Stjepan Šešelj, Marija Peakić Mikuljan i Zlatko Krilić, predsjednik DHK-a.

8. ožujka – Predsjednik DHK-a Zlatko Krilić i dekanica Akademije za umjetnost i kulturu u Osijeku Helena Sablić Tomić potpisali su Sporazum o suradnji. Tom prigodom predstavljena su izdanja i rad DHK-a.

17. ožujka – U organizaciji Pasijske baštine u prostorijama DHK-a održan je tradicionalan susret *Lirika Velikog petka*. Sudjelovali su Luka Liang Tripalo, Vesna Ujević, Josip Sanko Rabar, Silvana Dragun, Mile Pešorda i Ivna Talaja. Poeziju su interpretirali dramski umjetnici Nada Rocco i Robert Kurbaša, a glazbeni program izvele Vinka Siladi i Divna Šimatović. Program je sastavila i vodila Tuga Tarle.

27. ožujka – Hrvoje Kovačević gostovao je u Osnovnoj školi Oroslavje u okviru projekta „Dan europskih autora“. Riječ je o novoj inicijativi Europske komisije i Vijeća europskih pisaca (European Writers' Council), koja se prvi put obilježava ove godine. DHK kao dio europskog strukovnog udruženja European Writers'

Councila sudjeluje u organizaciji ovoga projekta.

30. ožujka – U prostorijama DHK-a održano je predstavljanje nove pjesničke zbirke Borbena Vladovića *Nijemaura* (DHK, Zagreb, 2023.). Uz autora, sudjelovali su Ivica Matičević, Ivan Rogić Nehajev i Davor Šalat.

Preminuli članovi DHK-a

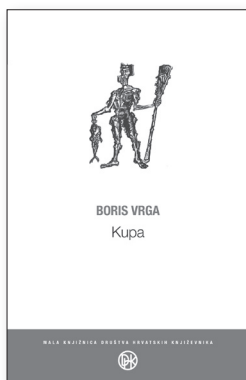
Bogdan Malešević preminuo je 22. veljače 2023. u 64. godini života.

Josip Stanić Stanios preminuo je 26. veljače 2023. u 80. godini života.

Bogdan Mesinger preminuo je 8. ožujka 2023. u 93. godini života.

Maja Kolman Maksimiljanović

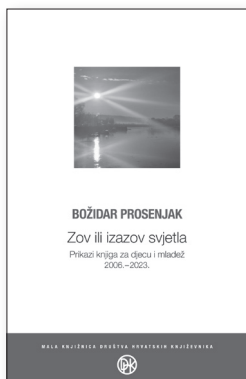
Nova izdanja Društva hrvatskih književnika

Boris Vrga
Kupa
DHK, Zagreb, 2023.

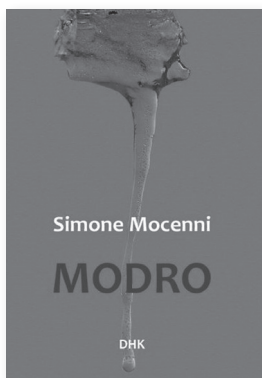
Slavko Jendričko
Žablja perspektiva
DHK, Zagreb, 2023.

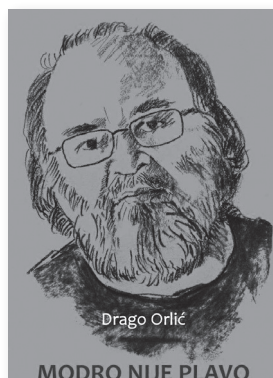
Božidar Prosenjak
Zov ili izazov svjetla
Prikazi knjiga za djecu i mladež 2006. – 2023.
DHK, Zagreb, 2023.

Giacomo Scotti
Između dvaju svjetova
Istarski ogranak DHK, Pula –
Čakavski sabor Žminj, 2023.

Simone Mocenni
Modro
Istarski ogranak DHK, Pula, 2023.

Drago Orlić
Modro nije plavo
Istarski ogranak DHK, Pula, 2023.

●

Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet, one nas naoružavaju, kako kaže američka konzervativna novinarka Megyn Kelly, za situacije u kojima ljudi pred nama i našom djecom počnu mljeti gluposti. Volio bih da i moje knjige nekome uđu u taj red na polici. Stoga nastojim otkriti – odnosno, to u moje ime otkriju moji junaci – koje su knjige meni pomogle u tom naporu. Bilo bi dobro da si svatko napravi takav popis, dakle ne nužno najdražih ili najboljih knjiga, nego doista onih koje su nam pomogle razumjeti svijet još od trenutka kad smo naučili čitati.

– Ratko Cvetnić: *Dobre knjige pomažu da razumijemo svijet*

●

„Zašto ljudi osjećaju potrebu uzeti ono što im ne pripada?“ pitam ponekad fra Alojzija premda znam da mi neće znati odgovoriti, da će reći kako je to ljudski, jer ljudski je grijешiti, još ljudskije okajati, pokajati se. „Ljudi se barem ponekad i pokaju, carstva nikada“, zna dometnuti. Možda ga o pohlepi pitam kako bi mi ponovno, uvijek drukčije šaljivo ispričao onu pripovijest u koju mi je teško povjerovati, pripovijest o onom nekom fra Šimunu koji je navodno ogroman drveni križ zabio ispred Sulejmanove džamije i tako franjevcima priskrbio svetište koje su im isusovci htjeli oduzeti.

– Ivana Šojat: *Rogus*

●

Sve što dolazi od Putina i iz Rusije u vezi s razlozima za ovaj rat ogromna je gomila laži, a moskovska tvornica laži o Ukrajini i o „Zapadu“ jako podsjeća na recepte za proizvodnju laži koji su se naveliko primjenjivali u Beogradu u doba njegova rata protiv Hrvatske. Isti su to modeli bezočnog laganja: tu je povijest i kod Rusa i kod Srba skrojila nekakav osobiti politički mentalitet u okviru kojeg je, u ime viših nacionalnih razloga, dopušteno ama baš sve, a za laganje ne postoje apsolutno nikakve granice.

– Stanko Andrić: *Rat Rusije protiv Ukrajine*

